

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Тернопільська академія народного господарства

На правах рукопису

ПИТЕЛЬ СВЯТОСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК: 657.222

**Облік і аналіз власного капіталу: методика та організація
(на прикладі акціонерних товариств промисловості України)**

Спеціальність 08.06.04 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник:

Журавель Григорій Павлович

кандидат економічних наук, професор

Тернопіль - 2001

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. економічна природа і склад власного капіталу промислового підприємства	9
1.1. Поняття та історичний розвиток теорії власного капіталу в світовій і вітчизняній науці.....	9
1.2. Власний капітал, його зміст і структура в системі економічних відносин підприємства	29
Висновки до першого розділу	48
РОЗДІЛ 2. Облік власного капіталу акціонерного товариства	48
2.1 Облік формування власного капіталу.....	48
2.2 Облік функціонування власного капіталу.....	69
2.3. Інформація про власний капітал у фінансовій звітності та напрямки її вдосконалення	87
Висновки до другого розділу	104
РОЗДІЛ 3. Аналіз капіталу акціонерного товариства	107
3.1. Організація та напрямки аналізу капіталу	107
3.2. Аналіз фінансової стабільності підприємства.....	116
3.3. Аналіз джерел самофінансування діяльності акціонерного товариства	148
Висновки до третього розділу	159
ВИСНОВКИ	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	168
ДОДАТКИ	183

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток ринкових відносин, докорінний перегляд поглядів на проблеми власності зумовили відродження і правове закріплення різних форм власності в Україні. Розгортання широкомасштабного процесу приватизації державних і комунальних підприємств з наступним перетворенням в акціонерні товариства пов'язане з неухильним збільшенням кількості останніх, посиленням їх впливу на формування ринку цінних паперів в Україні.

Організація і функціонування акціонерних товариств вимагають нових підходів до системи управління їх фінансово-господарською діяльністю. Зміст таких нововведень полягає в приведенні всіх елементів системи управління у відповідність з організаційно-правовими особливостями акціонерної форми підприємницької діяльності. Звідси й об'єктивний нині процес зростання ролі та значення таких функцій управління як облік, контроль і аналіз діяльності акціонерних товариств, розробка на основі отриманої інформації стратегії та тактики роботи товариства, які найбільш адекватні до ситуації, що склалася.

Ефективність управління фінансовими ресурсами акціонерного товариства значною мірою визначається єдністю побудови бухгалтерського обліку й аналізу таких нових для облікової практики економічних процесів ринкового господарства як формування власного капіталу, інвестиційно-емісійна діяльність, дивідендна політика акціонерного товариства. Через відсутність детальної науково-методичної розробки питань економічної сутності поняття “власний капітал” і його законодавчу неврегульованість стосовно акціонерних особливостей підприємницької діяльності, реалізація сучасного підходу до трактування джерел діяльності акціонерних товариств носить несистемний характер.

Окремі питання теорії, методики та організації бухгалтерського обліку та аналізу власного капіталу подані у працях Белобжецького І., Бутинця Ф., Голова С., Добровського В., Єфімової О., Завгороднього В., Крейніної М., Крупки Я., Литвина Б., Мниха Є., Новодворського В., Сопка В., Соколова Я., Усача Б., Фаріона І., Шкарабана С., Шнейдмана Л. та інших авторів, які започаткували теоретичне обґрунтування і подальшу розробку даної проблеми.

Питання методики та організації обліку і аналізу в акціонерних товариствах малодосліджені і є дискусійними. Так, потребують удосконалення методика обліку формування і руху власного капіталу акціонерного товариства, обліку власних акцій, дивідендна політика та облік дивідендів, бухгалтерська звітність як джерело інформації для численних груп споживачів, облікова політика акціонерних товариств тощо.

Актуальність зазначених проблем, їх практичне значення і недостатня теоретична розробка обумовили вибір теми, мету, завдання, предмет, методи і структуру дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільської академії народного господарства і належить до державно-бюджетної теми “Дослідження та розробка концептуальних основ формування національної системи бухгалтерського обліку в Україні” (державний реєстраційний номер 0199U001045). Зокрема, автор є виконавцем підрозділу “Методологія обліку власного капіталу” даної теми.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації – проведення комплексного теоретичного дослідження суті власного капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку та розробка методичних рекомендацій щодо вдосконалення організації бухгалтерського обліку й аналізу власного капіталу на промислових підприємствах акціонерної організаційно-правової форми діяльності.

Реалізація мети роботи зумовила необхідність постановки та розв'язання таких завдань:

- ◆ виявити особливості організаційно-економічної діяльності акціонерних товариств, що впливають на організацію та методiku обліку і аналізу;
- ◆ розкрити економічну природу категорії “власний капітал” і визначити його склад як об'єкта бухгалтерського обліку;
- ◆ розглянути питання, пов'язані з обліком формування і функціонування власного капіталу;
- ◆ критично проаналізувати діючий порядок обліку дивідендів і дати пропозиції щодо його вдосконалення;
- ◆ розробити рекомендації щодо покращення змісту фінансової звітності та методики її аналізу з метою задоволення сучасних вимог до інформації про власний капітал акціонерних товариств на базі використання ЕОМ;
- ◆ виявити основні напрямки вдосконалення аналізу джерел фінансового забезпечення діяльності акціонерних товариств.

Об'єктом дослідження є процес формування та використання власного капіталу акціонерних товариств промисловості України.

Предметом дослідження є проблеми методики та організації обліку й аналізу формування і використання власного капіталу акціонерних товариств електротехнічної промисловості України.

Методи дослідження. Методичною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ і процесів у безперервному їх розвитку і взаємозв'язку. При вивченні теорії та діючої практики обліку власного капіталу використані загальнонаукові методи аналізу та синтезу, групування і порівняння, а також абстрактно-логічний і

балансовий. При моделюванні оптимальної структури капіталу підприємства – групування, прогнозування та розрахунково-варіантний методи.

Інформаційним забезпеченням для застосування зазначених вище методів дослідження є показники фінансово-господарської діяльності промислових підприємств акціонерної форми власності. У процесі дослідження вивчені праці зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів, законодавча база щодо питань організації та методики обліку й аналізу власного капіталу.

Наукова новизна одержаних результатів. Новизна проведеного дослідження полягає у вирішенні комплексу завдань організації бухгалтерського обліку й аналізу власного капіталу акціонерних товариств, теоретичному обґрунтуванні та розробці рекомендацій, спрямованих на їх удосконалення на новій методичній та організаційній основах. У дисертаційній роботі отримала подальший розвиток концепція бухгалтерського обліку як інформаційної бази для прийняття рішень у сфері менеджменту.

В процесі проведеного дослідження одержані такі основні наукові результати:

- теоретично обґрунтовано поняття “власний капітал” як головне джерело фінансового забезпечення діяльності підприємств;
- уточнено класифікаційні ознаки структури власного капіталу та його складові елементи як об’єкта бухгалтерського обліку й аналізу в системі фінансового менеджменту акціонерного товариства. В основу класифікацій як за джерелами формування, так і прогнозованими напрямками використання власних коштів акціонерного товариства покладено застосування економічного та юридичного підходів у структуруванні власного капіталу;
- визначено організаційні та методологічні засади ведення обліку власного капіталу на підприємствах акціонерної організаційно-правової

форми власності відповідно до національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку;

- розроблено реєстри аналітичного обліку стосовно розрахунків з учасниками (засновниками) за внесками до статутного капіталу та дивідендними виплатами в умовах застосування автоматизованої обробки економічної інформації;

- обґрунтовано необхідність і визначено порядок розкриття у фінансовій звітності акціонерного товариства інформації про склад і динаміку власного капіталу; розроблено пропозиції щодо моделювання оптимальної фінансової звітності, які передбачають поєднання таких її елементів, як офіційна річна звітність, додаткові та паралельні спрощені звіти, роз'яснення і примітки;

- запропоновано вдосконалену методику аналізу рентабельності власного капіталу та визначення оптимального складу джерел фінансування підприємства на основі виявлення ефекту структури капіталу;

- внесено пропозиції щодо розширення методичного інструментарію аналізу джерел самофінансування діяльності акціонерного товариства, що базуються на визначенні внутрішніх джерел приросту власного капіталу, й обґрунтовано ефективність їх використання в сучасній системі управління промисловим підприємством.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що реалізація на практиці висновків і пропозицій автора сприятиме вдосконаленню методології та організації бухгалтерського обліку й аналізу власного капіталу в акціонерних товариствах. Впровадження результатів дослідження дасть змогу підвищити оперативність та аналітичність облікової інформації, рівень розуміння акціонерами фінансової звітності підприємства, посилить контроль за формуванням і динамікою власного капіталу акціонерного товариства відповідно до вимог законодавства, засновницьких документів та облікової політики промислового підприємства.

Окремі рекомендації і пропозиції ухвалені до впровадження на ВАТ “Ватра”, ВАТ “Іскра”, ВАТ “Першотравенський завод електротехнічного фарфору”, що підтверджують відповідні довідки.

Крім того, деякі положення дисертації використовують в навчальному процесі Тернопільської академії народного господарства.

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертаційній роботі рекомендації і пропозиції щодо вдосконалення обліку й аналізу власного капіталу розроблені особисто автором. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на Міжнародних наукових і науково-практичних конференціях “Економіка, фінанси, державне управління” (м. Львів, 1998 р.), “Проблеми економічної теорії і практики в сучасних умовах” (м. Хмельницький, 1999 р.), “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: інвестиційні аспекти” (м. Форос, 1999 р.), “Україна на порозі XXI століття: економіка, державність” (м. Вінниця, 2000 р.), “Проблеми державного будівництва в умовах європейського шляху розвитку незалежної України” (м. Київ, 2001 р.).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 2,75 друкованого аркуша, з них належать автору – 2,6 друкованого аркуша. У фахових виданнях опубліковано 5 робіт загальним обсягом 1,15 д.а.

РОЗДІЛ 1

Економічна природа і склад власного капіталу промислового підприємства

1.1. Поняття та історичний розвиток теорії власного капіталу в світовій і вітчизняній науці

В умовах переходу до ринкових умов господарювання і розвитку вільного підприємництва, що базується на принципах партнерства і різноманітності форм власності на засоби виробництва, проблема фінансового забезпечення бізнесу є однією із найбільш гострих і складних. За умов старої командно-адміністративної системи управління фінансові ресурси відігравали пасивну роль, їх розподіляли централізовано і використовували відповідно до інструкцій. У ринковій економіці виникає проблема, як залучити до галузі більше капіталу на вигідних умовах, куди його краще вкласти з найменшим ризиком і найбільшою віддачею.

Фінансова політика підприємства супроводжується вирішенням таких завдань:

- 1) розрахунок потреби підприємства у фінансових ресурсах;
- 2) пошук альтернативних джерел фінансування;
- 3) забезпечення ефективності використання ресурсів.

Найважливішим у реалізації відповідних завдань є визначення джерел фінансування.

Фінансові ресурси підприємства формуються за рахунок цілого ряду джерел. За правом власності їх можна поділити на дві групи: власні та залучені. Власний капітал і його забезпечення формують за рахунок внесків учасників і результатів поточної діяльності. До залучених джерел належать

позики кредитних установ і зобов'язання перед іншими кредиторами. Банківський кредит – це джерело формування обігових коштів підприємства, а також залучається для здійснення витрат, пов'язаних з реконструкцією, технічним переоснащенням, модернізацією обладнання тощо.

У сучасних умовах через кризу неплатежів підприємств обійтись без банківських позик неможливо. Разом з тим, кредит є найдорожчим видом ресурсів, оскільки дуже часто рівень рентабельності підприємств нижчий за банківський відсоток. Не варто забувати про ще одне джерело фінансування підприємств різних видів і форм власності – це грошові заощадження населення, які найчастіше не перебувають в обороті. Станом на 01.01.2001 р. сума вкладів в установах банків склала 6245 млн. грн. (у т.ч. в установах Ощадбанку – 1175 млн. грн.) [147, с. 91]. Ці кошти не стимулюють виробництво і водночас негативно впливають на споживчий ринок. Для зменшення такого негативного впливу, а також для залучення додаткових грошових коштів до процесу виробництва потрібно їх акумулювати у складі виробничого капіталу шляхом емісії цінних паперів. Це дає змогу залучити заощадження населення до загального обігу фінансово-промислового капіталу. Нині найпоширенішими видами такого залучення є: акції, облігації, інвестиційні сертифікати та створені на їх основі акціонерні товариства.

Структура капіталу акціонерного товариства – складна та багатогранна, що залежить від організаційно-правових і фінансово-адміністративних особливостей функціонування підприємства (рис. 1.1).

З участю у формуванні початкового капіталу суб'єкта господарювання засновники юридичної особи набувають зобов'язальних прав щодо її майна. Специфіка реалізації цих прав обумовлює необхідність вдосконалення вітчизняної методології бухгалтерського обліку в частині формування та використання власного капіталу акціонерного товариства.

Питання природи капіталу завжди було дискусійним і одним з найскладніших. Не претендуючи на участь у більш ніж віковій.

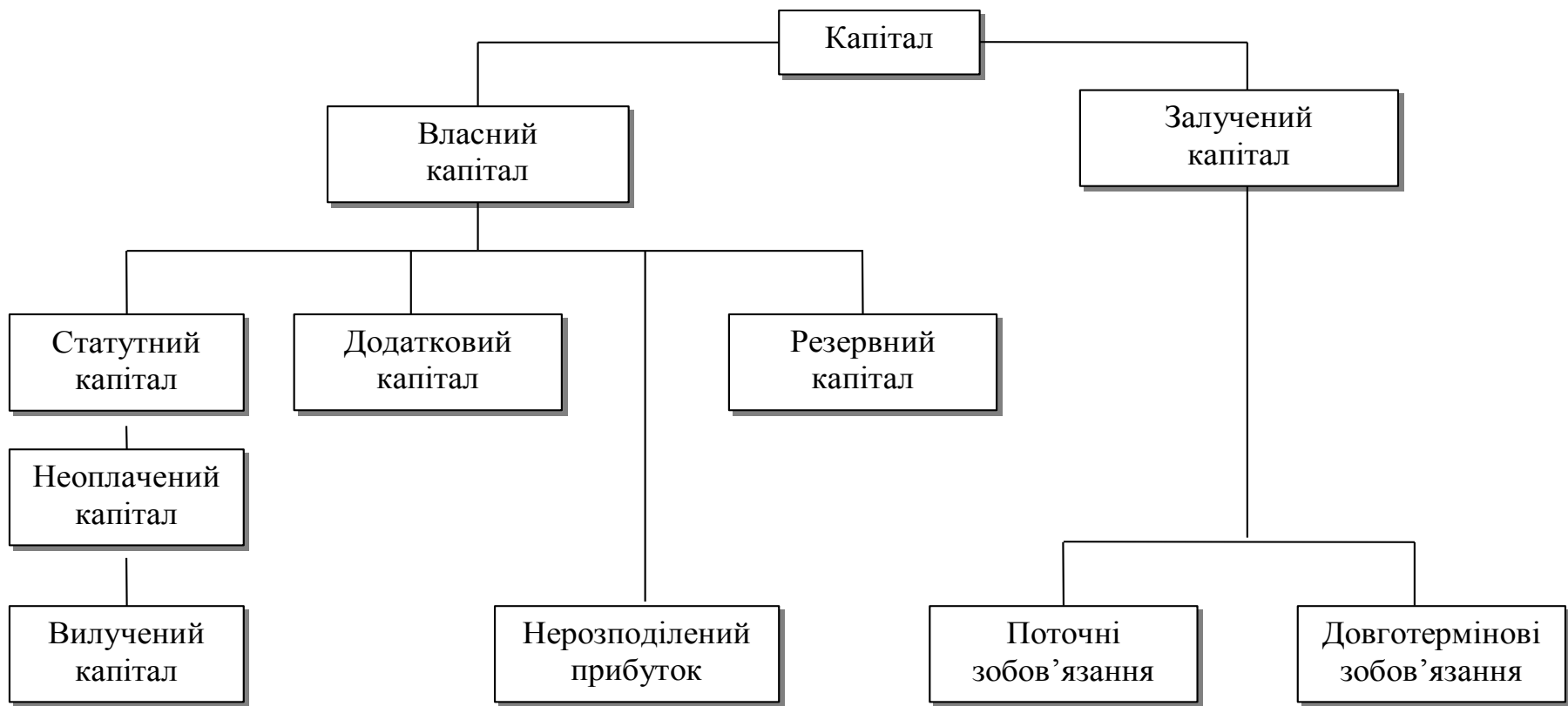

Рис.1.1. Структура капіталу підприємства.

полеміці щодо цього питання в загальноекономічному значенні, дослідимо зміст категорії “капітал” на мікроекономічному рівні, як з позицій визначення капіталу у бухгалтерському обліку, так і з точки зору реалізації зобов’язальних прав власників акціонерного товариства.

Акціонерне товариство – найбільш життєздатна форма організації підприємства. Капітал акціонерного товариства, що формується на основі продажу акцій, має “геронтологічну” якість – властивість довгожителю. Пояснюється це тим, що на відміну від паю та інших цінних паперів акція не дає права її власнику вимагати повернення внеску в капітал акціонерного товариства¹. Дана обставина дає змогу акціонерному товариству розпоряджатись своїм капіталом без огляду на те, що яку-небудь його частину (навіть при погіршенні кон’юнктури) необхідно буде повернути акціонерам. Такий спосіб об’єднання капіталів зробив акціонерне товариство найусталенішою формою підприємництва з практично необмеженою життєдіяльністю.

Акціонерні товариства мають ряд особливостей і переваг, які не властиві іншим економічним і правовим формам організації підприємств. Ці особливості зумовили особливу роль акціонерних товариств у структурі сучасного господарства. Їх головними перевагами є:

– універсалізм, тобто придатність до практично будь-якої галузі та сфери економічної діяльності;

– найвищий ступінь конкурентоздатності порівняно з іншими формами підприємств: акціонерні товариства найбільш усталені в періоди несприятливої кон’юнктури, оскільки в них є більші можливості для нагромадження коштів, вони гарантують більшу стабільність доходів своїм власникам;

¹ Дана обставина визначає економічну природу: 1) акціонера як власника, а не кредитора; 2) акції як інструменту власності, а не кредиту; 3) акціонерного товариства як суб’єкта власності, а не кредитного інституту.

- вираження результатів господарювання акціонерних товариств через рівень дивідендів і, відповідно, курс акцій, які є індикатором ефективності функціонування компанії, порівняльної оцінки різних варіантів вкладання капіталу;

- висока мобільність і гнучкість використання коштів: можливість оперативного перерозподілу ресурсів у межах галузі та економіки в цілому;

- найвищий ступінь мобілізації коштів як джерела розширеного відтворення, у тому числі залучення іноземного капіталу;

- перманентне розв'язання суперечностей між величиною функціонуючого капіталу та мірою відповідальності на основі принципу обмеженої відповідальності;

- єдність власності та управління;

- прийняття рішень загальними зборами акціонерів як найдемократичніша форма управління.

Таким чином, особливості бухгалтерського обліку акціонерної форми підприємництва проявляються у відображенні процесу формування статутного капіталу, який визначається характером зобов'язань власників акцій і динамікою їх погашення. Відповідно до цього виникає необхідність формування інформації про розміри та зміни оголошеного, підписного, оплаченого і вилученого капіталу за видами акцій та їхніми власниками. Підприємствам, утвореним у формі акціонерних товариств, характерний особливий порядок обліку та розподілу прибутку, розрахунків за ним з акціонерами. В обліковій політиці акціонерного товариства повинні знайти відображення: метод оцінки акцій, які розподіляють між акціонерами в рахунок дивідендів; порядок розподілу чистого прибутку та джерела формування і напрями використання резервів, які створюються акціонерним товариством.

Асоційована природа корпоративної власності зумовлює, насамперед, функцію інтегрування власності. При цьому саме акціонерне товариство є

економічним “зряддям”, “органом” реалізації даної функції. Інтегрування власності акціонерним капіталом здійснюється, з одного боку, на рівні окремого акціонерного підприємства через об’єднання раніше відокремлених дрібних і найдрібніших коштів у великі, які стають акціонерним капіталом. З іншого – на рівні економіки в цілому, де інтегрування власності є складною системою багатоступінчастого взаємопроникнення і підпорядкування одних акціонерних товариств іншим шляхом взаємної участі в акціонерному капіталі.

Отже, у межах і за допомогою акціонерної власності здійснюється злиття окремих капіталів в один спільний. Дана функція акціонерної власності органічно пов’язана з позитивним вирішенням однієї з найзначущіших проблем суспільної економіки – розв’язанням суперечностей між інтересами приватногосподарського та суспільно-господарського управління виробництвом.

Процес виникнення, функціонування і розвитку акціонерної власності охоплює тривалий період історії, в межах якого відбувались істотні зміни даної форми власності під впливом еволюції форм організації підприємств у цілому і акціонерних товариств зокрема. Виникнення акціонерних товариств як особливої форми організації підприємств означало, по-перше, появу і укорінення особливої форми власності – акціонерної, і, по-друге, було закономірним етапом еволюції підприємства як форми функціонування і реалізації приватної власності. Пояснюється це тим, що реалізація того чи іншого виду або форми власності виражається у практичній діяльності її суб’єктів і здійснюється безпосередньо у процесі виробництва в межах підприємств відповідних форм. Тому ті чи інші форми підприємств є економічними формами реалізації відповідних видів і форм власності.

Основою і рушійними силами еволюції форм підприємств є суперечності самої приватної власності. Одна з них – суперечність між

потребою у постійному зростанні капіталу підприємства та обмеженими можливостями одноосібного власника підприємств.

Форми підприємств, що передували акціонерному товариству (повне товариство, товариство на довірі, командитне товариство, командитно-акціонерне товариство), незважаючи на значні переваги порівняно з підприємствами одноосібного володіння, за своєю природою не могли і не можуть задовольнити потреби у зосередженні в межах індивідуального підприємства великих капіталів. Головна причина цього – нерозвинутий характер, обмеженість способу залучення капіталу через паї та іменні акції в командитному товаристві. Суперечність між потребою у дедалі більших розмірах капіталу і обмеженими можливостями його концентрації властива даним формам підприємства, розв'язується через виникнення підприємств акціонерної форми, тобто акціонерної власності.

Таким чином, акціонер, будучи власником належного йому майна, наділяє акціонерне товариство правами володіння і розпорядження цим майном на правах повного господарського ведення. Реалізуючи це право акціонерне товариство володіє, користується і розпоряджується зазначеним майном, здійснює щодо нього будь-які дії, що не суперечать законодавству і статуту акціонерного товариства. В результаті цього підприємства, що є юридичними особами, мають право власності на майно, передане їм у формі вкладів та інших внесків їх учасників, отримане як результат своєї підприємницької діяльності, а також майно і кошти, отримані від продажу акцій. Акціонер, що зробив внесок в акціонерне товариство, передав йому своє майно у повне господарське управління на тривалий невизначений термін без права вилучення, а також як власник цього майна не несе надалі витрат на утримання і відповідальності за його використання. Тому акціонер, будучи формально власником, фактично втратив цю власність, оскільки відбулось відокремлення власності від процесу безпосереднього управління

цією власністю. З цієї точки зору можна говорити про те, що акціонери втратили частково свої функції як власника.

Ефективність і перспективність даної форми діяльності переконливо підтверджує світовий досвід ринкової економіки. Акціонерні товариства охоплюють значну частину середнього і навіть малого бізнесу. Це засвідчує і загальна кількість акціонерних товариств, що діють сьогодні в розвинених країнах. У США в середині 80-х років їх було зареєстровано 1,6 млн., а загальна сума активів цих товариств становила більше 2000 млрд. доларів.

Більше 600 тисяч акціонерних товариств створено в Великобританії, а у ФРН напередодні об'єднання на частку акціонерних товариств припадало більше половини всього сукупного капіталу. Правда, необхідно зазначити, що у Великобританії термін “акціонерне товариство” не використовують, їх просто називають компаніями [1, с.6].

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку національної економіки є формування цивілізованого ринку цінних паперів. Становлення його в нашій країні відбувається вже не вперше, адже з кінця ХІХ століття і до Жовтневого перевороту 1917 р. він існував і динамічно розвивався. Основою ринку цінних паперів поряд з державними борговими зобов'язаннями були акції вітчизняних підприємств.

Історія акціонерних товариств налічує близько 400 років. Уже на початку ХVІІ ст. почали виникати торговельні акціонерні компанії для далеких морських перевезень. До перших таких компаній належать “Англійська Ост-Індійська компанія” (1600 р.), “Голландська Ост-Індійська компанія” (1602 р.) та деякі інші.

Для розвитку акціонерного руху велике значення мав заснований у 1694 р. Англійський банк, який виник як корпорація передплатників на державні позики (у розмірі 1200 тис. фунтів стерлінгів). Цей банк з часом здобув право емісії банківських паперів і одним із перших розпочав формувати ринок цінних паперів у Європі [1].

Незважаючи на всі позитивні сторони, до початку XIX ст. акціонерні товариства в Європі були винятком значною мірою через доволі низький рівень розвитку фінансових інституцій. Виникнення залізниць і бурхливий розвиток промисловості змусили підприємців терміново шукати шляхи економічного вдосконалення і створювати акціонерні компанії в різних галузях економіки всіх європейських країн. Подальший розвиток обробної промисловості і пов'язаної з нею гірничої справи в XIX ст., енергійне будівництво залізниць, постійне вдосконалення банківської справи сприяли зростанню акціонерного капіталу. Особливо швидко цей процес розвивався у Північній Америці. Створення акціонерних товариств і, отже, об'єднання зусиль підприємців для розв'язання конкретних складних завдань дало можливість у короткий термін значною мірою змінити виробничі відносини у світовій економіці.

Щодо України та Росії, то перші акціонерні товариства тут виникли вже наприкінці XVIII ст., але значного поширення вони набули тільки приблизно з 60-х років XIX ст. Запізнілий, але водночас дуже швидкий розвиток капіталізму в імперській Росії (на той час значна частина території України була в її складі) при недостатньому внутрішньому нагромадженні капіталу призвів до того, що в деяких галузях та районах (в металургії на півдні Росії, у вугільному басейні Донбасу, нафтовому Баку) найважливіші та найбільші підприємства почали утворюватись у формі акціонерних товариств. Вирішальну роль у їх створенні відігравав іноземний капітал, який використовував цю форму підприємництва для захоплення найважливіших позицій у господарстві тодішньої Росії.

Політика самодержавства та феодалні пережитки, що існували на той час, дуже обмежували процес створення акціонерних товариств. Незважаючи на все це, у 60-70-х роках XIX ст. почали створювати великі акціонерні товариства переважно у машинобудуванні, металургії, військовій промисловості лише з участю уряду та в деяких випадках за допомогою

державних коштів. Для промислового піднесення кількість акціонерних товариств та їх капітали були ще надто малі (у 1893 р. акціонерні капітали становили 900 млн. крб., без акцій залізничних товариств). Депресія та загальна криза 1900-1903 рр. не дуже вплинули на акціонерний капітал, але все ж таки призвели до значного зменшення кількості новоутворених товариств. Так, в 1901-1907 рр. їх було створено удвічі менше, ніж за попередніх п'ять років [65].

Промислове піднесення 1909-1913 рр. не могло не вплинути на діяльність і розвиток акціонерних товариств. У ці роки їх було створено понад 1400 із загальним капіталом близько 1,8 млрд. крб. [161, с. 118]. Це було більше, ніж в інших капіталістичних країнах. Про те, як швидко проходив процес акціонування промисловості, переконливо свідчать статистичні дані (табл. 1.1). За п'ять років кількість акціонерних товариств збільшилась на 57%, а їх капітали - на 80%.

Найбільшого поширення в Україні акціонерні товариства набули в металургійній промисловості. На відміну від Уралу, де переважала одноосібна форма володіння, українська металургія сформувалась лише у формі акціонерних товариств. Усього протягом 1869-1913рр. у цій галузі в Україні діяло понад 20 акціонерних товариств, капітал яких у 1913 р. становив 185,4 млн. крб. [95]. Динаміку зростання акціонерного капіталу та виробництва продукції підтверджують дані таблиці (додаток А).

Щодо акціонерних товариств Західної України, то вони формувались здебільшого у нафтовій галузі промисловості. Так, лише протягом 1905 – 1906рр. виникло понад 50 акціонерних товариств з видобутку нафти, найбільшими з яких були “Галицько–Карпатське товариство” з капіталом 16 млн. крон, компанія “Східниця” – 10 млн. крон, компанія “Галичина” – 6 млн. крон. [62, с. 247].

У СРСР акціонерні товариства виникли після переходу до нової економічної політики (НЕПу). Початковою датою акціонерного будівництва в

радянський період можна вважати 1 лютого 1922 р., коли було затверджено статут першого акціонерного товариства “Шкірсировина”. Вже протягом першого року Радою Праці і Оборони було затверджено 21 статут із загальною сумою основних капіталів в 62.895 тис. крб. За період з 1922 р. до 1925 р. відбулось значне зростання кількості акціонерних товариств (табл. 1.2).

Таблиця 1.1

**Динаміка акціонування промисловості Росії
(1885-1913 рр.) [161, с. 118]**

Роки	Фабрично-заводська промисловість (к-сть підприємств)	В тому числі акціонована (к-сть підприємств)	В % до всієї промисловості
1885	535	257	48.0
1890	761	443	58.2
1895	1103	676	61.2
1900	2032	1401	69.0
1905	2369	1703	71.8
1910	2799	1957	70.0
1913	3900	2848	73.0

Передумовою акціонерної політики, як свідчать законодавчі документи, була необхідність акумуляції державного капіталу з іноземними інвестиціями з для налагодження ефективної організації управління державними підприємствами. Акціонерне підприємництво служило могутнім інструментом залучення вільних фінансових ресурсів для відновлення виробництва, формування стабільних господарських зв'язків між підприємствами.

Таким чином, в результаті проведеної акціонерної політики в країні на січень 1925 р. нараховувалось 161 акціонерне товариство: 61 державне, 64 змішаних, 34 приватних і 2 кооперативних із загальним статутним капіталом 340 млн. крб.

Таблиця 1.2

Число затверджених статутів акціонерних товариств в СРСР (1922 - 1924 рр.) [161, с.118]

Види акціонерних товариств	1922 рік (к-сть)	1923 рік (к-сть)	1924 рік (к-сть)	Всього (к-сть)
Державні.....	5	28	28	61
Змішані.....	11	27	26	64
Приватні.....	5	18	11	34
Кооперативні.....	0	2	0	2
Разом	21	75	65	161

Питання юридичної природи акціонерних товариств носило проблематичний характер, оскільки від того, чи є такі товариства державними підприємствами чи приватними об'єднаннями, залежало використання правового режиму, що регулює діяльність приватних підприємств, або передбачає пільги та переваги для державних структур. Особливо рельєфно дана невідповідність між організаційною і правовою формою діяльності та змістом самої діяльності спостерігалась в акціонерних товариствах.

Визначаючи економічну природу акціонерних товариств, Кіпарисов М.А. виділяв такі основні їх організаційно-правові етапи:

- порядок утворення статутного капіталу товариства шляхом поділу його на частини (акції);
- виділення двох періодів у діяльності товариства: створення, реєстрації і фактичної діяльності;

- порядок розподілу прибутку;
- розробка дивідендної політики;
- право залучення позик через випуск облігацій [69, с. 30].

На початку ХХ ст. статут акціонерного товариства був законодавчим актом, а його положення мали пріоритет перед загальним законодавством. Величина основного капіталу акціонерного товариства могла бути змінена в порядку, передбаченому установчими документами чи зміни самого статуту. Ця величина відповідає сукупній вартості усіх грошових і матеріальних вкладів.

Аналіз балансів акціонерних товариств показує, що майно – це “реальна величина”, а основний капітал – “оцінна”, і це слід враховувати при оцінці майна підприємства за основним капіталом [3, с.150].

Відповідно до діючого на той час законодавства розмір основного капіталу незмінно відображався в статуті і був абстрактною величиною. У процесі створення і заснування акціонерного товариства його основний капітал обов’язково мав бути оплаченим, щоб встановити відповідність між цифрою основного капіталу і вартістю майна товариства. Основний капітал становив обов’язкову статтю пасиву балансу товариства і тому обмежував розмір прибутку та виплату дивідендів” [34, с.86].

У кожному акціонерному товаристві була визначена його статутом величина функціонуючого капіталу, що утворювалась із сукупності внесків його учасників. Є.Є. Сіверс у 1918 р. зазначав, що капітал цей поділяється на певну кількість рівних частин, і на кожна з них складається встановленої форми посвідчення, що називають акцією, і служить доказом відповідної до неї суми внеску [141, с. 270].

На відміну від основного капіталу, резервний капітал слід було утворювати шляхом відрахувань від чистого прибутку товариства (розмір встановлювався статутом чи постановою загальних зборів акціонерів) [164, с.121]. Його використання мало строго цільовий характер: покриття збитків

та виплата гарантованих дивідендів у випадку отримання недостатнього розміру прибутку. Цим він виконував зрівнювально-розподільчу функцію.

Ще на початку ХХ ст. вчені-економісти зіткнулись з проблемою не однозначного тлумачення поняття “капітал”. Складність вирішення цього питання була пов’язана переважно з негативним ставленням до самого поняття “капітал”, що марксистська теорія трактувала як засіб експлуатації трудящих. Ще півтора століття тому у виникненні акціонерного капіталу К. Маркс вбачав скасування капіталу як приватної власності у межах капіталістичного виробництва, а разом з тим і скасування капіталістичного засобу виробництва у межах капіталістичного способу виробництва.

Визначаючи акціонерний капітал як підсумок найвищого розвитку капіталістичного способу виробництва, К. Маркс трактував його як необхідний перехідний пункт до зворотного перетворення капіталу у власність виробників, але вже не в приватну власність роз’єднаних виробництв, а у власність асоційованих виробництв, у безпосередню суспільну власність.

На початку ХХ століття Г. Шершеневич [175] і Н. Аринушкін [3] визначали основний капітал як сукупність внесків акціонерів, оскільки вони створюють матеріальну основу акціонерного товариства. Але поняття “основного капіталу” не є тотожним до майна товариства. Майно акціонерного товариства може значно перевищувати основний капітал і кредитори мають право визнати всю цю цінність забезпеченням своїх вимог, стверджував Г. Шершеневич [175, с. 386].

Розглядаючи структуру балансу, професор Вейцман Р.Я. стверджував: “Очевидно, що в цьому змісті капітал не є сукупністю певних цінностей, а лише числом, що вражає різницю між вартістю майна та зобов’язаннями власника” [28, с.32].

Професор І.Ф. Шерр підходив до визначення поняття “капітал” через право приватної власності. З точки зору господарювання, власність

складається з конкретних, придатних для обміну, матеріальних благ, із складових частин майна, сума яких становить усе майно і називається активом. З точки зору юридичного походження власності, її називають капіталом як абстрактне право розпоряджуватись майном (рис. 1.2) [174, с.19].

Рис. 1.2. Структура балансу

Борисович Г. у 1930 р. у своєму підручнику писав: “Власним капіталом на підприємстві називається та частина його цінностей, за яку воно не є винним іншим господарствам, особам та установам. Ця частина цінностей може бути вкладена у підприємство самими господарями або одержана ними у процесі його діяльності як зиск від його операцій” [15, с.319].

На початку ХХ ст. поняття капітал і прибуток, а також взаємозв’язок між доходами і дивідендами розуміли неоднозначно. Конфліктність суперечок навколо цих питань виникла в результаті упередженого інтересу до окремого учасника господарського процесу та ігнорування інтересів решти суб’єктів. Занижена оцінка активів призводила до того, що акціонери, продаючи свої акції, несли збитки, а кредитори були застраховані прихованими резервами підприємства. Завищення оцінки давало змогу перекласти тягар збитків на покупців акцій і цим поставити під загрозу вкладені інвестиції. Відповідно більшість економістів прийшли до висновку, що прибуток і капітал можуть бути обчислені тільки з великою ймовірністю, і відображають лише відносну істину.

Не було однастайності у поглядах вчених щодо питання “капітал – фонди – резерви”. Професор Кіпарисов М.А., розмежовуючи ці поняття, стверджував, що “капітали (акціонерний, основний) утворюються лише шляхом внесків власників товариства...; фонди – шляхом фактичного збільшення засобів підприємства і мають певне призначення...; резерви – встановленням певної оцінки в активі до фактичного її визначення через реальні витрати, які здійснюються за рахунок резерву”[70, с.160].

Вейцман Р.Я. [29] і Роццаховський А.К. [133] прирівнювали фонди і резерви до різновиду капіталу, поділяючи власний капітал на:

- 1) основний (акціонерний, пайовий тощо);
- 2) запасний;
- 3) спеціальні резерви: страховий, ремонтний;
- 4) амортизаційний.

Аналізуючи категорії “капітал” і “фонди” з соціально-економічних позицій, професор В. Бадер зазначав: “У змішаній (багатоукладній) економіці дані категорії не існують відокремлено, так би мовити у “чистому вигляді”, а взаємодіють між собою, утворюючи фактично змішану (перехідну) категорію – “фонди-капітал” [4, с.39].

Неоднозначне розуміння, трактування і подекуди повна підміна цих категорійних понять характерні й сьогодні. В. Новодворський, А. Хорин, В. Слабінський вказують на те, що поняття “капітал” слід відокремлювати від поняття “фонди” за ознакою їх походження. Капітал є запасом коштів, утворених у результаті внесків ззовні відповідно до підприємства, і не пов’язаний з внутрішніми процесами [103-106].

Орієнтація економіки на адміністративно-командні методи управління, пріоритет державної форми власності зупинили розвиток творчої думки щодо місця і ролі капіталу в теорії бухгалтерського обліку. Оскільки категорія “капітал” була надбанням капіталістичного суспільства, то їй не залишилось місця в соціалістичній системі господарювання. У радянській економіці

з'являється нове поняття – фонди соціалістичного підприємства, фонди нагромадження, фонди суспільних засобів виробництва і засобів існування на противагу “капіталу” в приватних підприємствах. Дещо пізніше в термінологію бухгалтерського обліку введено поняття статутного фонду як сукупності основних і оборотних засобів, закріплених за підприємством у момент його заснування. Водночас, більшість спеціалістів критично висловлювались щодо доцільності введення такої категорії. “У статутному фонді потоплені основні і оборотні засоби, та й до того ж у відновній оцінці, а не в реальному їх значенні з врахуванням фізичного зносу”, - зазначає академік С.Г. Струмилін [153, с. 30].

Значний вплив на організацію бухгалтерського обліку, його зміст і завдання мають ті економічні умови, в яких він здійснюється. За твердженням С.Г. Струмиліна лише в акціонерних товариствах, які зобов'язані оприлюднювати звітність, бухгалтерський облік проводився на належному фаховому рівні. З початком соціалістичного будівництва наукова робота з удосконалення методології обліку власного капіталу припинилась.

Проте, дослідницька робота в теорії власного капіталу за кордоном розвивалась і знаходила відображення в працях багатьох зарубіжних економістів. Так, один із найвизначніших представників економічної теорії Заходу Дж. Хікс класифікував різні підходи визначення капіталу як сукупності засобів виробництва чи як грошової суми, що використовується в господарських операціях з метою одержання доходу. До “прихильників теорії фонду” (“fundists”) Хікс відносить тих економістів, які визначали капітал як грошову вартість, це, на його думку, насамперед представники англійської класичної політичної економії, а також В. Джевонс і багато прихильників австрійської школи. В останній третині минулого століття посилився вплив “матеріалістів”, тобто прихильників тлумачення капіталу як сукупності предметів, для яких характерна певна загальна ознака. До них, на думку Хікса, належать А. Маршал і А. Пігу.

Ряд економістів, які вбачали в капіталі лише сукупність предметів, наприклад виробниче обладнання, фіксували “ex post” процеси нагромадження в натуральній формі. Такий підхід, вважає Хікс, спрямований у минуле. Природу капіталу повніше відображає збільшення його вартості в грошовій формі. Особливо важливим є така обставина: для індивідуального підприємця поняття “капітал” пов’язується з грошовою вартістю, відображеною в бухгалтерському обліку. Саме таке тлумачення капіталу фігурує в планових розрахунках підприємця, спрямованих у майбутнє, стверджував Дж.Р. Хікс [167, с.79].

П. Самуельсон і В. Нордгауз зазначають, що капітал складається з вироблених благ тривалого користування, які використовуються як ресурси у подальшому виробництві. Фундаментальною властивістю капіталу є той факт, що він одночасно може бути у ролі ресурсу, так і продукту [137, с.287]. Р. Макконел і Л. Брю ототожнюють поняття “капітал” з інвестиційними ресурсами, прирівнюючи до нього засоби виробництва: інструменти, машини, обладнання; фабрично-заводські, складські транспортні засоби та збутову мережу, що використовуються у виробництві товарів і послуг [90, с.37].

Нікбахт Е. і Гроппеллі А. розуміють капітал як вартість активів компанії за відрахуванням боргових зобов’язань, тобто чисту вартість активів компанії [102, с.19]. Б. Нідлз, Х. Андерсон і Д. Колдуелл стверджують, що акціонерний капітал є сукупністю двох основних складових – оплаченого капіталу (трапляється варіант перекладу цього поняття як “авансований капітал”) і нерозподіленого прибутку, за вирахуванням вартості викуплених акцій власної емісії за ціною придбання [126, с.263].

У бухгалтерському обліку зарубіжних корпорацій власний капітал їх власників називають акціонерним капіталом [166, с.480]. Він поділяється на дві категорії – інвестований капітал (вкладений чи оплачений) і нерозподілений прибуток. Інвестований капітал представлений простими та привілейованими акціями за їх номінальною (чи оголошеною) вартістю і

капіталом, оплаченим понад номінал, що в свою чергу може бути розділений за джерелами утворення.

Стосовно зарубіжних корпорацій у вітчизняній економічній літературі зустрічаються різні тлумачення терміну “акціонерний капітал”. Більшість авторів, серед яких А.В. Абрамичев [2], Т.Ф. Валусєва [23], Ю.А. Григор’єв [97], А.П. Зуділін [61], О.В. Лихачов [97], А.Ф. Мухін [97], дають спрощене трактування поняття “акціонерний капітал”, ототожнюючи його з прийнятим у нас терміном “статутний капітал акціонерного товариства”, розуміючи його як сумарну номінальну вартість щойно випущених і тих, що знаходяться в обігу, акцій. На нашу думку, акціонерний капітал слід розуміти як величину оплаченого статутного та частину додаткового капіталу у вигляді емісійного доходу.

Аналіз світової і вітчизняної економічної літератури свідчить про велику різноманітність підходів до з’ясування природи капіталу. Разом з тим, усі вони майже однотайні у тому, що капітал – це самозростаюча вартість, яка здатна у своєму русі приносити дохід.

Створення в Україні ринкової інфраструктури та трансформація бухгалтерського обліку відповідно до світових стандартів зумовили введення в економічну термінологію поняття “власний капітал”. Сучасне тлумачення його суті дає змогу чітко розмежувати внутрішні джерела фінансування діяльності підприємства від залучених у господарський оборот зовнішніх джерел у формі короткотермінових і довготермінових банківських позик, кредиторської заборгованості.

Економічні особливості акціонерної форми власності визначають специфіку організації та проведення облікової політики у формуванні інформаційної системи власного капіталу цих товариств.

Міжнародні стандарти власний капітал розуміють як ресурси, інвестовані власниками в бізнес, а також нагромаджений прибуток. Проте

порядок формування власного капіталу регламентується національними законодавчими актами та установчими документами.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” власний капітал розуміють як частину в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань [17, с.12].

На нашу думку, економічний зміст поняття власного капіталу, наведений в національних стандартах, є найобґрунтованішим з точки зору джерел його формування. Разом з тим, вважаємо, що власний капітал як об’єкт бухгалтерського обліку є насамперед вартісним вираженням зобов’язальних прав власників (учасників) юридичної особи. Його величина може бути визначена як різниця між сумою активів підприємства і його борговими зобов’язаннями. Розрахункова величина власного капіталу за даними балансу отримала назву “чисте майно підприємства”.

Формування величини власного капіталу, на нашу думку, охоплює два періоди. Процес створення підприємства розпочинається з формування статутного капіталу шляхом підписки на акції з наступною їх оплатою. До початку діяльності підприємства тільки фактично оплачена величина статутного капіталу є реально-функціонуючим початково інвестованим власниками капітал.

Власний капітал акціонерного товариства може збільшуватись у результаті додаткової емісії акцій і капіталізації частини прибутку та поповнення резервного капіталу. До зовнішніх джерел приросту власного капіталу товариства належать вклади засновників з метою збільшення статутного і резервного капіталу, а також кошти цільового фінансування сторонніх організацій.

Важливо відзначити, що відображений в бухгалтерському обліку розмір капіталу може не відповідати оціночній вартості об’єкта при продажу. Ринкова ціна підприємства формується під впливом великої кількості

об'єктивних і суб'єктивних факторів середовища. Ця невідповідність пояснює постійне коливання ринкової вартості акцій підприємств на ринку цінних паперів.

1.2. Власний капітал, його зміст і структура в системі економічних відносин підприємства

Розвиток ринкових умов господарювання та утвердження різних форм власності вимагають нових підходів до організації та методології обліку власного капіталу як джерела фінансування діяльності підприємств. Ці проблеми стали особливо актуальними для підприємств акціонерної форми власності, де в умовах управління колективною власністю висуваються особливі вимоги до системи облікової інформації про власний капітал і джерела його збільшення.

Оскільки рушійною силою економічного прогресу в умовах ринку є інтерес власника, спрямований на одержання прибутку, перехід до ринкової економіки неможливий без реформування відносин власності. Для певної частини суспільства інтереси власника можуть бути реалізовані за допомогою організації малих підприємств, фермерських (селянських) господарств. Проте для більшості населення цей шлях болючий, оскільки потребує вкладення значних грошових сум. Тому для більшості населення участь у присвоєнні частки одержаного чистого доходу в суспільстві реальна лише через акціонування.

Закон України “Про власність” передбачає існування державної, приватної і колективної власності. При цьому акціонерні товариства розглядають як один із видів втілення останньої. Відповідно до того, що акціонерна форма підприємництва суттєво відрізняється від інших форм колективної власності, а акціонерні товариства займають найбільшу питому

вагу за їх кількістю та обсягом виробництва продукції у більшості галузей промисловості, автор запропонував виділити як самостійну – акціонерну форму власності.

Для діючих акціонерних товариств існують практично необмежені можливості збільшення капіталу шляхом інвестицій через підписку на чергову емісію цінних паперів даного підприємства. При цьому характер фінансування діяльності акціонерних товариств є простішим, ніж для інших форм і типів підприємств.

Стаття 24 Закону України “Про господарські товариства” передбачає, що акціонерним визнають товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов’язаннями тільки майном товариства [59, с.132].

Акціонери, які є власниками акцій, відповідають за зобов’язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій. Загальна номінальна вартість випущених акцій становить 1250 мінімальних заробітних плат, відповідно до розміру, що діє на момент створення акціонерного товариства.

За даними комітету статистики станом на 1 січня 1999 р. у галузях промисловості було зареєстровано 4242 акціонерних товариств. Більшість з них приватизовані підприємства. За період 1992-2000 рр. змінили форму власності на акціонерну 10111 суб’єктів господарювання, а протягом 1999 р. таких підприємств було лише 271, що пов’язано з завершенням процесу приватизації [151]. У більшості галузей промисловості переважає частка акціонерних товариств. Аналіз даних за 1997-1999 рр. свідчить про зростання частки акціонерних товариств у обсягах промислового виробництва. Так, у 1997 р. вони виробили 37,0 відсотка від загального обсягу продукції, а у 1999 р. цей показник становив 40,0%. Найнижчий його рівень спостерігається у стратегічних галузях, таких як електроенергетика та паливна промисловість, де переважають підприємства державної форми власності (табл. 1.3). Щодо галузевого розподілу емітентів корпоративних цінних паперів, то слід

відзначити, що найбільша їх кількість була зареєстрована в Донецькій (293), Львівській (262), Харківській (260) та Дніпропетровській (249) областях (додаток **Б,В**).

В економіці України створюється парадоксальна ситуація, в якій емісійна діяльність тисяч суб'єктів господарювання, що відіграють вирішальну роль в економічному житті країни, інформаційно не забезпечена. Відсутність системного підходу до методології власного капіталу акціонерного товариства визначає ступінь недовіри до повноти та достовірності інформації про діяльність суб'єктів ринку.

Діюча методологія бухгалтерського обліку передбачає поділ власного капіталу підприємства на початково внесений (авансований) власниками акціонерного товариства і частини прибутку, нагромадженого в процесі фінансово-господарської діяльності підприємства.

До авансованого капіталу належить статутний фонд та емісійний дохід, що виникає у випадку продажу акцій за ціною вищою від номінальної у ході первинної емісії. Нерозподілений прибуток – це чистий дохід акціонерного товариства, що залишився в його розпорядженні після сплати податків і виплати дивідендів.

Як правило, власний капітал у балансі не відображає ні поточну ринкову, ні іншу оцінку підприємства для його власників. Сума, відображена у звітності – це лише різниця між бухгалтерською оцінкою активів і кредиторською заборгованістю фірми. Оцінка фірми для її власників не може бути одержана шляхом оцінювання складових її активів і кредиторської заборгованості, тому звітна сума власного капіталу не може бути поточною вартістю прав власників фірми. Відповідно, замість розгляду окремих прав на майбутні прибутки (аналізуючи активи фірми) чи окремих зобов'язань (аналізуючи кредиторську заборгованість) бухгалтерський облік досліджує права, пріоритети і скорочення власного капіталу тільки на найвищому рівні агрегування.

Таблиця 1.3

**Динаміка розподілу вітчизняних промислових підприємств
за формами власності по галузях у 1997-1999 р. [149-151]**

(Частка в обсязі промислового виробництва)

	1997			1998			1999		
	акціонерні товариства	приватні підприємства	державна власність	акціонерні товариства	приватні підприємства	державна власність	акціонерні товариства	приватні підприємства	державна власність
Промисловість, всього	37,0	0,1	34,7	39,4	0,2	30,5	40,0	0,2	28,6
Електроенергетика	1,2	-	87,7	5,2	-	69,0	9,7	-	49,4
Паливна промисловість	12,3	0,1	53,9	9,9	0,4	54,4	5,8	0,1	66,1
Чорна металургія	69,8	-	16,3	71,1	-	14,7	69,7	-	14,9
Кольорова металургія	56,9	-	21,1	60,3	0,1	14,1	54,4	-	14,3
Хімічна та нафтохімічна промисловість	47,7	-	29,3	56,1	0,3	21,1	41,4	0,3	30,5
Машинобудування та металообробка	44,3	0,1	30,5	49,4	0,3	24,9	46,1	0,5	25,3
Лісова, деревообробна та целюлозно-паперова промисловість	45,2	0,4	25,8	69,7	0,6	1,9	57,0	0,5	3,0
Промисловість будівельних матеріалів	50,4	-	22,0	56,5	-	15,6	59,1	0,1	15,1
Скляна та фарфоро-фаянсова промисловість	58,1	-	13,2	56,9	0,3	14,2	49,1	0,3	18,6
Легка промисловість	70,4	0,7	2,6	70,3	0,8	1,8	61,4	1,3	2,1
Харчова промисловість	62,2	0,3	11,8	67,3	0,5	6,5	63,7	0,6	6,5
Борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість	5,65	0,1	54,7	36,8	0,9	30,5	34,9	1,0	31,7

Ринковий підхід до тлумачення власного капіталу дав змогу розглядати власний капітал підприємства не тільки як джерело утворення і фінансування засобів, а значною мірою як зобов'язання перед власниками. Чітке розмежування зобов'язань за суб'єктами: перед власниками чи кредиторами має важливе значення при визначенні черговості погашення заборгованості акціонерного товариства. На відміну від зобов'язань перед третіми особами, зобов'язання перед власниками відображають практично постійну частину першого розділу пасиву балансу, що не підлягає погашенню під час господарської діяльності суб'єкта.

Для ринкового розуміння обліку дуже важливою обставиною є розмежування зобов'язань перед власниками акціонерного товариства. Одні виникають у ході підписки на акції товариства і погашаються в результаті внесків власників. Інші зобов'язання визначаються нагромадженням коштів, що перевищують статутні внески через реінвестування в діяльність підприємства частини нагромадженого прибутку. Формування статутного капіталу ніяк не пов'язане з внутрішніми процесами підприємства, і абсолютно та повністю не залежить від поточної діяльності акціонерного товариства, а визначається розміром внесків відповідно до установчих документів товариства.

Чистий капітал підприємства слід розуміти як приріст власного капіталу у ході ефективної діяльності при збереженні його початкової величини. У складі чистого капіталу необхідно виділити: додатковий капітал і резерви прибутку, що створюються з метою його капіталізації. Додатковий капітал складається із здійснених за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, довготермінових інвестицій. Резерви прибутку відображають частину капіталізованого прибутку, не розподілену за власниками акцій.

Фактично реінвестований на відтворення засобів підприємства чистий капітал економічна теорія називає поняттям “резерви капіталу”. В обліковій

практиці резервний капітал і фонди нагромадження слід розглядати як резерви прибутку для збільшення власного капіталу акціонерного товариства.

Інвестований капітал – це засоби, вкладені в підприємство його власниками. Він включає повну суму, оплачену за придбані акції, і реінвестований (капіталізований нерозподілений) прибуток. Інвестований капітал може збільшуватись за рахунок випуску додаткового пакета акцій; продажу акцій, раніше викуплених у акціонерів; конвертування боргових цінних паперів в акції; реінвестування нерозподіленого прибутку.

З точки зору використання, власний капітал акціонерного товариства можна поділити на: фінансування довготермінових інвестицій виробничого призначення; забезпечення власних обігових коштів; покриття балансових збитків; фінансування довготермінових інвестицій соціальної сфери.

На наш погляд, структура і класифікація власного капіталу може визначатись як джерелами його формування, так і прогнозованими напрямками використання власних коштів акціонерного товариства. Вважаємо, що класифікація і структура власного капіталу акціонерного товариства, з точки зору напрямків цільового його використання, відображає переважаючий вплив юридичного трактування власного капіталу, що суттєво впливає на організацію бухгалтерського обліку. Класифікація і структура власного капіталу, з точки зору джерел його формування, відображає переважаючий вплив економічного підходу в бухгалтерському обліку власного капіталу акціонерного товариства.

На нашу думку, стосовно акціонерного товариства класифікація і структурування власного капіталу за джерелами його формування будуть теоретично більш правильними і обґрунтованими. Відповідно до цього підходу пропонуємо розглядати структуру власного капіталу, що складається з таких частин:

- статутний капітал;

- додатковий капітал;
- резервний капітал (запасний);
- фонд нагромадження;
- оцінні резерви;
- нерозподілений чистий прибуток;
- кошти цільового фінансування.

Відповідно до даної класифікації можна чітко конкретизувати внутрішні джерела фінансування діяльності підприємства як об'єкти бухгалтерського обліку і виявити додаткові джерела власного капіталу.

Сукупність засобів, інвестованих власником при заснуванні підприємства відповідно до установчих документів для забезпечення його діяльності, утворює статутний капітал.

З юридичної точки зору статутний капітал акціонерного товариства може характеризуватись, з одного боку, величиною майна, що є у власності підприємства; з іншого – відображає суму зобов'язань перед своїми інвесторами (цей борг має лише умовний характер).

Економічний підхід до визначення величини статутного капіталу вимагає контролю за процесом його формування фактично, оскільки важливою є не потенціальна величина підписаних акцій, а оплачена частина капіталу підприємства. Тому виникає необхідність організації оперативного контролю і аналітичного обліку за ходом підписки на акції та їх фактичної оплати.

Формування статутного капіталу може відбуватись за рахунок випуску різних видів акцій. Слід зазначити, що законодавство обмежує лише частку привілейованих акцій, яка не може перевищувати 10% у загальній сумі статутного капіталу акціонерного товариства. Як свідчить практика, далеко не всі підприємства скористалися цією можливістю.

Станом на 1 січня 2000 р. загальний обсяг емісій цінних паперів, зареєстрованих Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку,

становив 31,682 млрд. грн. У 1999 р. спостерігалось зменшення обсягів випуску цінних паперів, що насамперед пов'язано із завершенням процесів масової приватизації та корпоратизації державних підприємств, а також низьким рівнем використання інструментів фондового ринку при залученні інвестицій суб'єктами господарської діяльності (рис. 1.3).

Протягом 1999 р. Комісія зареєструвала 3019 емісій акцій на загальну суму 7,972 млрд. грн., що на 3,867 млрд. грн. або 32,66% менше, ніж у попередньому році (рис.1.4).

Формування статутного капіталу акціонерного товариства може супроводжуватись утворенням суми премії на акції чи емісійного доходу. Ця сума виникає в тих випадках, коли у ході первинної емісії акції продаються за ціною вищою від їх номінальної вартості. За своїм економічним змістом емісійний дохід є складовою частиною власного капіталу, додатковим джерелом фінансування діяльності підприємства. Перевищення продажної ціни акцій над їх номінальною вартістю в момент здійснення угоди купівлі-продажу зараховується у склад додаткового капіталу акціонерного товариства.

Статутний капітал акціонерного товариства може бути збільшений через збільшення номінальної вартості акцій чи здійснення додаткової емісії. Збільшення статутного капіталу можливе лише після повної оплати оголошеної його величини з приєднанням нерозподіленого прибутку товариства. Випуск нових акцій здійснюється з метою залучення додаткових фінансових ресурсів і не допускається його використання для покриття збитків, одержаних у результаті господарської діяльності. Додаткові емісії акцій для підприємств є одним з найпривабливіших способів залучення ресурсів. На відміну від позик вторинні емісії не пов'язують підприємства жорсткими термінами повернення позичених коштів і відсотків за користування позикою.

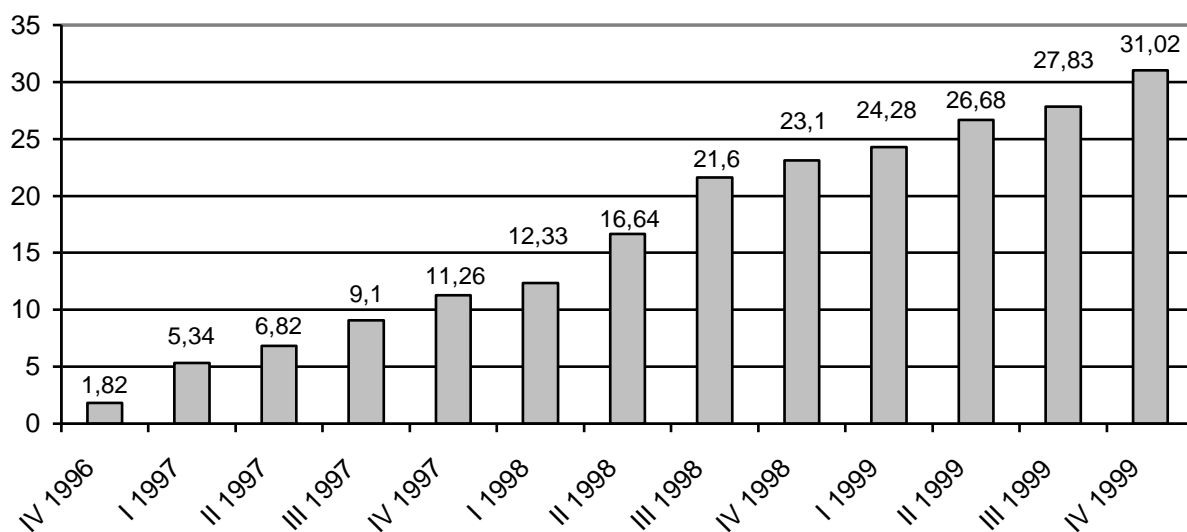

Рис. 1.3. Динаміка обсягу випуску акцій у 1996-1999рр.
(млрд. грн.) [50, с.18-19].

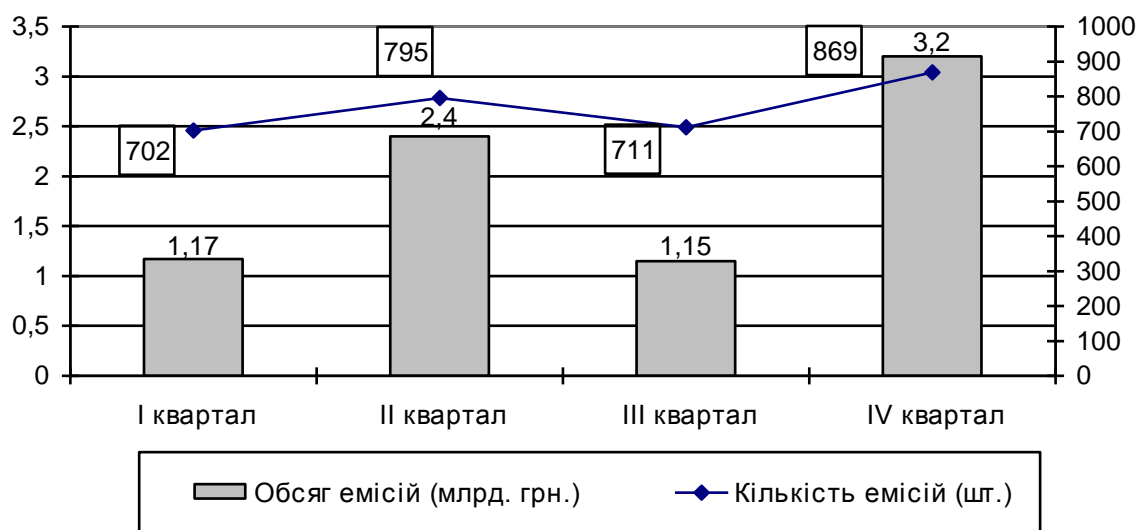

Рис. 1.4. Кількість і обсяг емісій акцій у 1999 р.
[50, с.18-19]

Таблиця 1.4

Обсяги випуску акцій в Україні у 1996-1999 рр.
(за суб'єктами ринку) [50]

(млрд. грн.)

Суб'єкти ринку	1996	%	1997	%	1998	%	1999	%
Комерційні банки	0,055	3,00	0,439	4,65	0,555	4,67	0,854	10,78
Страхові компанії	0,002	0,10	0,015	0,16	0,100	0,84	0,165	2,08
Інвестиційні компанії	0,001	0,05	0,018	0,19	0,030	0,25	0,01	0,13
Акціонерні товариства	1,764	96,85	8,971	95,00	11,212	94,24	6,890	87,01
Разом	1,822	100	9,443	100	11,897	100	7,919	100

Як показує практика, залучення нових акціонерів під час додаткового випуску акцій зменшує рівень дивідендів. Тому “старі” акціонери віддають перевагу залученню додаткових фінансових ресурсів шляхом випуску облігацій з виплатою фіксованого процента. Звичайно, вітчизняні промислові підприємства ще не можуть конкурувати з фінансовими структурами, але перші кроки в цьому напрямку вже робляться. У 2000 р. ВАТ “Концерн Стирол” розміщує свої облігації на суму 10 млн. грн. з виплатою 50% річних. Однак слід зазначити, що законодавство дозволяє акціонерним товариствам випускати облігації лише після повної оплати випущених акцій і на суму, що не перевищує 25% статутного капіталу. Безсумнівно, це може створити значні перешкоди для залучення інвестицій акціонерними товариствами, особливо тими, в яких реальна вартість активів значно перевищує акціонерний капітал. У той же час акціонерний капітал підприємства буде визначатись

номінальною вартістю акцій, а не сумою, залученою від емісії (включаючи емісійний дохід), чи ринковою вартістю акцій.

У процесі своєї діяльності акціонерне товариство може зменшити розмір статутного капіталу. Це можна здійснити двома шляхами:

- 1) зменшенням номінальної вартості акцій;
- 2) викупом частини акцій, що перебувають в обігу, для зменшення їх загальної кількості.

Необхідно вказати, що будь-яке зменшення статутного капіталу можливе лише за умови дотримання інтересів кредиторів товариства з економічним обґрунтуванням доцільності такого кроку перед державними інституціями.

У кожному з розглянутих випадків підставою для коректування величини статутного капіталу можуть бути тільки юридично правильно оформлені зміни в установчих документах. У свою чергу, завданнями бухгалтерського обліку є об'єктивне і своєчасне відображення усіх змін у складі статутного капіталу для підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами підприємства, оскільки підставою для зміни величини статутного капіталу є тільки юридично правильно оформлені зміни установчих документів.

Світова практика підтверджує, що для будь-якого акціонерного підприємства обов'язковим є створення резервного капіталу, який іноді називають запасним. Резервний капітал утворюється шляхом обов'язкових щорічних відрахувань від чистого прибутку до досягнення ним розміру, вказаного в статуті товариства. Використання резервного капіталу можливе для покриття збитків; погашення облігацій товариства; викупу акцій товариства у випадку відсутності інших коштів.

Граничний розмір резервного капіталу прямо залежний від величини статутного капіталу. В світовій практиці гранична сума резервного (запасного) капіталу коливається в межах від 10% до 40% статутного

капіталу. Вітчизняні підприємства відповідно до Закону України "Про господарські товариства" від 19.09.91 р. створюють резервний капітал у розмірі, встановленому установчими документами, але не меншому 25% статутного капіталу. Розмір щорічних відрахувань до цього капіталу не може бути меншим 5% суми чистого прибутку [59, с.131].

Цільовий характер використання резервного капіталу акціонерного товариства визначають положення засновницьких документів і прийнята облікова політика, в яких передбачені такі напрями використання цього капіталу: покриття збитків акціонерного товариства; виплата відсотків за привілейованими акціями та облігаціями при недостатньому розмірі прибутку звітного року тощо.

Резервний капітал як відрахування від чистого прибутку слід відрізнити від додаткового капіталу. Ці два види капіталу в практичній діяльності часто змішуються, хоч кожен з них має свою економічну суть. Якщо резервний капітал формується за рахунок чистого прибутку, то додатковий капітал має зовсім іншу економічну природу. Він утворюється в результаті переоцінки окремих статей необоротних активів; емісійного доходу, який виникає при формуванні статутного капіталу (при заснуванні товариства, при збільшенні статутного капіталу шляхом додаткової емісії акцій чи зміни номінальної вартості акцій); суми різниці між продажною і номінальною вартістю акцій, вирученої при реалізації їх по ціні, що перевищує номінальну вартість; третьою складовою додаткового капіталу є безкоштовно одержані цінності від інших підприємств та осіб.

Доволі поширеним явищем у світовій практиці є створення резервів до утримання податку на прибуток. Такі резерви називають назву оцінними і створюють, як правило, в умовах інфляції. Їх формування дозволене законодавством більшості країн з розвиненою ринковою економікою і розглядається як "розумна міра передбачливості" в зв'язку з тим, що за деякими статтями балансу в майбутньому можливі втрати, ймовірні розміри

яких можна завчасно оцінити. Необхідно також зазначити, що податкове законодавство передбачає приєднання частини цих резервів до прибутку після закінчення терміну, на який він був створений.

До оцінних резервів, що створюють за рахунок прибутку, належать: резерви оновлення майна, за якими нараховують амортизацію; резерви відновлення товарно-матеріальних запасів тощо.

Резерви оновлення майна за яким нараховується амортизація створюють для поповнення недостатності звичайної амортизації, що особливо важливо в умовах інфляції. Однією з причин створення резервів відновлення товарно-матеріальних запасів також є інфляційні процеси. Ці резерви утворюються у розмірі збільшення в умовах інфляції номінальної вартості, необхідної для нормального функціонування підприємства кількісного рівня запасів і строки їх відновлення значно нижчі від термінів оновлення майна за яким нараховують амортизацію. Техніку створення таких резервів, як правило, не регламентують, що створює можливість маніпулювання розміром прибутку, що підлягає оподаткуванню.

Із введенням національних стандартів бухгалтерського обліку з облікової термінології практично вилучено поняття фондів взагалі та фондів нагромадження зокрема. Це явище не можна визнати позитивним з точки зору фінансування зростання майнового стану підприємства, оскільки в них резервувалась значна частина прибутку, обмежуючи при цьому його соціальне споживання.

Тому для посилення контролю за цільовим використанням чистого прибутку рекомендують резервувати його шляхом створення фондів нагромадження, в яких узагальнюватиметься інформація про рух відповідно до напрямів фінансування інвестицій. Вони є стійкою частиною власного капіталу, що нагромаджує прибуток і цільові внески засновників для забезпечення зростання майнового стану акціонерного товариства.

Необхідність формування фондів нагромадження посилюється негативним станом необоротних активів промислових підприємств України, коефіцієнт зносу яких на 01.01.2000 р. становив 48,8%, а його динаміка свідчить про щорічне зростання цього показника (в 1996 р. – 46.2%, в 1997 р. – 47.8%, в 1998 – 48.2%) [159, 149-151]. Такий стан основних виробничих фондів вимагає здійснення значних капітальних вкладень, при залишковій вартості основних засобів 147 346 млн. грн. [151] (станом на 01.01.2000 р.) сума таких інвестицій обчислюється 100 – 130 млрд. грн.

Розвиток науково-технічного прогресу супроводжується створенням нової прогресивнішої техніки і технології, що створює умови за яких необхідним є не лише відновлення наявних виробничих потужностей, а й їх розширення та запровадження у процес виробництва новітніх технологічних рішень. За статистичними даними на ці заходи у 1998 р. використано 3084 млн. грн., а у 1999 р. лише 2540 млн. грн. [150, 151].

Резервування частини чистого прибутку у фондах нагромадження на фінансування капітальних інвестицій щодо реконструкції, розширення та модернізації основних виробничих засобів забезпечить динамічний розвиток промислового потенціалу України та забезпечить необхідні умови для додаткового залучення фінансових ресурсів.

Одним з елементів власного капіталу акціонерного товариства є прибуток, одержаний у ході ефективної господарської діяльності. Але дійсною частиною власного капіталу прибуток стає лише після реформації балансу за рішенням загальних зборів акціонерів. У даному випадку йдеться про частину прибутку, що нагромаджується протягом року і має цільовий характер використання – фінансування виробничої діяльності підприємства. З одного боку мова йде про стійку, тривалого функціонування додаткову частину власного капіталу, а з іншого – це сукупність засобів, одержаних у результаті діяльності підприємства і розміщених у його активах, що

спрямовуються на подальший розвиток виробництва з метою отримання більшого прибутку.

Нині діюче законодавство надає підприємствам право самостійного розпорядження прибутком за результатами господарської діяльності після нарахування і сплати зобов'язань перед державою. Акціонерні товариства на відміну від підприємств інших організаційно-правових форм мають ще зобов'язання перед акціонерами щодо нарахування і виплати дивідендів. Бухгалтерський облік розглядає прибуток як фінансовий результат діяльності підприємства за звітний період і визначається як різниця вартості чистих активів на початок і кінець відповідного періоду.

Особливістю формування сучасного фондового ринку України є значне зростання ринкової вартості акцій промислових підприємств проти номіналу при їх вкрай низькій дохідності. Тому деякі акціонерні товариства за рішенням зборів акціонерів не виплачують дивіденди. Акумуляований протягом звітного періоду прибуток за мінусом платежів у бюджет можна віднести до власного капіталу як тимчасове джерело фінансування діяльності підприємства. Однак при відмові від виплат дивідендів в акціонерного товариства є альтернативний варіант розміщення приросту власного капіталу. Сама по собі наявність у підприємства власних коштів не виключає можливості їх раціонального розміщення і використання, тим більш при розширенні, реконструкції та модернізації виробничої структури. Хоча не можна визнати вигідним розміщення власних коштів у будь-які інвестиційні проекти, якщо для них є прибутковіші варіанти використання поза межами підприємства коштів у банки та інші підприємства з метою одержання відповідного відсотка.

Специфічна частина власного капіталу – цільове фінансування та цільові надходження з бюджетних і позабюджетних фондів. Однак в цій якості можуть виступати лише ті джерела зовнішнього фінансування, які

спрямовуються на поповнення власних обігових засобів та інвестицій довготермінового характеру.

Відповідно до П(С)БО 2 “Баланс” ці кошти відображені в другому розділі пасиву балансу “Забезпечення наступних витрат і платежів”. За своєю економічною природою цільове фінансування не є зобов’язанням підприємства, тому, згідно з балансовою моделлю:

$$BK = A - Z, \quad (1.1)$$

де **BK** – власний капітал;

A – активи;

Z – зобов’язання,

його необхідно відобразити у складі власного капіталу.

Розгляд економічної природи власного капіталу і характеристика складових частин дають змогу чітко визначити об’єкти бухгалтерського обліку відповідно до законодавства та економічних характеристик капіталу (рис. 1.5). Структура власного капіталу товариства, яку пропонує автор, дає можливість чітко розмежувати внутрішні і зовнішні джерела фінансування діяльності підприємства, сприяє формуванню достовірної інформації про стан і динаміку власного капіталу акціонерного товариства за джерелами його утворення і напрямками цільового використання. Серед об’єктів обліку, на нашу думку, слід виділити:

- ◆ статутний капітал;
- ◆ додатковий капітал виробничого призначення;
- ◆ додатковий капітал невиробничого призначення;
- ◆ резервний капітал;
- ◆ фонд нагромадження (капіталізований нагромаджений прибуток);
- ◆ оцінні резерви (резерви збереження капіталу);
- ◆ нерозподілений прибуток;
- ◆ кошти цільового фінансування.

Рис.1.5. Запропонована структура власного капіталу акціонерного товариства.

Таким чином, в умовах становлення принципів ринкового господарства, прискорення процесів корпоратизації і приватизації акціонерні товариства стають домінуючою формою господарювання. Сьогодні діяльність акціонерних товариств, їх взаємовідносини з акціонерами, інвесторами і т.п. регулюють два основних закони України “Про господарські товариства” [59] і “Про цінні папери і фондову біржу” [60]. Вони не повністю висвітлюють діяльність акціонерних товариств, а багато питань зовсім не регламентовані правовими актами. Зокрема це стосується порядку формування і використання власного капіталу як головного джерела фінансового забезпечення діяльності підприємства. Такий стан справ призводить до появи фіктивних акціонерних товариств, порушення фінансової дисципліни, договірних відносин, безвідповідальності за господарські правопорушення, викривлення інформації про власний капітал щодо джерел його утворення і цільового використання. Вважаємо, що настав час прийняття спеціального Закону “Про акціонерні товариства”, який би в законодавчому порядку регламентував їх правову та фінансово-економічну діяльність. Такі закони вже діють у багатьох країнах світу. Так, у США це “Типовий закон про комерційну корпорацію” та “Акт про єдину форму товариства”, у Великобританії – “Закон про акціонерну компанію”, у Росії – Федеральний закон “Про акціонерні товариства”.

Висновки до першого розділу

Дослідження питань економічної природи та складу власного капіталу акціонерних товариств, викладені у першому розділі дисертації дають змогу зробити наступні висновки:

- успішне здійснення ринкових реформ не можливе без реформування відносин власності. В зв'язку з цим важливе значення має відродження та динамічний розвиток акціонерної форми підприємництва, оскільки

корпоратизації, у порівнянні з іншими формами організації бізнесу властиві такі переваги як обмежена відповідальність власників, можливість акумуляції значних сум капітал та використання додаткових джерел фінансування. Асоційована природа корпоративної власності зумовлює, насамперед, функцію інтегрування власності, що здійснюється, з одного боку, на рівні окремого акціонерного підприємства. З іншого – на рівні економіки в цілому, де інтегрування власності є складною системою багатоступінчастого взаємопроникнення і підпорядкування одних акціонерних товариств іншим шляхом взаємної участі в акціонерному капіталі.;

- ринковий підхід до тлумачення власного капіталу дав змогу розглядати його не тільки як джерело утворення засобів, а значною мірою як зобов'язання перед власниками. Відповідно до цього вважаємо, що власний капітал як об'єкт бухгалтерського обліку є в першу чергу вартісним вираженням зобов'язальних прав власників (учасників) юридичної особи, а його величина може бути визначена як різниця між сумою активів підприємства і його борговими зобов'язаннями.;

- відповідно до етапів формування власного капіталу його структура може бути представлена двома частинами: початково авансованим (статутним) капіталом, що утворюється в процесі заснування акціонерного товариства та його приростом у ході ефективної статутної діяльності, визначеним в дисертації як чистий капітал. В його складі слід виділити величину додаткового капіталу, резерви прибутку, створені з метою капіталізації та кошти цільового фінансування довготермінового характеру, які за своєю економічною природою не є зобов'язаннями підприємства. Запропонована сукупність елементів власного капіталу сприятиме формуванню необхідної, достовірної, точної і достатньої інформації про стан, динаміку власного капіталу акціонерного товариства за джерелами його утворення і цільовими напрямками використання.

РОЗДІЛ 2

Облік власного капіталу акціонерного товариства

2.1. Облік формування власного капіталу

Здійснення економічних реформ і розвиток ринкових відносин зумовлює необхідність удосконалення методики організації та ведення обліку власного капіталу як головного джерела забезпечення фінансової стійкості підприємства. Суб'єкти господарської діяльності мають право самостійного формування власних фінансових ресурсів, до основних джерел яких належать постійний чи перманентний капітал (у його складі виділяють власний капітал і довготерміновий позичений капітал) і короткотерміновий позичений капітал (короткотермінові зобов'язання терміном менше одного року). Власний капітал складається з початково авансованого капіталу та нерозподіленого чистого прибутку. Усі суб'єкти господарювання об'єднує конститутивна ознака, визначена як їх постійна професійно-підприємницька мета: учасники корпорують свої підприємницькі зусилля з метою отримання прибутку, збереження і приросту капіталу. Питання організації і ведення обліку формування капіталу є актуальними для підприємств акціонерної форми власності.

Базовими принципами формування та використання акціонерного капіталу є роздержавлення і приватизація власності, корпоратизація підприємств, створення інституту фінансових посередників, розвиток вторинного ринку цінних паперів, створення економічних важелів контролю за станом і динамікою фондового ринку, забезпечення відповідної політики оподаткування, інформаційне забезпечення ринку цінних паперів і створення широкого доступу до них з боку крупних і дрібних інвесторів.

Власний капітал – відносно новий для України об'єкт бухгалтерського обліку, тому нині існує ряд невирішених проблем, пов'язаних з організацією і методикою відображення на рахунках змін у складі власного капіталу, серед яких:

- діюча в Україні нормативна база, що регламентує порядок обліку операцій, пов'язаних з формуванням і використанням власних фінансових ресурсів в акціонерних товариствах і на підприємствах, організованих в інших формах, не відповідає повністю належним вимогам; тому необхідними, на наш погляд, є її подальший розвиток і вдосконалення;

- в економічній літературі недостатньо розроблені питання аналітичного обліку підписки на акції, статутного, резервного та інших видів капіталів акціонерного товариства, не вироблені рекомендаційні форми реєстрів обліку;

- дискусійними залишаються питання вартісної оцінки внесків акціонерів, що здійснюються в натуральній формі; оцінки цінних паперів у поточному обліку й звітності.

Особливість обліку статутного капіталу в акціонерних товариствах визначається юридичним підходом до тлумачення сутності власного капіталу. Так, відображена в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності величина статутного капіталу має відповідати засновницьким документам підприємства. Будь-які джерела засобів, утворені у процесі діяльності юридичної особи, є лише приростом капіталу, не змінюючи при цьому величину початково авансованого статутного капіталу акціонерного товариства. Будь-яка його зміна можлива лише в порядку зазначеному в установчих документах чи передбаченому чинним законодавством.

Методика обліку власного капіталу пов'язана з особливістю визначення його величини, яку відображають в обліку. Залежно від стадії формування статутний капітал може бути відображений оголошеною, підписною, оплаченою чи вилученою величиною. Величина, зафіксована в

Статуті акціонерного товариства, представлена в системі бухгалтерського обліку оголошеним капіталом і виступає внутрішнім джерелом фінансування діяльності підприємства. Підписний капітал відображає номінальну вартість акцій, за якими здійснено підписку.

Фактично внесені акціонерами засоби в сукупності утворюють оплачений капітал. Саме величина оплаченого капіталу з точки зору формування майна акціонерного товариства є дійсним джерелом придбання активів господарського суб'єкта.

Оплачений капітал зарубіжних корпорацій має доволі складну структуру і може складатися з:

1) вартості акцій, випущених в обіг в оцінці за номінальною чи оголошеною вартістю. В корпораціях відкриваються рахунки для такої інформації в розрізі простих і привілейованих акцій. Цю частину оплаченого капіталу називають статутним капіталом корпорації;

2) вартості акцій за номінальною, оголошеною вартістю чи суми підписки на акції, що не випущені в обіг відповідно до підписної угоди. Інформація про такі акції узагальнюють на рахунку "Підписка на прості (привілейовані) акції"; в аналітичному обліку інформацію деталізують за видами акцій;

3) акцій, випущених і розподілених між акціонерами в рахунок дивідендів за номінальною чи оголошеною вартістю;

4) суми, одержаної корпорацією при реалізації акцій за вартістю, яка перевищує оголошену чи номінальну, для яких відкривають окремі рахунки; у випадку реалізації акцій за ціною, вищою за номінальну, різниця обліковують на рахунку "Оплачений капітал понад номінальну вартість" з розподілом за простими і привілейованими акціями; у випадку реалізації акцій за ціною вищою за оголошену, дану різницю обліковують на рахунку "Оплачений капітал понад оголошену вартість" з розмежуванням за видами акцій;

5) окремо обліковуваних акцій, за якими здійснена підписка, але які повністю не оплачені акціонерами;

б) виключається з суми оплаченого капіталу вартість акцій власної емісії, викуплених у акціонерів за фактичною собівартістю їх придбання;

7) інших джерел оплаченого капіталу (крім операцій із власними акціями) [20, с.46-48].

Отже, поняття оплаченого капіталу зарубіжної корпорації відповідає сукупності понять “статутного капіталу” і “емісійного доходу”, що застосовуються для акціонерних товариств в Україні. Необхідно зазначити, що поняття “статутний капітал” включає в себе складові, зазначені в пунктах 1-3,5, а поняттю “емісійних дохід” відповідає пункт 4. Доцільно застосовувати досвід зарубіжних корпорацій в організації синтетичного обліку оплаченого капіталу, коли для його обліку використовують не два рахунки (рахунок 40 “Статутний капітал” і субрахунок 421 “Емісійний дохід”), що має місце в даний час в Україні, а значно більшу їх кількість. Це дасть змогу нагромаджувати детальнішу і якіснішу інформацію про величину, зміни та структуру оплаченого капіталу для прийняття ефективних управлінських рішень.

Однією з ознак організації комплексного спостереження за процесом підписки та оплати акцій є необхідність розмежування інформації про статутний капітал відповідно до різних видів акцій, передбачених засновницькими документами акціонерного товариства. Інший критерій групування та узагальнення інформації – необхідність організації обліку розрахунків з кожним власником акцій. Гарантія дотримання прав акціонерів – достовірність і своєчасність облікового процесу.

Формування статутного капіталу акціонерного товариства в Україні регламентують Закон України “Про господарські товариства” від 19 вересня 1991 р. №1576-XII [59], Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” від 16 липня 1999 р. №996-XIV [17], Положення

(Стандарт) бухгалтерського обліку 5 “Звіт про власний капітал” [17]. На момент реєстрації товариства статутний капітал повинен складатися з обумовленої кількості акцій за їх номінальною вартістю. При заснуванні акціонерного товариства в реєстр акціонерів вносять інформацію про кожного засновника товариства із вказанням кількості, виду акцій, передбачених засновницькими документами.

Відповідно до Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затвердженого Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26 травня 1998 р. №60, акціонерне товариство з числом власників випущених ним іменних цінних паперів перевищує 500 осіб зобов’язаний доручати ведення реєстру акціонерів банкам, інвестиційним інституціям чи спеціалізованим реєстраторам.

Система реєстру власників іменних цінних паперів – єдина сукупність даних про акціонерне товариство: розмір статутного капіталу, кількість, номінальну вартість і категорії цінних паперів емітента, які перебувають в обігу (розміщення завершене, випуск не анульовано) та оголошені до випуску. Ведення системи реєстру можна здійснювати в паперовій, у вигляді електронного запису чи комбінованій формах

Реєстр власників іменних цінних паперів – перелік за станом на певну дату власників і номінальних утримувачів іменних цінних паперів відповідно до яких емітент несе зобов’язання, закладене у випущених ним цінних паперах. При цьому реальними власниками називають особи, яким цінні папери належать на правах власності. Номінальні власники – депозитарії, що зберігають сертифікати цінних паперів, зданих депонентами в колективне зберігання.

Система реєстру власників іменних цінних паперів передбачає:

- ведення реєстру власників іменних цінних паперів у хронологічному порядку про кількість і номінальну вартість оголошених товариством акцій;

- ведення емісійного рахунку, особових рахунків емітента та зареєстрованих осіб;
- ведення журналу обліку записів у системі реєстру, журналу обліку запитів, журналу виданих, погашених і витрачених сертифікатів, журналу адміністративних операцій, журналу реєстрації дій реєстроутримувача щодо підтвердження справжності підпису власника;
- ведення системи обліку та зберігання документів, які є підставою для внесення змін до системи реєстру, включаючи інформацію на електронних носіях;
- складання звітів реєстроутримувача до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо ведення системи реєстру.

Для будь-якого акціонерного товариства актуальними і важливими є проблеми, пов'язані з власними цінними паперами, і насамперед з емісією акцій, тобто з формуванням статутного капіталу знову створюваного чи вже діючого акціонерного товариства. Необхідним етапом формування або збільшення статутного капіталу є проведення підписки на акції. Порядок проведення підписки залежить від організаційної форми товариства і відрізняється для відкритих і закритих акціонерних товариств. У першому випадку мова йде про проведення відкритої підписки на акції з подальшою реалізацією акцій чи їх сертифікатів на суму підписки. У другому – про розподіл акцій через закриту підписку.

При проведенні відкритої підписки в обліку акціонерного товариства мають бути відображені наступні операції.

1. Факт підписки на акції. Особі, яка підписалась на акції, потрібно видати документ, що засвідчує окрім самого факту участі в підписці, дату і час підписки, а також кількість акцій, на яку підписалась дана особа та загальну суму підписки.

2. Відразу після закінчення підписки (якщо підписка становила більше 60 відсотків оголошеного розміру статутного капіталу) всі особи, які

підписалися на акції до певної дати, повинні внести на рахунок засновників в установі банку чи передати у власність чи розпорядження товариства інші активи на суму не менше 10 відсотків номінальної вартості акцій, на які вони підписались, після чого засновники видають їм письмове зобов'язання про продаж відповідної кількості акцій.

3. До дня скликання установчих зборів особи, які підписалися на акції, повинні внести з урахуванням попереднього внеску не менше 30 відсотків номінальної вартості акцій. На підтвердження внеску засновники видають їм тимчасові свідоцтва.

4. Після повної оплати акцій, на які підписалася особа, акціонерне товариство видає сертифікат акцій, який засвідчує, що його власник володіє певним числом акцій даного акціонерного товариства з вказанням їх загальної номінальної вартості. Однак з юридичної точки зору існує відмінність між сертифікатом акцій і власне акціями. Проте на практиці в усіх угодах з акціями беруть участь саме сертифікати, які мають аналогічну ліквідність, як і акції, право власності на які вони відображають.

При проведенні закритої підписки на акції в обліку акціонерного товариства відображають наступні етапи:

1. Укладання угоди про кількість акцій, що належатиме кожному з учасників товариства.

2. Внесення учасниками не менше 50 відсотків номінальної вартості акцій, на які вони підписались до скликання установчих зборів.

3. Оплату повної вартості акцій, яку засновники зобов'язані сплатити у терміни, передбачені установчими зборами, але не пізніше одного року після реєстрації акціонерного товариства.

Аналіз діючої практики ведення реєстру акціонерів дає змогу окреслити типові зловживання реєстроутримувача, що вкрай негативно відображається на розвитку вітчизняного фондового ринку. Найпоширенішими видами порушень є безпідставна відмова внести акціонера

в реєстр, незаконне закриття реєстру, тобто призупинення реєстрації змін у реєстрі акціонерів. Окрім цього, почастишали випадки розголошення конфіденційної інформації з системи реєстру та її використання з корисливою метою. Для регулювання інфраструктури ринку фондового ринку та запобігання вищеназваних зловживань можна запропонувати створення єдиного повнофункціонального депозитарію корпоративних цінних паперів.

Для обліку руху статутного капіталу Планом рахунків передбачений рахунок 40 “Статутний капітал”, 45 “Вилучений капітал”, 46 “Неоплачений капітал”. Рахунок статутного капіталу є рахунком фіктивного пасиву. Іноді цьому рахунку надають значення особового рахунку акціонерів як кредиторів акціонерного товариства. У тій частині, яка оплачена акціонерами, вважають, що рахунок встановлює реальний борг акціонерного товариства перед акціонерами, в неоплаченій – умовний. На нашу думку, якщо і можна розглядати капітал як борг підприємства перед його власником, то цей борг завжди тільки умовний.

Для відображення в обліку виникнення і зміни зобов’язань перед власниками пропонуємо до рахунку 40 відкрити субрахунки: 401 “Оголошений капітал”, 402 “Підписний капітал” і 403 “Оплачений капітал”.

При реєстрації акціонерного товариства і в процесі подальшої його діяльності статутний капітал відображається за кредитом рахунку 40 “Статутний капітал” у зазначеній засновницькими документами сумі. Тому при створенні акціонерного товариства запис за дебетом рахунку 46 “Неоплачений капітал” в кореспонденції з кредитом рахунку 401 “Оголошений капітал” на номінальну вартість оголошених до підписки акцій відобразатиме фактичну величину передбаченого планом емісії капіталу господарського суб’єкта.

При формуванні системи реєстру за результатами реєстрації першого випуску іменних цінних паперів відкривають особовий рахунок власнику або зберігачу чи депозитарію як номінальним утримувачам, або

заставодержателю в процесі реєстрації взяття на облік на його ім'я цінних паперів, якщо дана особа не має такого рахунку в системі реєстру. Особовий рахунок містить інформацію про зареєстровану особу, що є підставою для встановлення осіб, яких визнають як власників чи номінальних утримувачів акцій на певну дату.

З моменту прийняття рішення про випуск будь-якого виду іменних цінних паперів і до початку їх розповсюдження емітент повинен забезпечити організацію обліку розповсюдження випуску іменних цінних паперів, зокрема, обліку осіб, які підписуються на цінні папери в процесі відкритої підписки або серед яких розповсюджуються цінні папери. Облік розповсюдження випуску здійснює або емітент, або на договірних умовах реєстратор, призначений ним для ведення системи реєстру іменних цінних паперів, або торговець цінними паперами, призначений ним для організації передплати на цінні папери даного випуску.

Для забезпечення формування системи реєстру за результатами державної реєстрації випуску або забезпечення повернення коштів особам, які підписувались на цінні папери, в системі обліку розповсюдження повинен вестися журнал обліку розміщення. Журнал ведуть у хронологічному порядку відповідно до надходження відомостей про підписку.

Журнал обліку розміщення містить таку інформацію:

- про емітента;
- про юридичну особу, яка веде облік розповсюдження цінних паперів;
- про емісію цінних паперів, які розповсюджуються;
- про осіб, які підписуються на цінні папери випуску.

Кількість оплачених особою цінних паперів визначають відповідно до умов розміщення випуску, встановлених емітентом (оплачену суму визначають як повну оплату за певну кількість цінних паперів, можливо меншу за кількість, на яку підписалась особа, або спочатку формують у

визначених обсягах передплату за повну кількість акцій у випуску, визначеному в договорі на підписку, і тільки залишок, що перевищує вказану суму, визначають як доплату до повної вартості окремих цінних паперів).

У ході підписки на акції в системі бухгалтерського обліку виникає новий об'єкт обліку – розрахунки з засновниками акціонерного товариства. Для узагальнення інформації про розрахунки із засновниками передбачені два рахунки: 46 “Неоплачений капітал”, на якому обліковують розрахункові взаємовідносини з акціонерами за придбання акцій, внесків у статутний капітал і 67 “Розрахунки з учасниками” в частині нарахування дивідендів.

Аналітичний облік розрахунків за внесками у статутний капітал ведуть по кожній особі, що підписалась на акції, у картках чи відомостях, у яких відображають загальну суму заборгованості за внесками у статутний капітал, дату її погашення, суму оцінки внесених активів за їх видами в погашення заборгованості.

Акціонерні товариства для організації аналітичного обліку розрахунків по внесках у статутний капітал можуть використовувати паперову чи електронну форми карток або відомостей, що визначається загальним рівнем автоматизації, обсягом оброблюваної інформації. Запропонована паперова форма картки, на наш погляд, містить усю необхідну інформацію, і може бути рекомендована до застосування акціонерними товариствами незалежно від сфери їх діяльності (додаток Д).

Використання відомостей для відображення розрахунків з особами, що підписались на акції по внесках до статутного капіталу, обмежене внаслідок непередбачуваності майбутньої кількості таких внесків. Розроблену нами форму відомості обліку розрахунків з підписувачами по внесках до статутного капіталу можна застосовувати акціонерним товариствам при незначній кількості учасників і невеликій прогнозованій кількості внесків (додаток Е). Оскільки внески до статутного капіталу можуть бути значно розтягнуті за часом, а інформація про суми коштів, які надійшли які внески

(графа 11), і про розмір залишку заборгованості по підписці (графа 12) постійно необхідна для потреб управління навіть при низькому рівні автоматизації облікових робіт; доцільним є ведення даної відомості в електронній формі в одній з баз даних, що дасть змогу видавати відомість відповідно до запиту за станом на поточну дату з визначенням проміжних і загальних підсумкових сум, а також легко розширювати у випадку необхідності відомість для занесення в неї інформації про додаткові внески.

Розвиток акціонерних товариств і фондового ринку в Україні сприяє зростанню ринкової вартості акцій вітчизняних підприємств. Тому виникає необхідність виділення із загальної величини заборгованості акціонерів по внесках у статутний капітал товариства суми номінальної вартості акцій і прогнозованого емісійного доходу від продажу певного виду акцій за ціною вищою від номінальної. З метою деталізації облікової інформації пропонуємо до рахунку 46 “Неоплачений капітал” відкрити субрахунки першого порядку: 461 “Неоплачений статутний капітал”, на якому слід відображати фактичну заборгованість осіб, що підписались на акції; 462 “Неоплачений додатковий капітал” для обліку суми перевищення над номінальною вартістю акцій.

На основі відкритих особових рахунків після завершення підписки на акції рекомендуємо скласти наступний бухгалтерський запис за дебетом рахунку 401 “Оголошений капітал” та кредитом рахунку 402 “Підписний капітал” на номінальну вартість підписаних акцій.

Якщо у ході емісії акції продані за ціною, що є вищою від номінальної, то на суму різниці (емісійного доходу) складають запис: дебет 462 “Неоплачений додатковий капітал” кредит 421 “Емісійний дохід”.

На рахунку 46 “Неоплачений капітал” у даному випадку відобразатиметься величина заборгованості акціонерів щодо розподілених між ними акцій, оголошених до розміщення. Внаслідок цього посилюється контроль за зміною величини оголошеного капіталу і емісійного доходу в ході проведення підписки на акції.

Акції можна випускати у формі уособлених документів (сертифікатів, акцій) чи у безбланковій формі – у вигляді записів на рахунках. Майже всі зарубіжні корпорації, більшість російських акціонерних товариств, створених у процесі приватизації державних чи комунальних підприємств, деякі акціонерні товариства в Україні випускають свої акції переважно у безбланковій формі. При цьому записи на особових рахунках у системі реєстру акціонерів є підтвердженням прав власності на акції товариства (перехід прав власності відбувається тільки після внесення відповідних змін у реєстр). Угода купівлі-продажу акцій закритого акціонерного товариства, здійснена без згоди більшості акціонерів, може бути визнана недійсною, якщо інше не передбачено у статуті товариства. При випуску акцій у безбланковій формі акціонер має право пересвідчитись, що він внесений у реєстр акціонерів, а реєстроутримувач (реєстратор) зобов'язаний надати акціонеру виписку про внесення у реєстр. На нашу думку, виписка повинна містити таку інформацію:

- 1) назву акціонерного товариства, його юридичну адресу, розмір статутного капіталу товариства;
- 2) номер державної реєстрації емісії акцій, категорію акцій, номінальну вартість;
- 3) назву власника, номер рахунку в системі реєстру, адресу і реєстраційні (паспортні) дані власника та належну йому кількість акцій;
- 4) номер виписки, підписи відповідальних за ведення реєстру іменних цінних паперів осіб і відтиск печатки акціонерного товариства чи реєстратора, що діє за дорученням акціонерного товариства, назву та місцеперебування реєстратора.

Відповідно до установчих документів засновники на суму придбаних акцій товариства можуть внести майнові матеріальні цінності. Внески у грошовій формі національною валютою оприбутковують за дебетом рахунків 30 “Каса”, 31 “Рахунки в банках”, внески у вигляді будівель, споруд, машин,

обладнання та інших об'єктів основних засобів – за дебетом рахунку 10 “Основні засоби”. Внески у вигляді прав користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, машинами, обладнанням, а також іншими майновими та інтелектуальними правами відображають за дебетом рахунку 12 “Нематеріальні активи”, цінними паперами сторонніх підприємств – за дебетом рахунку 14 “Довгострокові фінансові інвестиції”, сировиною, основними і допоміжними матеріалами, запасними частинами, малоцінними і швидкозношуваними та іншими предметами, які входять у склад оборотних засобів, - за дебетом рахунків 20 “Виробничі запаси”, 22 “Малоцінні та швидкозношувані предмети”.

При оформленні внесків акціонерів у статутний капітал акціонерного товариства застосовують різні первинні документи залежно від виду активів, які вносять у рахунок оплати за акції, а саме: акт про приймання устаткування (форма № М-15) і нематеріальних активів, прибуткові ордери (форма № М-4), акти про приймання матеріалів (форма № М-7), прибуткові касові ордери (форма № КО-1), платіжні доручення та інші первинні документи.

На суму фактичної оплати акцій акціонерами кредитують рахунок 461 “Неоплачений статутний капітал” у межах номінальної вартості акцій, рахунок 462 “Неплачений додатковий капітал” на суму перевищення акцій понад номінал, не змінюючи при цьому розмір статутного капіталу.

Якщо у терміни, визначені угодою про підписку, особи не оплатили повністю підписані акції, правління акціонерного товариства може або позбавити таких осіб бути акціонерами, або зменшити суму підписки до фактично внесеної величини. У першому випадку в обліку необхідно зробити сторнувальний запис на повну суму підписки за дебетом рахунку 461 “Неоплачений статутний капітал” і кредитом рахунку 401 “Оголошений капітал” та одночасно за дебетом рахунку 401 “Оголошений капітал” і кредитом рахунку 402 “Підписний капітал”. У цьому випадку по аналітичному рахунку, відкритому до рахунку 46 “Неоплачений капітал” для

відображення розрахункових взаємовідносин з особою, яка підписалася на акції, виникає кредитове сальдо на суму фактично внесених нею коштів у рахунок оплати за акції. За рішенням правління акціонерного товариства дана кредиторська заборгованість може бути повернена власнику в грошовій чи натуральній формі. У випадку, якщо у ході емісії акції реалізовувались за ціною вищою від номінальної, то на суму такого перевищення складають сторнувальний запис за дебетом рахунку 462 “Неоплачений додатковий капітал” і кредитом рахунку 42 субрахунок “Емісійний дохід”. Аналітичний рахунок, відкритий для розрахунків з даною особою, у цьому випадку буде закритим.

Важливим питанням при оприбуткуванні внесків акціонерів, здійснених не в грошовій формі, є їх оцінка. Нині порядок оцінки внесків засновників у статутний капітал визначають Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”, 8 “Нематеріальні активи” та 9 “Запаси” [17, с.46-56]. Виробничі запаси, внесені до статутного капіталу підприємства, оцінюють за первісною вартістю, якою визнають погоджену засновниками (учасниками) підприємства їх справедливу вартість. Такий порядок регламентації процесу оцінки майна, внесеного в статутний капітал, виключає можливість того, що така оцінка матиме лише суб’єктивний характер і не відобразатиме ринкової вартості майна, яке вносять акціонери, і спотворить реальні розміри акціонерного капіталу товариства та суму коштів, яка дійсно є в розпорядженні підприємства.

Незапатентовану інтелектуальну власність оцінюють за погодженням, яке затверджують на загальних зборах акціонерів. На наш погляд, подібна практика оцінки внесків є прийнятною, оскільки враховує реальну ринкову вартість внесків. Однак можливість її зміни шляхом укладання відповідної угоди між правлінням акціонерного товариства та акціонером або через домовленість між найманими робітниками і власниками акціонерного

товариства також може призвести до спотворення реальної оцінки внесків у сторону їх завищення.

Акціонерні товариства оприбутковують майно, яке оцінене в засновницьких документах у вільно конвертованій валюті, а також кошти в іноземній валюті, які надходять у рахунок оплати за акції, у гривневому еквіваленті, що визначають за курсом Національного банку України, який діяв на момент оприбуткування. Тому може виникнути різниця між сумою, визначеною на день оприбуткування, і сумою, визначеною засновницькими документами за курсом, що діяв на день підписання останніх.

Курсові різниці, які виникають у бухгалтерському обліку, відображають записом за дебетом рахунку 311 “Поточні рахунки в іноземній валюті” у кореспонденції з кредитом рахунку 714 “Дохід від операційної курсової різниці”.

Великого поширення за останні роки в країнах Заходу набула система розрахунків “опціон”, що передбачає купівлю не самих акцій, а лише права на їх придбання за фіксованою ціною протягом терміну, передбаченого опціонним контрактом.

У практичній діяльності вітчизняних підприємств опціон слід розглядати як угоду між керівництвом акціонерного товариства і його службовцями про надання їм права придбання партії акцій на пільгових умовах. Як правило, це право надається переважно працівникам товариства. В одних випадках опціон забезпечує придбання пакету акцій в першочерговому порядку в обумовлений у контракті день продажу за такою ж вартістю, як і для сторонніх покупців. В інших – опціон може надавати працівникам право придбати акції за фіксованою ціною. Цей вид опціону переважно використовують з метою преміювання працівників підприємства. В цілому надання таких прав не призводить до збільшення інвестованого капіталу, бо поки акції не продані, новий капітал не утворюється. На нашу думку, відповідно до класифікації капіталу за джерелами його утворення така

позиція є правильною. У системі бухгалтерського обліку фактичну оплату опціону розглядають як дохід від операцій із цінними паперами і відображають за дебетом рахунків обліку грошових коштів у кореспонденції з кредитом рахунку 73 “Інші фінансові доходи”.

Після фактичної оплати акцій номінальну вартість одержаних учасниками акцій відображають за дебетом рахунку 402 “Підписний капітал” і кредитом рахунку 403 “Оплачений капітал”.

Однією із складових частин оплаченого капіталу є його частина, внесена акціонерами понад номінальну чи оголошену вартість акцій. Для відображення цієї складової акціонерного капіталу використовують термін “емісійний дохід”, облік якого ведуть на рахунку 421 “Емісійний дохід”.

Сума нагромадженого емісійного доходу є джерелом фінансування операцій з нагромадження майна акціонерного товариства. Емісійний дохід зменшується тільки у тих випадках, коли використовується на покриття різниці між номінальною і продажною вартістю при емісії і продажу акцій за ціною, нижчою від номінальної.

На наш погляд, існує об’єктивна необхідність виділення в Плані рахунків українських акціонерних товариств окремого синтетичного рахунку для відображення такої інформації. Залишок його знайде відображення у фінансовій звітності товариства, що дасть змогу її користувачам побачити і проаналізувати реальний розмір і структуру оплаченого капіталу. На сьогодні користувачі позбавлені такої інформації, оскільки величина емісійного доходу губиться у загальній сумі додаткового капіталу.

Учасники можуть продавати свої акції акціонерному товариству за номінальною вартістю. У бухгалтерському обліку дану операцію відображають за дебетом рахунку 45 “Вилучений капітал” у кореспонденції з кредитом рахунків обліку грошових коштів. При цьому здійснюють відповідні податкові розрахунки щодо операцій з цінними паперами.

Акціонерне товариство може купувати свої ж акції на ринку чи в акціонерів з метою: розподілу їх між працівниками підприємства шляхом опціону; збільшення доходу на одну акцію через обмеження кількості акцій, що є в обігу; щоб мати необхідну кількість акцій для здійснення інновацій в інші підприємства. Власні акції, оприбутковані товариством, можуть зберігатись терміном до одного року. Протягом цього терміну вони мають бути реалізовані новим власникам чи анульовані з внесенням відповідних змін до установчих документів. У цей період розподіл прибутку, а також голосування і визначення кворуму на загальних зборах акціонерів проводять без урахування придбаних акціонерним товариством власних акцій.

Позитивні зміни, на нашу думку, внесено в діючий порядок обліку акцій власної емісії, викуплених у акціонерів. Донедавна їх облік здійснювали за субрахунком “Власні акції, викуплені у акціонерів” рахунку “Інші грошові кошти” за номінальною вартістю відповідно до видів акцій. У бухгалтерському балансі такі акції відображалися за ціною їх придбання в складі інших грошових коштів, спотворюючи реальний розмір валюти балансу. Оскільки власні акції, викуплені в учасників, не є реальними активами, то їх правомірно було відображено в пасиві балансу як зменшення акціонерного капіталу, тобто зменшення кількості акцій в обігу та їх балансової вартості.

Викуплені акції оприбутковуються в касу за описом з вказанням виду, номеру, серії і номінальної вартості та зберігаються у касі в порядку, передбаченому для грошових документів.

Відповідно до методики обліку власних акцій, викуплених у акціонерів, їх облік здійснюють на рахунку 45 “Вилучений капітал” за ціною придбання, сальдо по якому на звітну дату відображають окремим рядком у пасиві балансу в складі власного капіталу, зменшуючи його загальний розмір.

Відповідні зміни вносяться у систему реєстру власників іменних цінних паперів лише після здійснення угоди купівлі-продажу. Діюча

методологія бухгалтерського обліку не передбачає відображення операцій з придбання власних акцій за ціною, вищою чи нижчою від їх номінальної вартості. У зв'язку з цим рекомендуємо величину відхилення купівельної вартості таких акцій від номінальної компенсувати за рахунок емісійного доходу підприємства записом за дебетом рахунку 421 “Емісійний дохід” і кредитом рахунків грошових коштів (30, 31, та ін.). Якщо купівельна вартість викуплених власних акцій нижча за їх номінальну ціну, то одержану різницю слід розглядати як емісійний дохід і відображати бухгалтерським записом за дебетом рахунку 45 “Вилучений капітал” і кредитом рахунку 421 “Емісійний дохід”. Якщо викуплені акції знову направляють в обіг, то на їх номінальну вартість складають запис за дебетом рахунку 45 “Вилучений капітал” і кредитом рахунку 403 “Оплачений капітал”.

Загальні збори акціонерів можуть прийняти рішення про зменшення статутного капіталу шляхом анулювання викуплених власних акцій. Акціонерне товариство зобов'язане у п'ятиденний термін повідомити орган державної реєстрації про відповідні зміни в установчих документах для внесення необхідних змін у державний реєстр (ст. 7, 39 Закону України “Про господарські товариства” [59, с. 129-130]). Після внесення відповідних змін у статуті акціонерного товариства складають бухгалтерські записи: на номінальну вартість анульованих акцій за дебетом рахунку 403 “Оплачений капітал” у кореспонденції з кредитом рахунку 45 “Вилучений капітал”.

При ефективному функціонуванні акціонерного товариства можливе збільшення акціонерного капіталу шляхом додаткового випуску акцій, обміну облігацій на акції чи збільшення номінальної вартості раніше випущених акцій. Збільшення статутного капіталу не більш як на одну третину може бути здійснене за рішенням правління товариства за умови, що це передбачено статутом (додаток Ж). Порядок відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних зі збільшенням статутного капіталу акціонерних товариств подано на рисунку 2.1. Додатково випущені

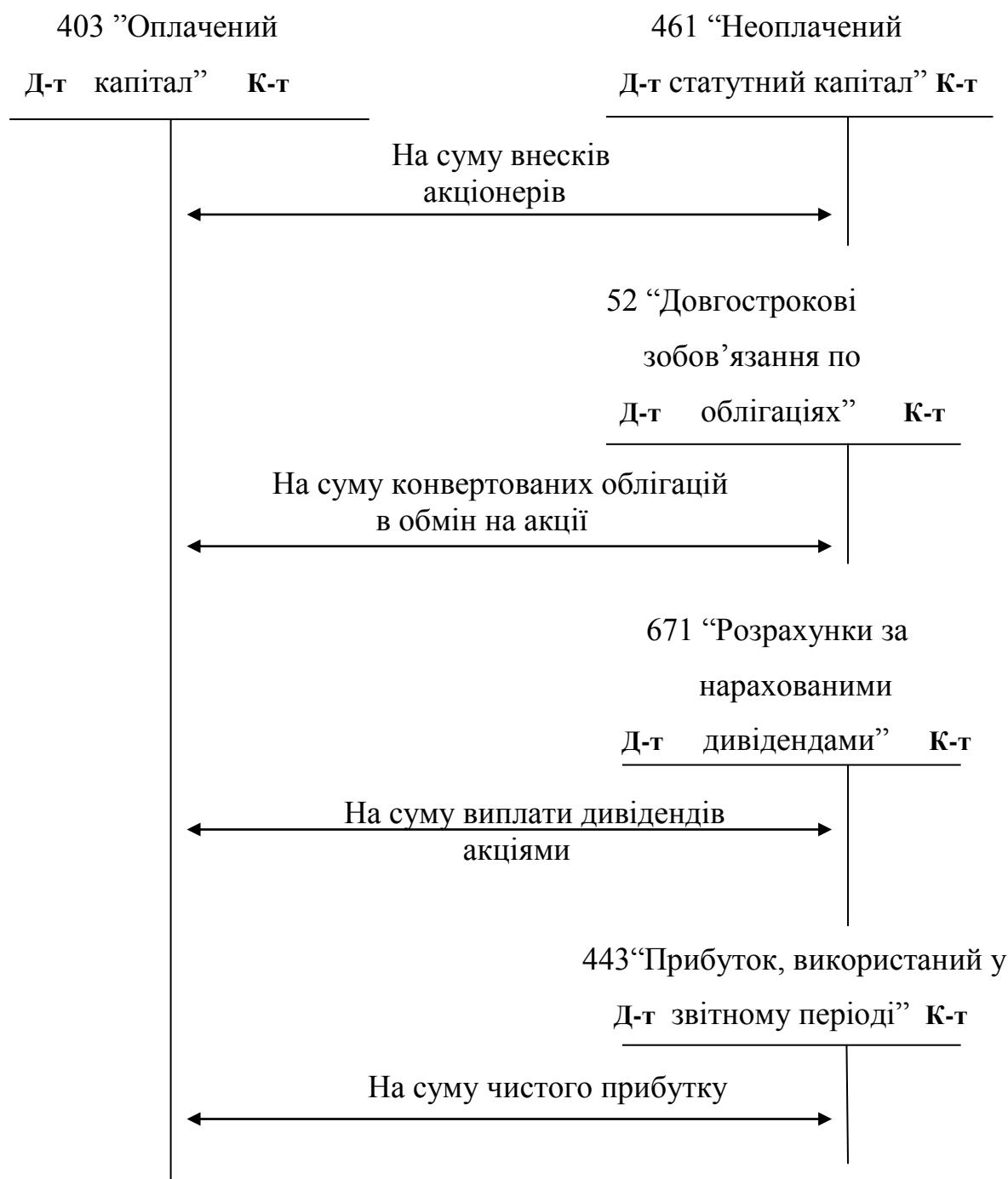

Рис. 2.1. Схема відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій зі збільшення статутного капіталу.

акції розподіляють між акціонерами пропорційно до їх частки в статутному капіталі. Збільшення статутного капіталу на суму чистого прибутку та виплати дивідендів акціями пов'язане з капіталізацією нагромадженого у ході успішної статутної діяльності прибутку.

Одним з напрямків приросту вартості майна акціонерних товариств в умовах інфляції є переоцінка основних засобів. Дооцінку основних засобів виробничого призначення, а також обладнання до встановлення і незавершеного будівництва, що здійснюють за встановленими коефіцієнтами, доцільно для усіх акціонерних товариств відображати у складі додаткового капіталу. Використання вищезгаданого положення, на нашу думку, в обліковій практиці викликане суворим дотриманням принципу незмінності величини статутного капіталу, зазначеної в засновницьких документах, і відповідає економічній природі додаткового капіталу.

Діючою методологією обліку для відображення збільшення величини власного капіталу в результаті дооцінки основних засобів передбачено рахунок 423 “Дооцінка активів”. У межах законодавчо визначеного рахунку рекомендуємо відкрити субрахунки другого порядку “Дооцінка необоротних активів виробничого призначення”, “Дооцінка необоротних активів невиробничого призначення” де з метою систематизації облікової інформації слід відображати різницю між відновною і балансовою вартістю основних засобів за результатами офіційної переоцінки.

У ході виконання угод постачання обладнання, машин, транспортних засобів та інших основних засобів підприємства можуть здійснювати попередню оплату іноземною валютою. При оприбуткуванні основних засобів позитивний залишок за курсовими різницями, виявлений щодо зазначеної дебіторської заборгованості на момент оприбуткування, слід відображати за кредитом рахунку 42 “Додатковий капітал” субрахунку другого порядку “Дооцінка необоротних активів виробничого призначення”. При виявленні негативної курсової різниці за даними операціями втрати від

підвищення курсу гривні, на нашу думку, необхідно списувати за рахунок додаткового капіталу.

Для усунення порушень процесу виробничо-господарської діяльності не менш важливим є створення страхових резервів на випадок втрат в інфляційний період. У випадку оцінки реальних майнових активів підприємства до рівня поточних ринкових цін такі резерви за своїм економічним змістом належать до додаткового капіталу.

У процесі роботи над темою наукового дослідження та аналізу практичної діяльності акціонерних товариств України виявлено загально негативне ставлення до оцінки запасів матеріальних цінностей за поточною ринковою вартістю. Зрозуміло, що процес переоцінки цих активів, які особливо на великих підприємства можуть охоплювати значну номенклатуру статей, є доволі трудомістким. Але розмір відхилення балансової вартості активів від їх поточної ринкової ціни є дійсним джерелом приросту власного капіталу.

Акціонерне товариство може безкоштовно одержати майно виробничого призначення, що за своїм економічним змістом розглядається як додатковий капітал. Для узагальнення інформації за операціями, пов'язаними із безкоштовним отриманням (передачею) майна виробничого призначення, призначений рахунок 424 “Безоплатно одержані необоротні активи”. У випадку безкоштовного одержання від інших осіб цінностей виробничого призначення кредитується рахунок 424 у кореспонденції з дебетом рахунків обліку майна (10, 11, 12, 20, та інші). При безкоштовній передачі матеріальних цінностей, включаючи основні засоби, нематеріальні активи, фінансовий результат, виявлений на рахунках обліку реалізації, списують в дебет рахунку 424 “Безоплатно одержані необоротні активи”.

2.2. Облік функціонування власного капіталу

Ефективність діяльності будь-якого господарського суб'єкта визначається величиною приросту власного капіталу за відповідний період його діяльності. Всі джерела засобів, нагромаджених у ході діяльності підприємства чи вкладених у придбання нових об'єктів необоротних активів, поповнення власних оборотних активів є лише приростом капіталу. Сформовані підприємством у процесі успішної діяльності резерви утворюються за рахунок чистого прибутку та коштів цільових надходжень, прирівняних до власних у ході їх цільового використання.

У системі економічних відносин підприємства призначення та можливості використання прибутку залежать від виконуваних ним функцій. Вважаємо за доцільне визначити головні з них, що впливають при пошуку джерел фінансового забезпечення:

- 1) функція синтетичної вартості оцінки затрат праці, яка характеризує кінцевий узагальнюючий результат, одержаний у результаті синтезу (поєднання) елементів затрат праці і виробництва;
- 2) розподільна;
- 3) стимулююча;
- 4) самофінансування, оскільки для багатьох підприємств одержаний прибуток часто єдине джерело фінансування.

Однією з найважливіших форм прояву ефективної діяльності підприємства є фінансовий результат за відповідний звітний період, позитивне значення якого можливе за рахунок збереження і примноження капіталу через виробничу, інвестиційну і фінансову діяльність. В усьому світі дані про формування і використання прибутку розглядають як особливо важливу частину фінансового контролю підприємства, що розкриває і доповнює інформацію, відображену в балансі у вигляді остаточно сформованого результату.

У вітчизняній системі бухгалтерської звітності прибуток відображається як предмет фіскально-розподільчої політики держави. Прибуток підприємства, що є частиною сукупного національного доходу суспільства, підлягає розподілу у вигляді обов'язкових відрахувань до державного бюджету. Діюче податкове законодавство встановлює такий порядок визначення оподатковуваного прибутку, при якому його величина, визначена в системі фінансового обліку, не збігається з розміром прибутку до оподаткування. Така ситуація викликає необхідність позасистемних розрахунків прибутку до оподаткування.

Невикористаний чистий прибуток відображають у періодичній звітності у першому розділі пасиву балансу за статтею “Нерозподілений прибуток” як залишок однойменного субрахунку 441. На момент складання балансу у ньому відображають суму прибутку від звичайної і надзвичайної діяльності (за мінусом збитків від окремих видів діяльності), що залишена на підприємстві (тобто реінвестована). Дана стаття балансу відображає нерозподілений прибуток поточного і минулих років з урахуванням перехідного сальдо на початок року. Відповідно використання прибутку протягом звітного року відображають на субрахунку 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” тільки на виплату дивідендів, створення резервного чи реінвестування в основний капітал. Цей показник у бухгалтерському балансі відсутній. У кінці року залишок субрахунку 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” списують в дебет субрахунку 441 “Прибуток нерозподілений”.

Розглянутий вище порядок формування балансової статті “Нерозподілений прибуток” дає змогу зробити висновок, що цей показник протягом року характеризує частину власного капіталу підприємства, яка є тимчасовим джерелом фінансування за рахунок прибутку певних напрямів діяльності акціонерного товариства. Стійкіший характер ця невід’ємна частина власного капіталу набуває після реформації балансу на основі

рішення загальних зборів акціонерів (засновників) чи уповноваженого ними органу управління про остаточний розподіл прибутку звітного року.

Слід зазначити, що до недавнього часу така стаття у вітчизняних балансах була відсутня, оскільки весь прибуток звітного року розподіляли у встановленому порядку, а його залишок приєднували при реформації балансу до статутного фонду. З розвитком ринкових відносин нерозподілений прибуток минулих років часто перетворюється на стійку, довготривало функціонуючу додаткову частину власного капіталу підприємства.

Тому тепер у сферу бухгалтерського і аудиторського контролю входить систематичне спостереження за рухом нерозподіленого прибутку та обґрунтованістю бухгалтерських записів рахунку 44 “Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)”.

З позиції розглянутих нами принципів формування і функціонування власного капіталу пропонуємо для обліку чистого прибутку підприємства виділити рахунок 43 “Резерви капіталу” і відкрити до нього наступні субрахунки: 431 “Резервний капітал”, 432 “Оцінні резерви”, 433 “Фонд нагромадження” і 434 “Фонд споживання”.

З метою забезпечення покриття поточних чи майбутніх втрат (збитків) відповідно до чинного законодавства створюється резервний капітал. За своїм змістом – це страховий фонд, який може використовуватись і на виплату доходів інвесторам, коли не вистачає прибутку на ці цілі. Основним джерелом утворення цього виду капіталу є чистий прибуток підприємства. На суму відрахувань від прибутку в резервний капітал здійснюють запис за кредитом рахунку 431 “Резервний капітал” у кореспонденції з дебетом рахунку 443 “Прибуток використаний у звітному році”.

У системі бухгалтерського, аудиторського та податкового контролю за рухом коштів резервного капіталу необхідно звернути особливу увагу на суворе дотримання умов його формування, а також на правильність відображення цих операцій у бухгалтерській і податковій звітності.

Законодавство встановлює однакову методику формування резервного капіталу для всіх акціонерних товариств, що функціонують у різних галузях. Проте співвідношення між власним і залученим капіталом в акціонерних товариствах різних галузей різне. Це призводить до того, що при однаковому відсотку відрахувань до резервного капіталу і однаковій сумі, його частка в загальному капіталі буде різною. Тобто при вищезазначених умовах прямою закономірністю є те, що чим менша частка власного капіталу в загальному капіталі акціонерного товариства, тим менша частка резервного капіталу в загальному капіталі товариства, і навпаки. Це призводить також і до того, що чим більша частка залученого капіталу в загальному капіталі, менша частка резервного капіталу і внаслідок цього тим менше забезпечення перед кредиторами акціонерного товариства. Звідси випливає, що у випадку великої частки залученого капіталу резервний капітал перестає виконувати свою функцію, заради якої він взагалі і створений, тобто він не здатен покрити можливі в майбутньому непередбачені збитки і втрати, що припадають не тільки на частку акціонерного капіталу, але й на весь залучений капітал, а також не є додатковою до статутного капіталу та емісійного доходу гарантією перед кредиторами акціонерного товариства. Вищезазначене вказує на те, що в даний час між способом встановлення величини резервного капіталу і величиною можливих у майбутньому непередбачених збитків і втрат, для покриття яких резервний капітал і створюють, існує слабка залежність. Пошук наявності такої залежності між величиною резервного капіталу і величиною можливих в майбутньому непередбачених збитків і втрат привів нас до необхідності запропонувати встановлювати розмір утворення резервного капіталу не залежно від статутного капіталу, як передбачає законодавство, а від величини чистих активів акціонерного товариства за попередній звітний період. Прийняття даної пропозиції і впровадження її в практику, на нашу думку, буде адекватніше відображати роль резервного капіталу і дасть змогу йому повністю виконувати свою функцію.

Резервний капітал також створюють з позиції передбачливості з метою утримування високих дивідендів у несприятливій для товариства періоді. Згідно зі структурою власного капіталу, запропонованою у роботі, вважаємо, що резервний капітал є обов'язковим видом резерву, мета створення якого – необхідність захисту підприємства від негативного впливу ринкового середовища.

У результаті зростання розміру резервного капіталу зростає і величина власного капіталу, що слугує гарантією для третіх осіб. Цей резерв може бути перетворений в акціонерний капітал через видачу акціонерам безоплатних акцій чи збільшення номінальної вартості акцій. Тому зростає номінальна вартість акцій, що належать акціонерам, без будь-яких додаткових внесків з їх боку.

У випадках, коли частка власного капіталу в загальному капіталі акціонерного товариства становить менше 20 відсотків, кошти цього капіталу доцільно розміщувати у високоліквідних цінностях чи гарантованих формах розміщення, таких як валютні цінності, нерухомість, акції інших акціонерних товариств, що мають стабільне біржове котирування і користуються попитом, державні цінні папери тощо. У кожному окремому випадку слід визначити гарантовані форми розміщення резервного капіталу.

Для забезпечення фінансової стабільності акціонерного товариства доцільно створювати резерв під можливе знецінення окремих видів майна підприємства. Оцінні резерви формують за рахунок прибутку акціонерного товариства з метою збереження власного майна від можливих втрат внаслідок інфляційних процесів чи несприятливого впливу зовнішнього ринкового середовища. На нашу думку, величину оцінних резервів потрібно розглядати серед об'єктів обліку власного капіталу. На суму створюваних резервів під потенційне знецінення окремих об'єктів майна необхідно було б складати записи за дебетом рахунку 949 “Інші витрати операційної діяльності” у кореспонденції з кредитом рахунку 43 “Резерви капіталу” субрахунку “Оцінні

резерви”. З точки зору управління підприємством особливу увагу слід звернути на склад статей аналітичного обліку до рахунку 43 “Резерви капіталу ” субрахунок “Оцінні резерви” в частині резерву під можливе знецінення цінних паперів щодо їх видів за вартістю на кінець звітного періоду. Загальна сума створеного резерву визначає тільки верхню межу сукупної ризикової залежності від інфляційних коливань. У випадку зростання ринкової вартості об’єктів майна, за якими раніше створювали резерви, невикористаний залишок їх приєднують до загальної величини оподаткованого прибутку. При цьому на рахунках бухгалтерського обліку складають записи за кредитом рахунку 719 “Інші доходи від операційної діяльності” і за дебетом рахунку 43 “ Резерви капіталу” субрахунку “Оцінні резерви”.

Використання таких резервів у системі обліку українських підприємств і організацій, утворення яких на сьогодні не передбачене законодавством, дасть змогу отримувати за даними балансу достовірну інформацію про вартість майна підприємства, а також буде сприяти реалізації на практиці одного з основоположних принципів обліку – принципу обачності, що вимагає обліку потенційних збитків в момент одержання інформації про можливість їх понесення.

Як свідчить практика діяльності невеликих підприємств, нерозподілений прибуток є додатковим після статутного капіталу джерелом власних активів, оскільки немає особливої необхідності створення фондів, тим більше, що національні Положення (стандарты) бухгалтерського обліку взагалі не передбачають створення будь-яких фондів. У випадку застосування так званого “безфондового” варіанта розподілу та обліку чистого прибутку зростає значення аналітичного обліку та контролю за цільовим характером і напрямками використання коштів нагромадженого прибутку.

Для великих підприємств акціонерної організаційно-правової форми має важливе значення утворення фондів нагромадження, оскільки дивіденди

нараховують і виплачують з частини капіталізованого прибутку. Частиною капіталізованого прибутку є вже профінансоване нагромадження і неможливо використати на виплату дивідендів увесь нагромаджений прибуток, тому доцільним є створення фонду нагромадження через відрахування протягом року частини чистого прибутку за кредитом рахунку 43 “Резерви капіталу” субрахунку “Фонд нагромадження” і дебетом рахунку 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді” або 441 “Прибуток нерозподілений” (у випадку використання для цього нерозподіленого прибутку).

Що стосується природи фонду нагромадження, то слід розглянути характер використання коштів цього фонду з метою конкретизації його облікової сторони. При використанні вільних коштів фонду нагромадження загальна величина активів товариства не змінюється, оскільки на суму витрачених грошових коштів актив підприємства зростає на рівну величину майна, створеного за рахунок зарезервованого чистого прибутку. У складі фонду нагромадження поряд з частиною чистого прибутку слід відображати фактичне використання на фінансування інвестицій власних коштів акціонерного товариства.

Фонди нагромадження відображають засоби самофінансування підприємства для модернізації і розширення існуючих виробничих потужностей, здійснення капітальних вкладень і введення в дію нових виробничих потужностей виробничого та невиробничого призначення. Утворення фондів нагромадження за рахунок чистого прибутку необхідно розглядати як резервування приросту власного капіталу. Кошти цих фондів не витрачаються безповоротно: вони постійно беруть участь у кругообороті капіталу. Приріст фондів нагромадження свідчить про розширення процесу рефінансування підприємства при зростанні його майна порівняно з розміром початкових вкладень. При дотриманні цільового характеру використання коштів фондів нагромадження головним джерелом утворення яких є чистий

прибуток підприємства, а також цільові внески засновників акціонерного товариства.

Найрухоміший характер серед фондів, що можуть створюватись підприємством за рахунок чистого прибутку відповідно до установчих документів, мають фонди споживання, призначені для фінансування витрат на соціальні потреби та матеріальне стимулювання колективу підприємства. Записи за дебетом рахунку 443 “Фонд споживання” слід здійснювати в кореспонденції з наступними рахунками: рахунком 66 “Розрахунки з оплати праці” – на суму нарахованих премій, не пов’язаних з виробничими результатами (за вислугу років і в інших аналогічних випадках), а також інших соціальних і пільгових виплат, які безпосередньо не передбачені діючими системами оплати праці та відшкодовуються за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства; рахунками обліку грошових коштів (30, 31 та інші) – на виплачені працівникам суми одноразової допомоги, оплати придбаних за рахунок коштів підприємства медикаментів, путівок для працівників та членів їх сімей на лікування і відпочинок тощо. Посиленню внутрігосподарського контролю за витрачанням коштів на вказані цілі сприяє організація аналітичного обліку щодо кожного напрямку використання фондів споживання.

Кінцевим фінансовим результатом діяльності акціонерного товариства є прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства після сплати зобов’язань перед бюджетом. Механізм розподілу прибутку залежить від дивідендної політики товариства, перспектив розвитку діяльності підприємства. Порядок формування і розподілу чистого прибутку акціонерного товариства відрізняється від порядку, що характерний підприємствам інших організаційно-правових форм. Згідно з національними стандартами бухгалтерського обліку підприємства незалежно від форми власності можуть розподіляти чистий прибуток лише безфондовим варіантом. Відповідно до запропонованої класифікації власного капіталу та з метою

капіталізації нагромадженого прибутку шляхом резервування його у фонді нагромадження доцільно застосовувати фондовий варіант розподілу прибутку (рис. 2.2).

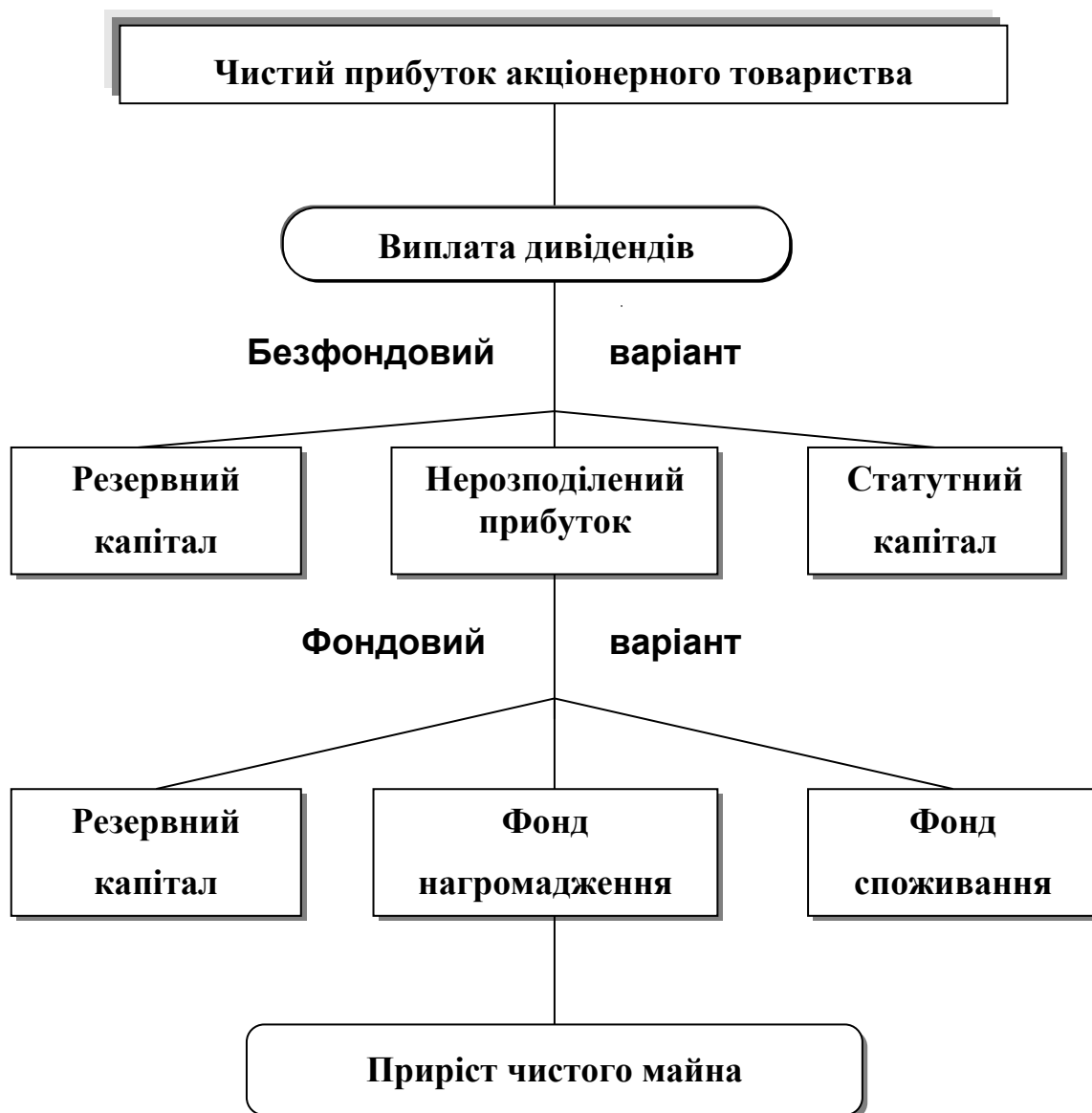

Рис. 2.2. Схема розподілу чистого прибутку акціонерного товариства.

Одним із напрямків використання власного капіталу є нарахування дивідендів учасникам акціонерного товариства. В економічній теорії відомі різні підходи до визначення значущості дивідендної політики для акціонерних товариств. Одна з найпоширеніших точок зору полягає в тому,

що дивіденди опосередковано впливають на вибір варіантів інвестиційних рішень, оскільки визначають можливості фінансового забезпечення розвитку виробництва: виплата високих дивідендів означає скорочення ресурсів самофінансування. Така політика може сприяти зростанню інвестиційної привабливості акціонерного товариства [102, с.189]. З іншої точки зору, логіка вибору інвестиційних проектів, що в кінцевому результаті визначають перспективи розвитку підприємства, його прибутковість і привабливість для акціонерів, може й справді мало залежати від дивідендної політики, оскільки дивіденди можна розглядати як остаточний платіж після прийняття рішень про інвестування. Такі рішення до певної міри визначаються особливими факторами.

Українські промислові акціонерні товариства змушені здійснювати активну дивідендну політику, спрямовану на підтримання інвестиційної привабливості емітованих цінних паперів та отримання за рахунок цього джерел розвитку виробництва. Це пояснюється тим, що українські підприємства не мають сьогодні достатніх внутрішніх джерел фінансування.

Проблеми, пов'язані з організацією обліку нарахування і виплати дивідендів, є актуальними для акціонерних товариств в Україні. Не до кінця вирішені нині питання, пов'язані з організацією синтетичного й аналітичного обліку розрахунків з акціонерами по дивідендах, а саме:

1) невирішеною проблемою є оцінка власних акцій, що видаються акціонерним товариством своїм акціонерам у рахунок виплати дивідендів;

2) недостатньо розроблені форма та зміст, а також порядок заповнення реєстрів аналітичного обліку розрахунків з акціонерами по дивідендних виплатах.

На нашу думку, керівництво акціонерного товариства, використовуючи внутрішню інформацію, яка недоступна зовнішнім користувачам, може вибрати одну з двох стратегій поведінки при виплаті дивідендів. При першій стратегії поведінки акціонерам виплачують дивіденди

у будь-якій формі. При другій – акціонерне товариство викупує свої акції у акціонерів через публічні пропозиції на фондовій біржі чи на вторинному ринку. При виборі однієї з двох запропонованих стратегій серед інших зобов'язань акціонерне товариство, з одного боку, повинно враховувати і, внаслідок цього, мінімізувати витрачання чистого прибутку на виплату дивідендів, а з іншого – максимізувати суму дивідендів, що припадають на одну акцію. Для цього загальну суму дивідендів, що передбачається до виплати, порівнюють із різницею між курсовими вартостями на дату викупу і на наступну дату останньої виплати дивідендів плюс витрати на викуп акцій, плюс витрати щодо забезпечення нерозголошення внутрішньої інформації. Коли загальні витрати акціонерного товариства на викуп власних акцій перевищують загальну суму виплачуваних дивідендів, тоді слід віддати перевагу їх виплаті перед викупом акцій. У випадку, якщо дивіденди не виплачують, то акціонери можуть отримати їх повністю або частково, продавши належні їм акції.

Для правильного розрахунку розміру дивідендів на одну акцію необхідно враховувати той факт, що дивіденди не виплачують за акціями, викупленими самим акціонерним товариством у їх власників.

Насамперед виплачують дивіденди за привілейованими акціями, за якими в загальному випадку встановлюють фіксований процент при їх випуску. При недостатності прибутку звітного року на виплату дивідендів за привілейованими акціями використовують резервний капітал чи інші джерела.

Частина чистого прибутку, що залишилась після нарахування дивідендів за привілейованими акціями, направлену рішенням загальних зборів на виплату дивідендів, розподіляють між простими акціями акціонерного товариства.

Таким чином, основними джерелами нарахування доходів за акціями є:

- 1) чистий прибуток звітнього року;
- 2) резервний капітал.

Тому при відображенні на рахунках рішення загальних зборів про нарахування дивідендів дебетуватись будуть відповідно рахунки:

- 443 “Прибуток, використаний у звітньому періоді”;
- 431 “Резервний капітал”.

Загальна схема операцій з нарахування і виплати дивідендів подана на рисунку 2.3. Для обліку розрахунків із засновниками і учасниками з виплати їм дивідендів використовують субрахунок 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”. Залишок на ньому означає наявність заборгованості акціонерного товариства перед засновниками з дивідендних виплат.

Запровадження в Україні національних Положень (стандартів), розроблених відповідно до міжнародних стандартів, внесли позитивні зміни в облік розрахунків з дивідендних виплат, ліквідувавши розмежування як об’єктів обліку розрахунків зі засновниками акціонерного товариства та іншими акціонерами, об’єднавши їх облік на одному субрахунку 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”. Як правило, розмір виплачуваних дивідендів і порядок їх нарахування визначається тільки видом акцій і тим, якою їх кількістю протягом якого періоду часу володів той чи інший акціонер. На них не впливає факт приналежності акціонера до засновників даного акціонерного товариства. У випадку необхідності для потреб управління інформації з розрахунків за дивідендними виплатами з засновниками акціонерного товариства та іншими акціонерами, її можна легко отримати при відповідній організації аналітичного обліку цих розрахунків. Таким чином, усю інформацію про розрахунки з акціонерами по доходах, незалежно від місця їх роботи і часу придбання акцій, відображають на субрахунку 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”. Реалізація даного принципу спростила контроль за своєчасністю і повнотою розрахунків з акціонерами по дивідендних виплатах і дала змогу відділити

Рис. 2.3. Схема відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з нарахування і виплати дивідендів.

дану інформацію від даних по інших видах розрахунків і відобразити її у фінансовій звітності акціонерного товариства.

Дивіденди нараховуються на основі виписки з протоколу загальних зборів, що містить відомості про саме рішення виплати дивідендів і їх розмір.

Для нарахування дивідендів необхідно мати таку інформацію:

- 1) сумарну номінальну вартість акцій, що належать даному акціонеру;
- 2) дату надходження коштів в оплату акцій;
- 3) розмір виплачуваних дивідендів, виражених у вигляді річного відсотка.

Уся ця інформація міститься у книзі реєстрації акцій. Підприємство може вести паперову чи електронну форми книги, або вести їх паралельно. Ведення електронної бази дає можливість на основі інформації, що міститься у базі даних, та розміру дивіденду, вираженого у річних відсотках, формувати звіт “Відомість виплати дивідендів”.

Розроблена нами форма такого звіту (див. додаток 3) містить стільки рядків, скільки різних внесків було зроблено кожним акціонером з відображенням проміжних підсумків, що подають суму нарахованих дивідендів кожному акціонеру. Передбачається роздруковування даного звіту у двох примірниках. Перший примірник передають у бухгалтерію для здійснення розрахунків з акціонерами, інший видають у вигляді “шапки” відомості та її інформаційних “фрагментів”, що відображають нарахування дивідендів кожному акціонеру. Тому відомість розбивають на “фрагменти”, кількість яких дорівнює кількості акціонерів.

Стосовно податків слід зазначити, що акціонерне товариство оголошує дивіденди у повній сумі, а виплачує після утримання податку на дивіденди в розмірі 30% нарахованої суми за рахунок цих виплат незалежно від того, чи є емітент платником податку на прибуток. Зазначений податок вносять до бюджету до (або) одночасно із виплатою дивідендів.

Дивіденди можуть виплачуватись у таких формах:

- 1) готівкові та безготівкові гроші;
- 2) акції чи облігації даного акціонерного товариства;
- 3) натуральній формі, тобто шляхом видачі акціонерам готової продукції товариства, вартість якої відповідає розмірам належних їм дивідендів.

Рішення про виплату дивідендів у формі акцій може бути прийняте з ряду причин, серед яких особливо слід відзначити наступні.

1. Необхідність збільшення статутного капіталу акціонерного товариства.
2. Бажання знизити ринкову вартість акцій, що неодмінно відбудеться при їх додатковому випуску.
3. Бажання акціонерного товариства розширити коло своїх акціонерів.
4. Недостатність наявних грошових коштів для виплати дивідендів.

Дивіденди, що виплачуються акціями, не впливають на величину власного капіталу, оскільки в цьому випадку зменшується величина нерозподіленого прибутку і на таку ж величину збільшується оплачена частина статутного капіталу. Тому після виплати дивідендів акціями балансова вартість однієї акції буде знижена. Це зумовлено тим, що в обігу буде більша кількість акцій, але загальна величина власного капіталу не зміниться.

В обліку дану операцію відображають за дебетом рахунку 461 “Неоплачений статутний капітал” у кореспонденції з кредитом рахунку 40 “Статутний капітал”.

Невирішеною нині проблемою є вартісна оцінка в обліку українських акціонерних товариств акцій, що виплачують у рахунок дивідендів. Діючий порядок їх оцінки за номінальною вартістю не можна визнати оптимальним, тому його потрібно переглянути відповідно до міжнародних стандартів, коли

для цього будуть створенні відповідні передумови, найважливішою з яких є наявність в Україні ліквідного ринку цінних паперів.

Таким чином, при виборі способу оцінки акцій, що одержують акціонери в рахунок дивідендних виплат, на наш погляд, необхідно враховувати прогнозне значення ринкової вартості даного виду акцій після випуску додаткової їх кількості в обіг, що відповідає прийнятій за рубежом методиці.

Акціонерне товариство може прийняти рішення про виплату дивідендів у майновій формі (готовою продукцією, нерухомим майном, інвестиціями, облигаціями, нематеріальними активами тощо). Виплата таких дивідендів пов'язана з об'єктивними труднощами поділу майна і доставки його акціонерам. Відповідно до цього наймобільнішою можна визнати виплату у формі цінних паперів інших акціонерних товариств чи держави, які підприємство зберігає та обліковує як інвестиції.

Величину виплачуваного дивіденду у формі майна визначають відповідно до фактичних витрат на його придбання. Тут закладений підхід до оцінки негрошових цінностей, що передають фізичним і інституційним акціонерам в як майнові дивіденди за початковою вартістю придбання цих негрошових активів.

На наш погляд, передача у власність акціонерам негрошових активів у вигляді майнових дивідендів повинна бути оцінена та відображена в обліку за вартістю в поточних ринкових цінах. Ринкову вартість цих активів вимірюють сумою, яку мають отримати в результаті їх реалізації на момент розподілу дивідендів. Ця сума може бути визначена на основі: реалізації за готівку аналогічних чи дуже подібних активів; - котирувальних ринкових цін, курсів бірж; незалежних експертних оцінок. На дату оголошення дивідендів в обліку повинні бути зроблені наступні записи: на вартість у поточних ринкових цінах чи ринкову вартість оголошених дивідендів дебетуються рахунки 443, 42 і кредитується рахунок 671; - на облікову вартість активів, що

розподіляються, дебетуються рахунки 70, 71, 74 і кредитуються рахунки негрошових активів. На дату виплати дивідендів на вартість у поточних ринкових цінах чи ринкову вартість оголошених дивідендів дебетується рахунок 671 і кредитуються рахунки 70, 71, 74 і визначається результат від передачі негрошових активів у вигляді майнових дивідендів.

Якщо акціонерне товариство має чистий прибуток, який можна розподілити у вигляді дивідендів, але відчуває тимчасову нестачу вільних коштів, то воно може виплатити дивіденди у формі векселя чи облігації. В обліку акціонерного товариства будуть зроблені такі записи: за дебетом рахунку 443 “Прибуток, використаний у звітному періоді”, 42 “Додатковий капітал” і кредиту рахунку 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами”; на дату видачі векселя чи облігації, на суму дивідендів за дебетом рахунку 671 “Розрахунки за нарахованими дивідендами” і кредитом 62 “Короткострокові векселі видані”, 52 “Довгострокові зобов’язання за облігаціями”; на дату оплати векселів на номінальну вартість векселів і облігацій складають запис за дебетом рахунків 62, 52 і кредитом рахунку 31 “Рахунки в банках”; сума відсотків, сплачених по векселях, виданих відображається за дебетом рахунку 684 “Розрахунки за нарахованими відсотками” у кореспонденції з кредитом рахунку 31 “Рахунки в банках”. На наш погляд, якщо вексель до оплати чи облігація приносять дохід, то суму, виплачену за відсотки, не потрібно розглядати як частину дивідендів, оскільки ці відсотки є платою за короткотерміновий кредит, що надають підприємству його акціонери.

Кожне підприємство самостійно вирішує питання варіанта методу розподілу капіталізованого чистого прибутку. Нерозподілений прибуток вміщує у собі кошти самого прибутку, використаного у звітному році, і вільний залишок, який можна в майбутньому спрямувати на соціальне споживання і виробниче нагромадження.

Одним з найпроблематичніших питань є оцінка зміни вартості окремих елементів активів. У практиці діяльності вітчизняних підприємств облік зміни ринкової вартості поточних активів зводиться, як правило, до операцій по уцінці товарно-матеріальних цінностей у зв'язку із втратою ними відповідних якісних характеристик чи зменшенням попиту на них.

На нашу думку, збільшення вартості поточних активів до рівня їх ринкової вартості можна розглядати як потенціальний прибуток і дійсне джерело збільшення чистого майна акціонерного товариства. Економічно обгрунтовано обліковувати зміни вартості активів підприємства відповідно до кон'юнктури ринку в складі додаткового капіталу. Дотримання цього принципу дасть змогу в системі фінансового обліку формувати дані про стан оборотних активів у реальній ринковій вартості.

Слід зазначити, що підприємство переоцінює об'єкт основних засобів, якщо його залишкова вартість більш як на 10% відрізняється від справедливої вартості на дату балансу.

Суму дооцінки вартості об'єкта основних засобів включають до складу додаткового капіталу та відображають бухгалтерським записом за дебетом рахунку 10 "Основні засоби" у кореспонденції з кредитом рахунку 423 "Дооцінка активів". Одночасно на суму зносу складають проводку: дебет рахунку 423 "Дооцінка активів" і кредит – 131 "Знос основних засобів".

Серед джерел фінансування процесу приросту чистого майна акціонерного товариства можна виділити кошти дольової участі чи бюджетного фінансування на будівництво об'єктів виробничого і невиробничого призначення, одержаних на безповоротній основі. Для обліку зазначених коштів передбачено рахунок 48 "Цільове фінансування і цільові надходження". Аналітичний облік ведуть за джерелами надходження і напрямками використання цих коштів. Одержані цільові надходження відображають за кредитом рахунку 48, відповідно до об'єктів фінансування, і за дебетом рахунків грошових коштів (30, 31 та ін.).

Фактичне використання коштів цільових надходжень при введенні в експлуатацію об'єктів виробничого та невиробничого призначення відображають за дебетом рахунку 48 відповідного субрахунку у кореспонденції з кредитом рахунку 69 “Доходи майбутніх періодів”. Одночасно складають запис за дебетом рахунку 10 “Основні засоби”, 12 “Нематеріальні активи” і кредитом рахунку 15 “Капітальні інвестиції” на інвентарну вартість створених об'єктів. Після введення об'єктів у дію щомісячну суму амортизації протягом усього терміну їх корисного використання будуть визнавати доходом і відображати за дебетом рахунку 69 “Доходи майбутніх періодів” і кредитом рахунку 745 “Доход від безоплатно отриманих активів”.

2.3. Інформація про власний капітал у фінансовій звітності та напрямки її вдосконалення

У ринкових умовах акціонерна власність потребує широкої поінформованості інвесторів та інших зацікавлених осіб про фінансові результати акціонерного товариства. Тому до обсягу та якості інформації про діяльність підприємства висуваються особливі вимоги. Одним з головних завдань бухгалтерського обліку є формування повної і достовірної інформації про господарські процеси і результати діяльності підприємства, відображеної у фінансовій звітності та необхідної для оперативного керівництва й управління, а також для використання її інвесторами.

Стосовно фінансової звітності можна поставити такі головні запитання:

- хто є користувачем інформації?
- яка мета повідомлення інформації, що міститься у фінансовій звітності?

- який обсяг інформації, що повідомляється у фінансовій звітності?
- яка інформація повинна бути повідомлена?
- яким критеріям повинна відповідати інформація, наведена у фінансовій звітності?
- якої форми має бути облікове повідомлення у фінансовій звітності, щоб було зрозуміло і дало змогу сформулювати управлінські та інвестиційні рішення?

Залежно від напрямів використання інформації можна виділити такі групи користувачів фінансової звітності. До них, зокрема, відносяться акціонери, інвестори, адміністрація акціонерного товариства, службовці, кредитори та банки, постачальники, замовники, органи державної податкової адміністрації, органи державної статистики, інші державні органи, фондові біржі, всі сторони, які мають прямий чи опосередкований інтерес до діяльності акціонерного товариства, мають право на інформацію про дане товариство. Звідси можна зробити висновок, що інформація, необхідна цим групам споживачів, є дуже різною.

Основне завдання повідомлення інформації, що міститься у фінансовій звітності, – задоволення різнобічних потреб цих груп споживачів. Проте сумнівним є те, що будь-який один фінансовий звіт може відображати і задовольнити необхідні потреби всіх груп.

Стосовно обсягу інформації, що повідомляють у фінансовій звітності, існують різні точки зору, що вказує на складність і суперечливість цієї проблеми. Розкриття всієї інформації ставитиме акціонерне товариство і відповідно його акціонерів, власників у не вигідну позицію в конкуренції з неакціонерними юридичними особами, які повідомляють фінансову інформацію тільки в обсязі обов'язкової офіційної фінансової звітності та до того ж не зобов'язані її оприлюднювати у засобах масової інформації. Повідомлення невеликого обсягу інформації – в обсязі офіційної обов'язкової фінансової звітності (річного бухгалтерського звіту) – ускладнює для її

користувачів прийняття рішень і, зокрема, прийняття інвестиційних рішень акціонерами і кредиторами. Ймовірно, загальний критерій має проявлятися у тому, що інформація, пов'язана з діяльністю акціонерного товариства, повинна бути розкрита, якщо знання такої інформації буде важливим для інвестора.

У сучасних умовах інформація, відображена у фінансовій звітності акціонерного товариства, має відповідати певним якісним характеристикам. У Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” зазначається, що основними якісними характеристиками фінансової інформації є: зрозумілість, доречність, достовірність і зіставність, оскільки значною мірою саме ці якісні характеристики роблять інформацію, подану у фінансовій звітності, придатною для користувачів [17, с.14].

Якісна характеристика “зрозумілість” визначає головну якість облікової інформації, що дає змогу їй бути корисною при прийнятті рішень. Ще П. Герстнер вказував на те, що на першому місці серед основних вимог, що висувають до змісту балансів, – стоїть його зрозумілість [37, с.68]. Фінансова звітність необхідна для вироблення оцінок і фінансових рішень; користувачі не можуть виробити достовірних суджень, якщо фінансова звітність не буде зрозумілою. За національними стандартами вважається недопустимим відображати у фінансовій звітності інформацію, недоступну для розуміння користувачів. Іншими словами, інформація повинна мати такі якості, які дадуть можливість користувачу досягнути її характер і зміст. Для чіткого розуміння бухгалтерської інформації необхідно, щоб форма представлення звітів, аналітичних показників, бази класифікації даних, приміток відображала суть питань, були недвозначними, чіткими і не містили зайвих деталей. Тобто інформацію потрібно подавати у доступній для широкої громадськості формі.

Система бухгалтерського обліку забезпечує необхідною інформацією зовнішніх і внутрішніх її споживачів (рис. 2.4). Однією з головних груп користувачів фінансової звітності підприємства є власники підприємства. В акціонерному товаристві група власників повністю складається з однієї підгрупи – інвесторів. Інвестори акціонерного товариства можуть бути поділені на акціонерів, які є юридичними особами, і акціонерів, які є фізичними особами. В акціонерному товаристві акціонери – фізичні особи можуть бути поділені на внутрішніх і зовнішніх чи тих, що працюють і не працюють на даному підприємстві. До внутрішніх акціонерів належать акціонери, які є працівниками товариства чи мають постійні або значно великі доходи, не пов'язані з титулом власності – цінними паперами. Внутрішнім акціонерам характерні інтереси власників акцій і працівників. Зовнішні – це акціонери, які не мають ніяких відносин з акціонерним товариством, крім відносин, пов'язаних з володінням акцій даного товариства. Цих акціонерів можна по-праву вважати чистими акціонерами. До цього часу в нашій країні не досліджені і не відомі потреби акціонерів та їх рівень розуміння фінансово-облікової інформації. Недослідженими залишаються запитання: якого складу інформація в частині бухгалтерської звітності необхідна акціонерам для прийняття інвестиційних рішень? Як акціонери розуміють запропоновану їм фінансову звітність? Яку інформацію вони хочуть отримати з цієї звітності? Ці проблеми дезорієнтують усіх учасників ринку цінних паперів та інвестицій і сприяють уповільненню залучення до власності існуючих та потенційних акціонерів. Очевидно, що нині стає актуальним питання про встановлення рівня розуміння акціонерами в Україні фінансової інформації, що міститься в існуючих формах бухгалтерської звітності, і визначення їх потреб у цій інформації. Це дасть змогу визначити поточний рівень розуміння акціонерами фінансової звітності та основні напрямки її вдосконалення, що мають на меті підвищити їх рівень розуміння. Голов С. вказує на те, що зрозумілість і застосовність

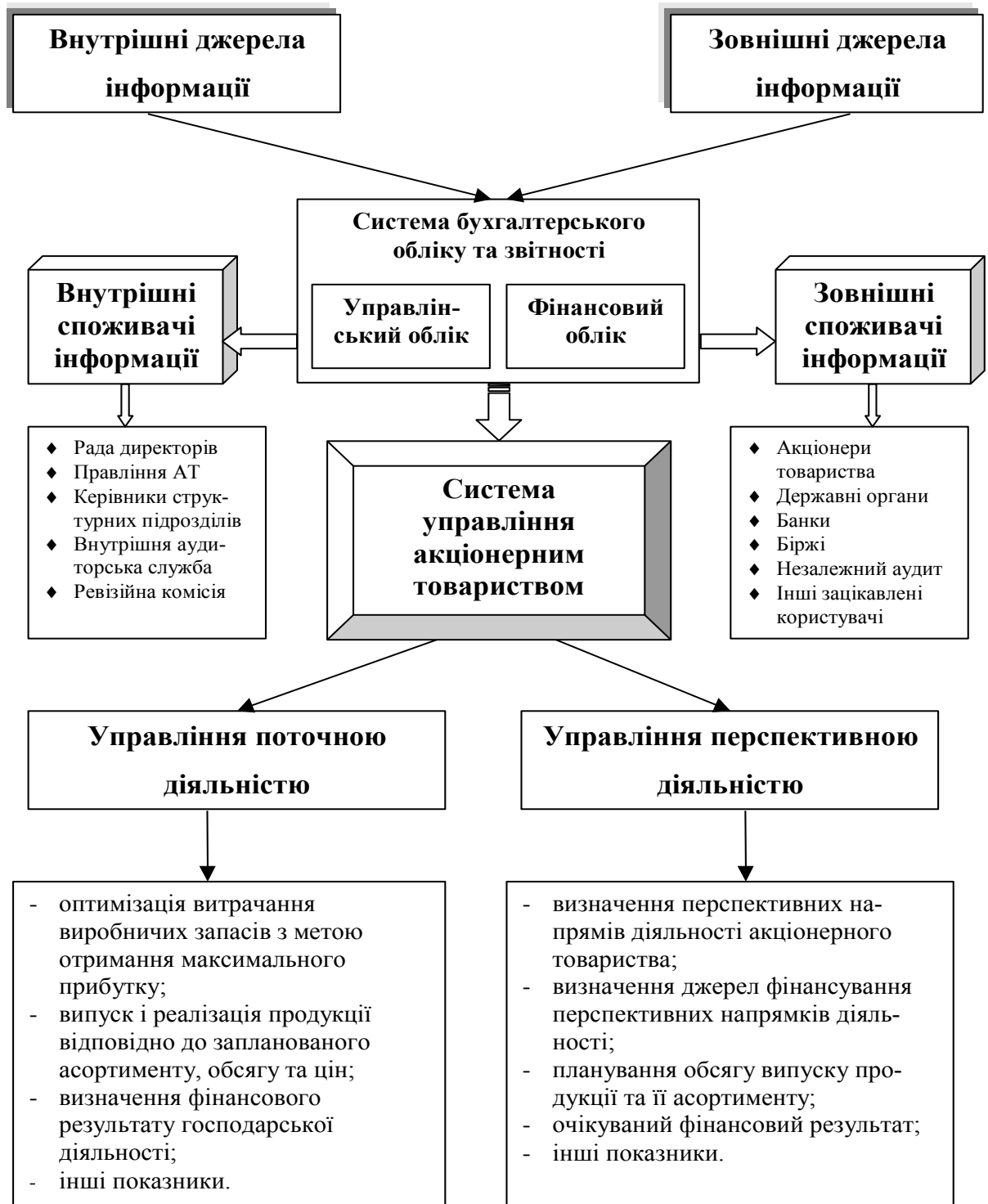

Рис. 2.4. Схема використання потоків облікової інформації у процесі управління акціонерним товариством.

фінансової інформації, тобто її корисність для інвестора, розуміють як відповідність потребам споживачів, суттєвість і своєчасність, що забезпечують прийняття економічно обґрунтованих рішень, і що цю інформацію можна зіставити з іншими даними, представленими в доступному вигляді [42, с.41].

Інформацію про формування та використання власного капіталу відображають у документах фінансової звітності, яка на сьогодні включає баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал і примітки до річної фінансової звітності.

Відповідно до державної програми реформування вітчизняного обліку внесено зміни в уже існуючі та впроваджено нові форми звітності, які загалом є прогресивнішими порівняно з раніше діючими. Нині вже можна говорити, що така система звітності достатньо задовольняє інформаційні потреби різних категорій споживачів: акціонерів, банків та інших фінансових інститутів, менеджерів підприємств, покупців і продавців, інших зацікавлених організацій. Вона також значною мірою включає показники, які дають змогу оцінювати й попередню діяльність підприємства, тоді як інших користувачів фінансової інформації насамперед цікавлять дані, що дають можливість прогнозувати майбутній розвиток підприємства і приймати науково обґрунтовані економічні та управлінські рішення.

Враховуючи тенденцію інтернаціоналізації економічної діяльності та фінансових ринків України, особливого значення набуває проблема зіставності даних фінансової звітності українських підприємств із звітними даними їх зарубіжних партнерів, а також відповідності структури, форм і змісту звітності її загальноприйнятим міжнародним стандартам. Проаналізувавши діючі нині звітні форми акціонерних товариств, подаємо їх порівняльну характеристику (табл. 3.1). Зіставивши складові бухгалтерського звіту, можна зробити висновок, що за складом і змістом форм Україна наблизилась до вимог міжнародних стандартів.

Таблиця 3.1

**Порівняльна характеристика складу бухгалтерського звіту
українських підприємств та підприємств країн
з розвинутою ринковою економікою**

Складові річного звіту в Україні у 2000 р.	Складові річного бухгалтерського звіту, передбачені 4-ю директивою ЄЕС.
1. Баланс підприємства (форма №1)	1. Балансовий звіт
2. Звіт про фінансові результати (форма №2)	2. Звіт про прибутки та збитки
3. Звіт про рух грошових коштів (форма №3)	3. Звіт про рух грошових коштів
4. Звіт про власний капітал (форма №4)	4. Примітки до звіту
5. Примітки до звітів (форма №5)	5. Заключення аудитора про правильність складання звіту.
6. Аудиторське закінчення.	6. Доповідь директорів (пояснювальна записка) про діяльність корпорації (фірми)

Головним джерелом інформації про власний капітал підприємства є бухгалтерський баланс (форма № 1) і звіт про власний капітал (форма № 4). Баланс, що діє сьогодні для акціонерних товариств, позитивно відрізняється від попередніх форм. Так, при підрахунку валюти балансу в неї не включають регулюючі статті, що робить реальнішою оцінку вартості майна акціонерного товариства.

Позитивним кроком до забезпечення реальної оцінки власного капіталу в балансі є введення у перший розділ пасиву двох регулюючих статей: “Неоплачений капітал”, “Вилучений капітал” до статті “Статутний капітал”. При цьому по рядку 300 відображають оголошену величину

статутного капіталу, а в підсумок балансу включають лише суму оплаченої її частини, яку визначають як різницю між оголошеною, неоплаченою і вилученою величиною статутного капіталу, що в балансі відображаються розрізнено. З метою деталізації і систематизації наведеної інформації відповідно до запропонованої методики обліку статутного капіталу акціонерного товариства, на нашу думку, доцільно було б відобразити його наступними показниками: “Оголошений капітал”, “Підписний капітал”, “Оплачений капітал”, “Вилучений капітал”. В даному випадку у валюту балансу слід включити статутний капітал по його оплаченій частині, а решту показників носитимуть лише інформативний характер.

За обсягом і структурою найближчим до балансу українського підприємства є баланс французького акціонерного товариства (додаток **К**). Насамперед він дає уяву про кошти, які має в розпорядженні підприємство, та джерела фінансування його діяльності. Структура пасиву балансу складається з трьох основних елементів: акціонерного капіталу, додаткового капіталу та резерву, який створюється за рахунок прибутку.

Прибуток, що залишився у розпорядженні підприємства, тобто капіталізований прибуток, представлений у балансі у вигляді резервів, які загалом значно більші від розмірів додаткового капіталу. Всі ці резерви відображають самофінансування компанії за рахунок чистого прибутку, нерозподіленого на дивіденди.

У статті французького балансу “Перенесення результатів минулих років” відображають нерозподілений прибуток минулих років після сплати дивідендів або збитки, які переносять на наступний податковий рік і покривають за рахунок прибутку наступних років. Стаття “Резерв на випадок збитків і витрат” включає частину власного капіталу, що формують за рахунок прибутку. Особливість її полягає у тому, що вона може бути створена за вольовим рішенням керівництва корпорації.

Другою статтею після статті “Власний капітал” є “Довгострокові та середньострокові зобов’язання”. У ній відображають заборгованість корпорації банкам та іншим підприємствам, фінансовим інститутам. Третя стаття пасиву балансу – “Короткострокові зобов’язання” – відображає заборгованість постачальникам, покупцям за одержаними авансами, заборгованість по заробітній платі, податках, дивідендах акціонерам терміном до одного року. У ній також відображають облігаційні позики на термін до одного року та короткострокова заборгованість банкам та іншим фінансово-кредитним установам.

При розподілі прибутку корпорації капіталізований прибуток фіксують як резерв, який за розмірами більший, ніж додатковий капітал, і менший, ніж оплачений акціонерний капітал. Як правило, весь отриманий корпорацією прибуток розподіляють на чотири резерви: обов’язковий, від реалізації основного капіталу, спеціальний, що не обкладають податком, інші, які у французьких корпорацій є джерелом самофінансування.

У звіті про власний капітал (форма №4) узагальнюють інформацію про зміни у складі власного капіталу підприємства протягом звітного періоду відповідно до джерел його формування і напрямків використання окремих складових частин власного капіталу, зокрема, за рахунок зміни облікової політики, переоцінки активів, розподілу прибутку, внесків учасників, вилучення капіталу тощо.

Особливо важливою частиною фінансового звіту в усьому світі вважають дані про формування прибутку, що доповнюють і деталізують інформацію, наведену в балансі у вигляді остаточно сформованого результату. Діюча нині в Україні форма звіту про фінансові результати підприємства (форма №2) за своїм обсягом і складом відповідає вимогам корисної інформації, яка дає змогу зовнішнім і внутрішнім користувачам приймати ефективні господарські рішення. Звіт про фінансові результати став достатньо аналітичним і відтворює головні причини збільшення реальної

валюти балансу. На основі цієї звітності зовнішні користувачі дають оцінку поточного фінансового стану підприємства, ступеня його наближення до банкрутства, якості зростання прибутку, що необхідне при вирішенні питань інвестування, оптимізації податкової і дивідендної політики.

На наш погляд, бухгалтерська звітність має бути складена таким чином і мати таку форму, вид, термінологію, щоб кожен зацікавлений споживач фінансової звітності міг зрозуміти інформацію, що в ній міститься. Якщо це не буде забезпечено, то право акціонера на ознайомлення з річними звітами і квартальною бухгалтерською звітністю реально не буде виконано. Очевидно, що зрозумілість фінансової звітності акціонерами – це ступінь однакової інтерпретації інформації по відношенню до фахівців, що підготували звітність акціонерного товариства.

Концепція вибору оптимального бухгалтерського методу представлення та інтерпретації інформації у фінансовій звітності ускладнюється наявністю великої кількості споживачів бухгалтерських звітів, на чий рішення може безпосередньо впливати інформація, яку надають акціонерні товариства. Коли оптимальний метод звітності з точки зору найкращого сприйняття акціонерами буде встановлений, повинно виникнути питання стосовно того, чи використовувати його разом з фінансовою звітністю спільно для однієї мети, чи з точки зору найбільшої ефективності, використовувати цей метод звітності окремо. На нашу думку, можна виділити такі етапи, що зорієнтовані на вирішення проблеми:

- визначення рівня розуміння кожної групи споживачів інформації;
- точне визначення альтернативних бухгалтерських методів, які можна використати для підготовки звітності для споживачів;
- визначення з контрольним дослідженням взаємозв'язку між альтернативними бухгалтерськими методами та реальним рівнем розуміння акціонерами кожної групи;

- на основі результатів контрольного дослідження визначення оптимального методу звітності для кожної групи після підрахунку вартості кожної альтернативи;
- оцінювання ступеня, з яким альтернативні методи звітності, оптимальні для різних груп, можуть бути об'єднані у звітність зі спільною метою.

Вважаємо, що визначення рівнів розуміння акціонерами фінансової звітності виявить її реальне поточне сприйняття, яке можна визначити за допомогою дослідження на розуміння, що здійснюють за програмою і методикою аналізу розуміння акціонерами фінансової звітності при прийнятті інвестиційних рішень. Основні завдання цього дослідження такі: визначення рівнів розуміння звітності; встановлення задоволених і незадоволених потреб у фінансовій інформації; вивчення рекомендацій і пропозицій акціонерів по покращенню розуміння ними фінансової звітності; розробка рекомендацій з удосконалення фінансової звітності акціонерного товариства, що мають на меті підвищити рівень її розуміння акціонерами.

У даний час у більшості акціонерів в Україні відсутній достатній рівень розуміння фінансової звітності. Якщо акціонер не розуміє інформації наведеної в ній, то він: не може приймати більшу частину своїх інвестиційних рішень через неправильне розуміння фактів, наведених у фінансових звітах; не здатний розмежувати реальні економічні зміни і штучний вплив, що може бути результатом змін у бухгалтерських методах; не достатньо активний у прийнятті інвестиційних рішень; знаходиться в не вигідному становищі порівняно з іншими інвесторами. Розробка та впровадження систем звітності з простішою для розуміння бухгалтерською інформацією повинна поставити в однакові умови всіх користувачів фінансової звітності.

На нашу думку, недостатнє розуміння фінансово-облікової інформації може бути наслідком чотирьох головних причин: недостатнього зв'язку між бухгалтерією і акціонером; слабого інтересу з боку акціонера; малої

зацікавленості з боку адміністрації і бухгалтерії; низького рівня облікової та аналітичної підготовки в акціонера або її відсутності.

Пропозиції щодо покращення розуміння акціонерами річної фінансової звітності, на наш погляд, можна поділити на дві групи: 1) пропозиції, які можуть бути виконані бухгалтерами; 2) пропозиції, які можуть бути виконані акціонерами. Іншими словами, що повинні зробити бухгалтери та акціонери, щоб останні поліпшили своє розуміння такої інформації.

Можна припустити, що більшість пропозицій щодо вдосконалення річної фінансової звітності – це взаємопов'язана сукупність і комбінації пропозицій, що включають офіційну фінансову звітність і примітки до неї, додаткові звіти, паралельні спрощені звіти, термінологічні довідники, пояснення. При цьому слід зазначити, що офіційна річна фінансова звітність розглядається як така, що не підлягає будь-якій зміні з боку акціонерного товариства. Відповідно до потреб і рівня розуміння акціонерів, офіційна фінансова звітність можна доповнити: додатковими звітами, що відображають кількість акцій та інших цінних паперів в обігу, виплату дивідендів за видами акцій, вплив інфляції, географію операцій акціонерного товариства, інвестиції за об'єктами інвестування, виробництво і реалізацію продукції за основними товарними групами, зміни в організаційній структурі, результати діяльності дочірніх підприємств, потенціал трудових ресурсів; паралельними звітами, які є спрощеними варіантами основних офіційних звітів і використовують простішу термінологію. Паралельні спрощені звіти можна доповнити поясненнями, термінологічним довідником, примітками. У свою чергу, термінологічний довідник можна доповнити поясненнями, які повніше розкривають значення і вживання у звітності бухгалтерської термінології, суть основних фінансових звітів, методів оцінки фінансових коефіцієнтів та ін.

Основним принципом щодо додаткових і паралельних звітів акціонерного товариства мають бути вигоди, які отримає підприємство в

результаті оприлюднення такої інформації. Вигоди, отримані завдяки інформації, повинні перевищувати витрати на її підготовку та оприлюднення. Інформація зі складних питань повинна бути включена у фінансову звітність, у зв'язку з її доречністю для споживачів, не повинна виключатись на підставі того, що це може бути надто складним для сприйняття деякими акціонерами.

Поглибленню і розширенню ринкових відносин у нашій країні будуть сприяти рішучі кроки як з боку бухгалтерів і менеджерів, так з боку акціонерів, що дасть змогу останнім розуміти фінансову звітність акціонерного товариства.

Формування інформаційної системи акціонерних капіталів не можливе без створення надійних та ефективних комп'ютеризованих систем інформації про формування і динаміку капіталу безпосередньо на підприємствах-емітентах цінних паперів. На вітчизняному ринку представлено комплекси, розроблені, як правило, для приватизованих підприємств, які охоплюють функціонально всі організаційні етапи обслуговування створюваних акціонерних товариств на ринку цінних паперів: розробку пакету документів з приватизації; підготовку проспекту емісії акцій; первинне розміщення випусків цінних паперів; ведення реєстру акціонерів на базі власних програмних засобів; проходження операцій на вторинному біржовому та позабіржовому ринку цінних паперів. Такі програмні комплекси забезпечують ведення реєстру акціонерів щодо власників акцій, обробку масивів інформації за кожною укладеною угодою, розрахунок дивідендів на пакети акцій тощо.

Серед підприємств, що займаються розробкою подібних комплексів, добре зарекомендувала себе фірма "Телексі-Україна", яка розробила комплекс автоматизації всіх управлінських процедур (бухгалтерський облік, адміністрування та ін.) під назвою "Галактика".

На іншій частині вітчизняного ринку представлені програмні продукти для середніх і великих підприємств: БЭСТ-3, "Парус" 5, FinExpert 5,

“1С:Підприємство” 7.5, RS-Balance та ін., в яких можна реалізувати такі функції: розрахунок і нарахування дивідендів; облік оплати цінних паперів; видача аналітичної документації – касових ордерів і платіжних доручень для виплати дивідендів тощо.

Незважаючи на доволі широкий спектр представлених на ринку програмних комплексів, залишається актуальним питання вибору між вітчизняними та іноземними системами автоматизації з принципово різними підходами до технічного вирішення щодо розробки прикладної програмної системи чи придбання її типового проекту, хоча висока вартість, значні затрати на дослідження можливостей їх адаптації на конкретному підприємстві та відсутність необхідного рівня авторського супроводу роблять придбання і використання таких систем дещо проблематичними. Складність вибору програмного комплексу обумовлена також і тим, що більшість розроблених проектів розраховані на задоволення потреб акціонерів у своєчасному кваліфікованому оформленні та реалізації їх права власності. Проте автоматизація ведення реєстру акціонерів не достатня для ефективного управління акціонерним капіталом. Для цього необхідно, щоб інформаційна база про власний капітал ґрунтувалась на інтеграції в єдину систему різних інформаційних потоків, що надходять від юридичних, управлінських, фінансових і технологічних служб підприємства.

На наш погляд, при автоматизації системи управління капіталом необхідно реалізувати можливість пристосування нових програмних комплексів до тих, що вже використовує підприємство в частині бухгалтерського обліку, і включення вже сформованих баз облікової інформації про стан і використання власних коштів підприємства в єдиний банк даних про капітал акціонерного товариства. Пакет прикладних програм даного напрямку, з одного боку, позитивно відрізняє поєднання і глибока інтеграція функцій оперативного управління акціонерним товариством з функціями бухгалтерського обліку. З іншого – встановлення програмного

комплексу має передбачати повну адаптованість до певних стандартів представлення фінансової звітності зовнішнім користувачам.

Крім того, автоматизація процесу обліку та управління капіталом повинна забезпечити:

- єдину базу зберігання нормативної, засновницької, фактичної поточної і довідкової інформації про формування і структуру капіталу, що надає чіткі результати сумісної роботи окремих автоматизованих робочих місць у сітці;

- створення екранних документів для конкретного користувача, що дає можливість введення, коректування і перегляду даних про всі об'єкти обліку та управління;

- автоматичне створення форм первинних документів, що дає змогу здійснювати аналітичну пооб'єктну прив'язку на стадії введення даних первинних документів;

- можливість отримання більшості бухгалтерських і фінансових документів щодо будь-якого об'єкта обліку з використанням природного інтерфейсу спілкування користувача з інформаційною базою даних;

- проектування, опис і створення довідників, що дають змогу організувати введення і контроль інформації з урахуванням специфіки даного комплексу робіт.

Якщо перелічені вимоги знаходять своє відображення в програмах, то перед менеджерами відкриваються широкі можливості вирішення складних завдань бухгалтерського обліку та фінансово-економічної діяльності підприємства.

З найбільшим ефектом можуть бути реалізовані пакети прикладних програм, розроблені на основі автоматизації бухгалтерського обліку капіталу акціонерного товариства з високим ступенем інтеграції з іншими взаємопов'язаними ділянками обліку, в яких реалізовані наступні завдання:

- облік операцій руху цінних паперів;

- ведення реєстру акціонерів і особових рахунків власників акцій;
- облік формування статутного капіталу в ході підписки і фактичної оплати зобов'язань акціонерів;
- облік зміни статутного капіталу;
- облік розрахунків за дивідендними виплатами;
- облік формування додаткового та резервного капіталу;
- облік розподілу та використання чистого прибутку акціонерного товариства.

Кінцевою метою системи управління фінансовими ресурсами в акціонерних товариствах є збільшення доходу акціонерів за рахунок ефективного зростання поточної ринкової вартості акціонерного капіталу. В межах даної стратегії в системі фінансового менеджменту вирішують найважливіші практичні питання фінансової діяльності підприємства:

- визначення потреб підприємства у фінансових ресурсах з метою здійснення найефективніших інвестиційних проектів і оптимізації доходів акціонерного товариства;
- оцінка альтернативних джерел коштів, формування раціональної структури капіталу підприємства та ефективної моделі співпраці з різними фінансовими інститутами (банками, інвестиційними компаніями та ін.);
- поточний аналіз змін ринкового становища акціонерного товариства з корегуванням його фінансової політики;
- ефективне управління основним та оборотним капіталом з оптимізації використання отриманих фінансових ресурсів;
- розробка раціональної політики розподілу кінцевих фінансових результатів діяльності підприємства (дивідендна політика і стратегія майбутніх інвестицій) для досягнення максимально стійкого фінансового становища акціонерного товариства на ринку.

Важливу роль у системі управління фінансовими ресурсами відіграє інформація про стан і структуру акціонерного капіталу. Запропонована нами

схема функціонування системи управління капіталом (рис. 2.5), дає змогу:

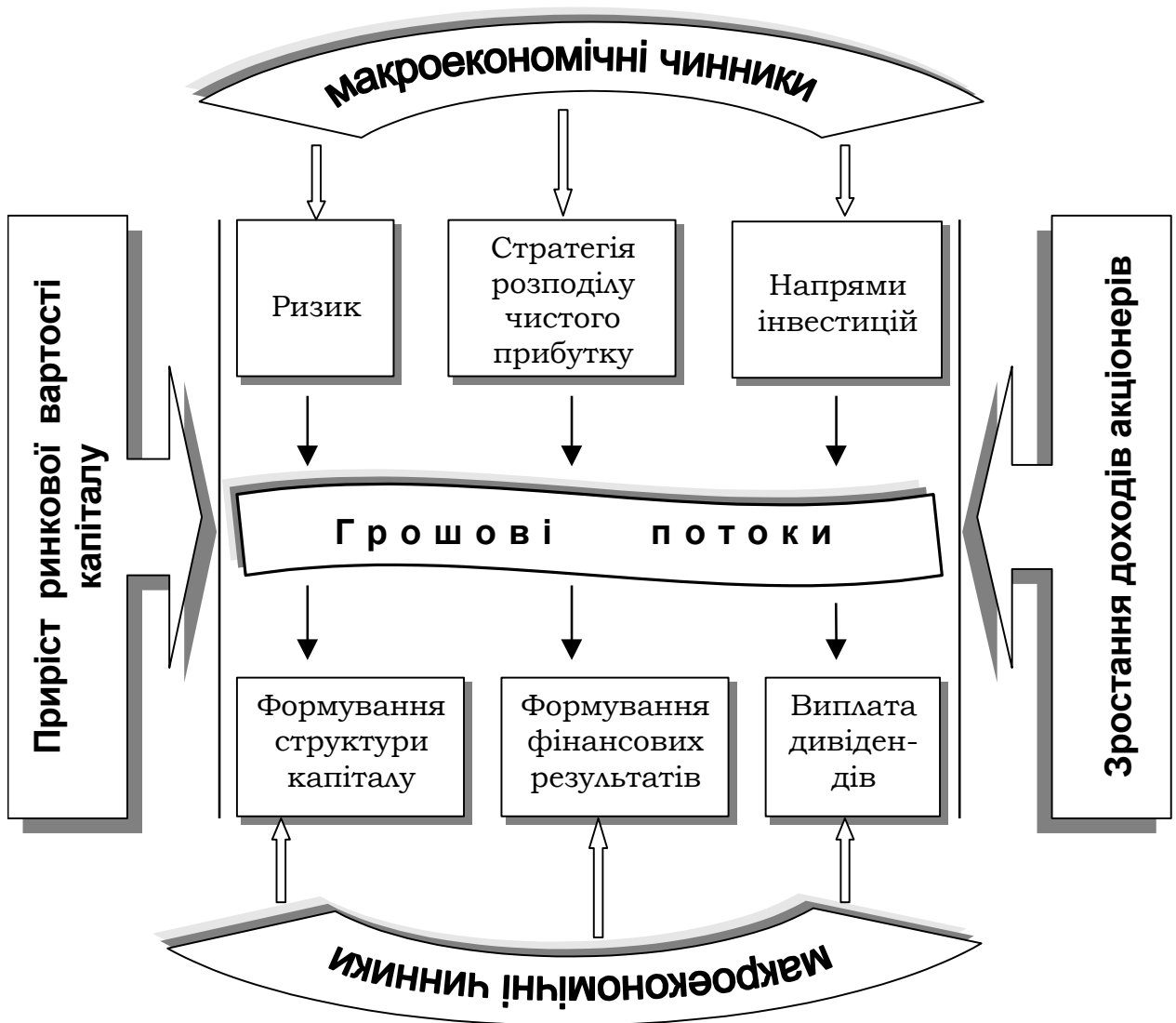

Рис. 2.5. Схема інформаційних потоків процесу управління капіталом акціонерного товариства.

- відібрати такі об'єкти обліку, інформація щодо яких має відповідати управлінським функціям; обмежити обсяг інформації лише за відхиленнями поточного стану від очікуваного;
- формувати інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень.

Оцінка будь-якого інвестиційного, управлінського проєктів повинна базуватись на аналізі інформації про фактичний стан досліджуваного об'єкта, про відхилення реального економічного процесу від запланованої моделі. Інформація, необхідна для контролю і подальшого регулювання процесів, формується в системі бухгалтерського обліку. Характерною ознакою обліку є неперервність всіх господарських процесів шляхом реалізації найважливіших принципів управління – конкретності і об'єктивності. Бухгалтерський облік, розглядаючи господарські процеси і явища в динаміці, дає змогу встановити тенденції та закономірності в розвитку об'єкта, яким управляють, і надає цим необмежені можливості для оперативного вироблення оптимальних управлінських рішень з подальшим впливом на об'єкт управління. Інформаційна база даних, що формується в системі бухгалтерського обліку і контролю, завдяки суцільній реєстрації і чіткій системності обліку відрізняється такими якісними характеристиками, як зрозумілість, доречність, достовірність і зіставність. Разом з тим, облікова інформація має бути спрямована на задоволення потреб управління для прийняття конкретного рішення з питання, що визначається рівнем і видом прийнятого рішення. Незалежно від того, як спроектована інформаційна система, вона не буде повною, тому для кожного рівня управління потрібно визначати склад і кількість достатньої інформації.

Висновки до другого розділу

У другому розділі досліджено методику обліку власного капіталу акціонерного товариства, побудовану на реалізації прав власників акцій і забезпеченні гарантій кредиторів. Розроблена модель бухгалтерського обліку власного капіталу базується на розкритті його економічної суті. Викладений матеріал дає можливість зробити такі висновки:

- процес формування статутного капіталу визначається характером зобов'язань власників акцій перед товариством і динамікою їх погашення за фактом оплати акцій відповідно до діючих законодавчих актів і нормативних документів. Тому в роботі обґрунтована необхідність і рекомендована організація обліку та контролю початково авансованого капіталу з формуванням інформації про стан і динаміку оголошеного, підписного, оплаченого і вилученого капіталу за видами акцій і акціонерами в автоматизованій системі управління фінансовими ресурсами акціонерного товариства;

- особливості організації та методики обліку ведення обліку в акціонерних товариствах визначаються порядком формування статутного капіталу та використання чистого прибутку. Відповідно до цього в роботі узагальнені практичний досвід і теоретичні розробки щодо організації обліку розрахунків за внесками до статутного капіталу та нарахування і виплати дивідендів. Розглянуті застосовувані на практиці акціонерними товариствами реєстри для обліку розрахунків з акціонерами за дивідендними виплатами та розроблені запропоновані варіанти таких відомостей;

- з метою забезпечення покриття поточних чи майбутніх втрат (збитків) відповідно до чинного законодавства створюють резервний капітал. Застосування єдиної методики щодо формування резервного капіталу акціонерних товариств різних галузей промисловості призводить до того, що при одному і тому ж відсотку відрахувань до резервного капіталу його частка в загальному капіталі буде різною. Враховуючи викладене вище, на нашу думку, доцільно було б встановлювати розмір утворення резервного капіталу не в залежності від статутного капіталу, як передбачає законодавство, а від величини чистих активів акціонерного товариства за попередній звітний період;

- головним джерелом інформації про власний капітал емітента цінних паперів є фінансова звітність акціонерного товариства, що обумовило

розгляд окремих її складових для визначення можливих напрямів їх удосконалення. Відповідно до запропонованої методики обліку статутного капіталу, автором запропоновано відображати його у балансі такими показниками: “Оголошений капітал”, “Підписний капітал”, “Оплачений капітал”, “Вилучений капітал”. При цьому у валюту балансу слід включати статутний капітал за його оплаченою частиною, а решту показників матимуть лише інформативний характер.

РОЗДІЛ 3

Аналіз капіталу акціонерного товариства

3.1. Організація та напрямки аналізу капіталу

Інтеграція економіки України у світову економіку передбачає докорінний перегляд поглядів на проблеми економічного розвитку нашого суспільства, а також необхідності вдосконалення фінансового управління на рівні підприємства. Якщо фінансове управління визначити як систему тактичного і стратегічного управління капіталом, то головною функцією бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності виступає контроль за раціональним і ефективним використанням фінансових ресурсів підприємства. Цінність облікової інформації в підприємницькій діяльності визначають рівнем ефективності її використання у прийнятті управлінських рішень, що визначають ринкову стратегію і тактику підприємства. Бухгалтерський облік підпорядкований визначенню і проектуванню, що сприяють поліпшенню економічного становища підприємства.

Облікова інформація повинна динамічно вдосконалюватись з точки зору її змісту, корисності, достовірності та аналітичності для того, щоб вона могла стати важливим мобілізуючим початком у пошуку і реалізації резервів покращання фінансового стану підприємства. З позиції зовнішнього щодо підприємства користувача інформації зміст і форма оприлюдненої фінансової звітності мають розкривати максимально допустимий і достовірний обсяг облікової інформації про діяльність суб'єкта господарювання.

Розгортання процесів приватизації і корпоратизації, створення на їх основі акціонерних товариств висувають ряд нових проблем, пов'язаних з оцінкою вартості майна, яке приватизується та аналізом структури капіталу

підприємства. Ефективність роботи підприємства залежить від об'єктивності оприлюднюваної звітності, за якою можна адекватно оцінити ліквідність, рентабельність підприємства, його фінансову стійкість і ряд інших якісних показників, що характеризують кінцеві результати діяльності суб'єкта підприємницької діяльності.

За кордоном розроблено декілька напрямків аналізу, найбільш вагомими – школа фундаментального та школа технічного аналізу. Застосування останнього сьогодні в Україні є обмеженим, оскільки вимагає детальної інформації про емітента та зміни курсової вартості цінних паперів на доволі довгому проміжку часу. Однак це не відкидає можливості його застосування в майбутньому, коли можна буде говорити про можливість отримання достовірної інформації про курсову вартість цінних паперів та її динаміку. Вивчення динаміки ринкової вартості цінних паперів та структури власного капіталу акціонерного товариства за попередні періоди дасть потенційним інвесторам прийняти рішення про інвестування своїх коштів у ті чи інші цінні папери.

Актуальнішим у даний час є використання результатів професійно проведеного фундаментального аналізу, який включає не тільки оцінку ефективності випуску та дохідності цінних паперів, а й аналіз фінансового стану емітента, загальноекономічної ситуації в галузі, рівня компетентності керівництва. Оскільки для проведення галузевого аналізу необхідні збір і обробка значних масивів інформації, а також застосування дорогих технологій, економічними дослідженнями на рівні галузей у розвинених країнах займаються спеціалізовані консультативні фірми. Аналогічні компанії на Україні поки не створені, що відповідає зародковому стану розвитку фондового ринку. Але в майбутньому внаслідок активізації вторинного обігу цінних паперів поява таких консультаційно-аналітичних фірм буде закономірною, оскільки проведення таких крупномасштабних складних

досліджень на рівні окремих інвесторів чи фахівців фондового ринку недоцільне.

У сучасній практиці господарювання вдосконалення фінансового обліку та звітності представлено насамперед поділом аналізу господарської діяльності на внутрішній і зовнішній, визначенням стратегічної мети і тактичних завдань, характерних для кожного з них. Структуру та основні напрямки аналізу фінансового стану підприємства можна представити у вигляді схеми (рис. 3.1). Джерелом зовнішнього аналізу є оприлюднювані звітні дані. Він тісно пов'язаний з питаннями оцінки рентабельності, ефективності використання капіталу, фінансового стану в цілому. Від його результатів залежать взаємовідносини суб'єкта господарювання з акціонерами, кредиторами та іншими зацікавленими особами, становище підприємства в галузі виробництва та економіці загалом.

Компоненти фінансової звітності відображають різні аспекти господарських операцій і подій за звітний період, відповідну інформацію попереднього звітного періоду та розкриття облікової політики підприємства, що робить можливим ретроспективний і перспективний аналіз діяльності підприємства (табл. 3.1).

На відміну від зовнішнього внутрішній аналіз використовує всю інформацію про стан справ на підприємстві з необхідним ступенем деталізації оцінних показників, доступну лише обмеженому колу управлінського персоналу підприємства. За обсягом охоплення аналітичних завдань внутрішній аналіз займається дослідженням сукупного механізму досягнення підприємством головної мети – отримання максимального прибутку. Результати внутрішнього аналізу використовують для прийняття управлінських рішень. Вони є об'єктом комерційної таємниці, оскільки можуть бути важливим інструментом конкурентної боротьби між товаровиробниками.

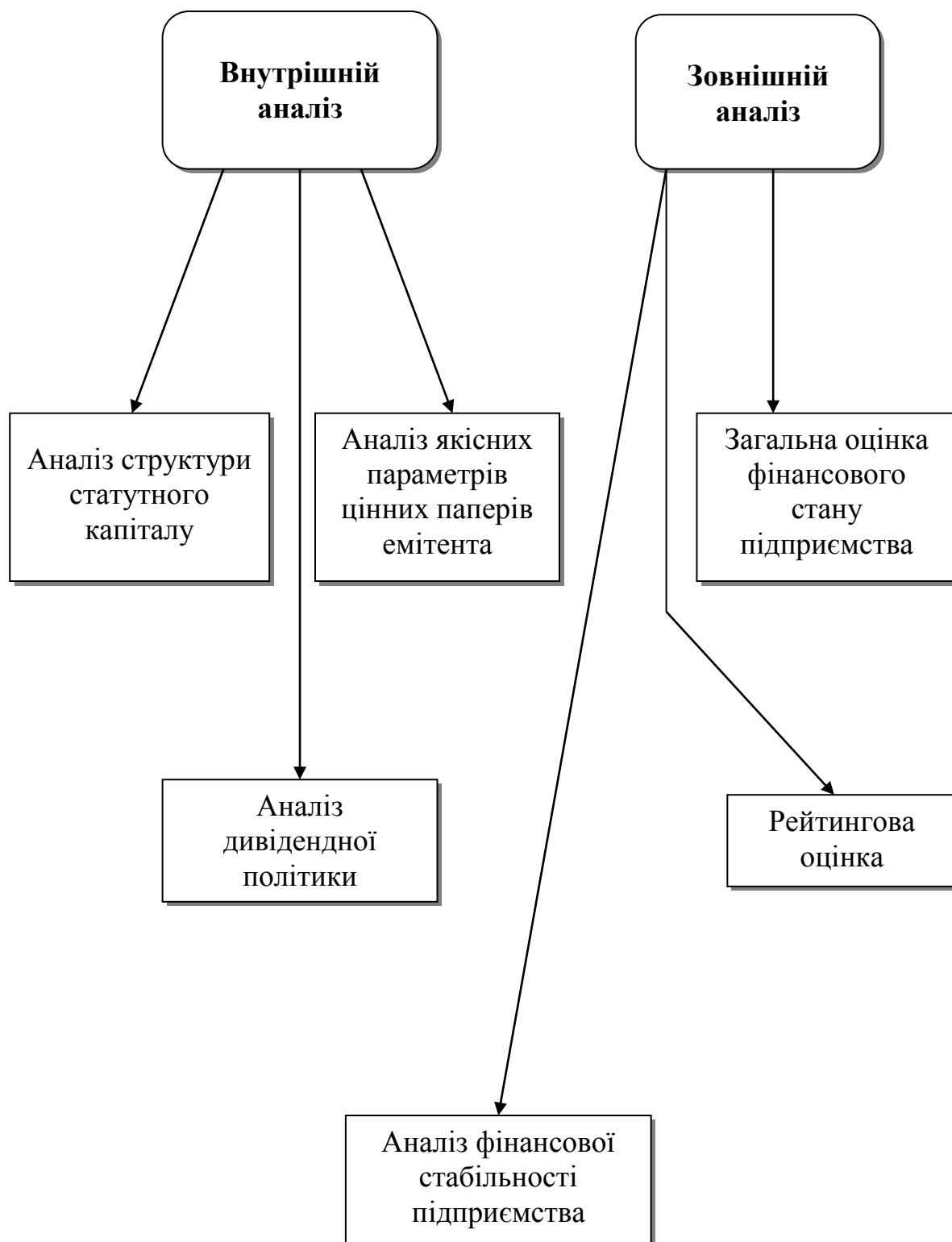

Рис. 3.1. Схема аналізу фінансового стану акціонерного товариства.

Таблиця 3.1

Складові фінансової звітності та їх призначення

Складові фінансової звітності	Зміст	Використання інформації
Баланс	Наявність ресурсів, що контролюються підприємством, на певну дату.	Оцінка структури ресурсів підприємства, їх ліквідності та платоспроможності; прогнозування змін в економічних ресурсах, які підприємство, ймовірно, контролюватиме в майбутньому.
Звіт про фінансові результати	Доходи, витрати і фінансові результати діяльності підприємства за звітний період.	Оцінка та прогноз прибутковості діяльності підприємства, структури доходів і витрат.
Звіт про рух грошових коштів	Формування та використання грошових коштів протягом звітного періоду.	Оцінка та прогноз руху коштів операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства.
Звіт про власний капітал	Зміни у складі власного капіталу протягом звітного періоду.	Оцінка та прогноз змін у власному капіталі.
Примітки	Обрана облікова політика. Інформація безпосередньо наведена у фінансових звітах, але обов'язкова за П(С)БО. Додатковий аналіз статей звітності, необхідний для забезпечення її зрозумілості.	Оцінка та прогноз облікової політики, ризиків та непевності, які впливають на підприємство, його ресурси та зобов'язання.

Інтереси користувачів оприлюднюваних звітних даних визначають завдання зовнішнього аналізу. Зміст фінансової звітності акціонерних товариств насамперед зорієнтований на власних акціонерів. Власники акцій повинні бути переконані у надійності своїх інвестицій у власний капітал підприємства, їх цікавить надійність його фінансового становища, перспективи розвитку та дивідендна політика керівництва акціонерного товариства. До даного кола зацікавлених обліковою інформацією належать також банки і фінансові інститути, що кредитують підприємство. Вони вивчають перспективи повернення інвестицій, гарантії погашення

підприємством довготермінових позик і ймовірність отримання очікуваних доходів.

Фіскальні органи держави за даними оприлюдненої фінансової звітності намагаються отримати інформацію про майновий стан підприємства і складових результату його діяльності. Особливо ретельними в оцінці фінансового стану, платоспроможності, рівня рентабельності та перспектив розвитку підприємства мають бути фондові біржі України, тому що ціна на акції і облігації значною мірою залежить від перспектив діяльності акціонерних товариств. Ринок цінних паперів здійснює значний вплив на їх діяльність.

Відмінність методик і критеріїв оцінки фінансового стану підприємства проявляється у фокусуванні поставлених цілей, оскільки результати господарювання є наслідком взаємодії багатьох різних факторів, що мають прямі та опосередковані взаємозв'язки, а відповідно в тій чи іншій мірі здійснюють більший або менший вплив на підсумкові фінансові результати.

Кінцевою метою аналізу фінансової звітності в умовах ринкової економіки визначають коло завдань, вирішення яких дасть змогу зацікавленим особам приймати управлінські рішення відповідно до оцінки поточного фінансового стану і результатів діяльності за попередні звітні періоди та його потенціальних можливостях на перспективу. Специфічною особливістю сучасного етапу розвитку теорії аналізу є переорієнтація його на якісні показники, що характеризують результати діяльності суб'єкту господарювання, і виявлення взаємозв'язку між ними. Тому мету аналізу фінансового стану підприємства на сучасному етапі потрібно спрямовувати не тільки на визначення сукупності показників, що відображають стан, розміщення і використання фінансових ресурсів підприємства, а на отримання таких результатів, які б відображали "вузькі місця" у фінансовому стані підприємства з визначенням конкретних напрямків їх усунення.

На даний час серед економістів немає єдності думок з приводу кількості та якості оцінних показників фінансового стану підприємства. Але загально визнана необхідність поєднання універсальних методів і прийомів аналізу з особливими показниками, специфічними для конкретного підприємства і цілей споживача результатів аналізу.

Головною метою при прийнятті управлінського рішення є приріст капіталу. Протиріччя, що виникає між термінами і грошовою оцінкою авансованих засобів і майбутніх економічних вигод фінансовий менеджер вирішує шляхом використання даних бухгалтерського обліку про структуру джерел фінансування, їх поточну вартість, рівень прибутковості альтернативних інвестиційних проектів на ринку капіталу, а також очікувану величину економічного доходу та часовий їх розподіл.

Такий підхід до оцінки ефективності ділового рішення об'єктивно формується відповідно до концепції поточної вартості: суму засобів, авансованих в господарський оборот, покривають за рахунок їх нагромадження в наступні періоди; ця сума має бути відновлена за рахунок майбутнього приросту чистого капіталу. В цьому зацікавлені власники підприємства, кредиторів, власники облігацій, акціонери, кредитори, інші дійсні та потенційні інвестори підприємства.

Принцип приросту капіталу необхідно поєднувати з принципом обачності. Керуючись останнім з метою уникнення негативного впливу різких коливань кон'юнктури ринку на фінансовий стан підприємства капітал слід розміщувати таким чином, щоб у різноспрямованих тенденціях зростання прибутковості від інвестування переважало зростання прибутковості всіх видів активів підприємства, або домінувало зростання сукупної дохідності всіх активів підприємства. Тому принцип історичної оцінки активів і зобов'язань, логічний і правомірний з позицій підприємства, може виявитись недостатньо об'єктивним з точки зору ринкової інфраструктури в цілому. Акціонери та інвестори більше схильні довіряти

ринковим оцінкам реального капіталу підприємства, а не фактичній вартості придбання активів, тобто опосередкованим оцінкам кон'юнктури ринку.

Відповідно до цього концепція підприємницького ризику визначає залежність точності зростання очікуваного доходу на основі фактичних облікових даних про авансований капітал від невизначеності економічних подій у майбутньому. Поточний аналіз фінансового стану підприємства на основі сукупності показників у поєднанні зі складанням звітів про формування, динаміку капіталу та грошові потоки відображає ті необхідні етапи подальшої управлінської діяльності, відповідно до яких у системі управління фінансовими ресурсами підприємства дають оцінку його економічного благополуччя. При цьому слід зазначити, що ефективність і повнота вирішення завдань аналізу значною мірою залежить від наявності інформаційної бази та достовірності даних, що містяться в ній. З метою вдосконалення вітчизняної методики бухгалтерського обліку оприлюднювана фінансова звітність повинна розкривати якісну структуру капіталу, структуру майна і їх взаємозв'язок стосовно конкретного підприємства. Тому баланс і звіт про фінансові результати розглядають у складі фінансової звітності як основу для подальших економічних розрахунків для вирішення завдань фінансового менеджменту. Але наявність різних категорій користувачів аналітичними даними висуває додаткові вимоги до диференціації аналітичних оцінок, що дають на основі наявних джерел інформації.

Управління фінансовими ресурсами в ринкових умовах господарювання, зміни у змісті і складі джерел засобів підприємства призвели до появи нових завдань у напрямку вдосконалення аналізу структури джерел фінансування діяльності суб'єкта господарювання. Необхідність розробки методики оцінки структури капіталу акціонерних товариств обумовлена широким розвитком акціонерно-правової форми власності. Якщо колись для державного підприємства поділ зобов'язань за

принципом власних і залучених коштів мав умовний характер, то нині в оцінці структури джерел формування майна акціонерного товариства зацікавлені зовнішні і внутрішні користувачі інформації.

Вищесказане обумовлює і різні підходи до аналізу. Кредитори оцінюють зміну частки власних коштів у загальній сумі джерел коштів з точки зору фінансового ризику при укладанні угод. Вивчення структури капіталу дає змогу сторонньому спостерігачеві отримати інформацію про масштаби розширення діяльності підприємства чи можливі причини його скорочення. Внутрішня оцінка динаміки капіталу орієнтується на необхідність оперативного управління фінансовими ресурсами, визначення оптимальних обсягів і джерел залучення коштів.

Внутрішній аналіз структури джерел майна пов'язаний з оцінкою альтернативних напрямків фінансування діяльності підприємства. Головним критерієм вибору є ступінь ризику, вартість того чи іншого джерела фінансування, умов його використання, термінів повернення. Забезпечення оптимального співвідношення власного і залученого капіталу вирішують відповідно до конкретних економічних умов і прийнятої на підприємстві фінансової стратегії. Разом з тим, у системі фінансового аналізу обумовлена необхідність реальної оцінки структури капіталу з метою забезпечення оптимізації його приросту.

Визначення раціональної структури джерел фінансування діяльності підприємства займає особливе місце в системі фінансового аналізу. Актуальність і значимість оптимізації політики залучення позикових коштів пов'язані з необхідністю прогнозування результатів його фінансово-господарської діяльності відповідно до поточного фінансового стану підприємства. Складність завдань визначає ризик, характерний для будь-якого акціонерного товариства: незадоволення успіхами підприємства і неотримання бажаних дивідендів можуть спонукати акціонерів до вимог зміни адміністрації і застосування вагоміших заходів.

Вітчизняні акціонерні товариства не приділяють належної уваги аналізу структури капіталу, але в процесі стабілізації ринкових відносин в Україні актуальнішими стають питання стратегічної політики на мікрорівні. Прийняття управлінських рішень у даній сфері визначить ступінь компенсації “акціонерного” ризику і рівень довіри інвесторів.

В умовах ринкової економіки інформація про фінансовий стан підприємства може представляти інтерес для різних категорій користувачів, найважливішими серед яких є менеджери підприємств, акціонери, кредитори та потенційні інвестори, постачальники та ін. При цьому кожна з цих категорій користувачів інформації має свою мету і свої критерії оцінки фінансового стану конкретного підприємства.

3.2. Аналіз фінансової стабільності підприємства

Традиційно фінансову стабільність будь-якого підприємства розуміють як його незалежність від зовнішніх позичкових коштів. Узагальнено рівень фінансової стабільності визначають співвідношенням власних і залучених коштів. Ця категорія є характерною на сьогоднішньому етапі для акціонерних товариств, які часто використовують довготермінові і короткотермінові кредити, від можливості та своєчасності повернення яких залежить фінансовий ризик опинитися неплатоспроможним як для кредиторів, так і для власних акціонерів та інвесторів.

Як відомо, джерела коштів підприємства відображають у пасиві балансу в грошовій оцінці на певну дату. При цьому кожному виду джерел відповідає певна стаття пасиву балансу. Ця деталізація значною мірою залежить від прийнятої класифікації джерел коштів підприємства, тобто капіталів, які використовують з метою поліпшення майнового стану суб'єкта

господарювання. Методику записів окремих статей у балансі визначається в багатьох випадках традиціями певної країни.

Види аналітичних групувань капіталів визначаються класифікацією джерел коштів підприємства за характером зобов'язань перед власником. З одного боку, в основу групування покладена приналежність використовуваних підприємством капіталів. З цієї точки зору їх поділяють на власний капітал і залучений. З іншого боку, важливу роль відіграє тривалість використання капіталу в господарському обороті. За цією ознакою кошти, що використовує підприємство, поділяються на капітал тривалого і короткотермінового використання.

Капітал короткотермінового використання потребує постійної оперативної роботи з ним, спрямованої на контроль за своєчасним поверненням цих коштів і мобілізацію взамін повернених власникам інших необхідних на короткий час капіталів. Короткотермінові зобов'язання погашають шляхом реалізації поточних активів або створення нових зобов'язань. До них належать: короткотермінові позики банків, заборгованість підприємства за платежами до бюджету, органів соціального страхування, пенсійного фонду, фонду зайнятості тощо; кредиторська заборгованість постачальникам та іншим стороннім організаціям, що утворилась зв'язку з наявністю часового інтервалу між отриманням товарно-матеріальних цінностей чи споживанням послуг і датою їх фактичної оплати; боргові зобов'язання підприємства перед своїми робітниками по заробітній платі; інші короткотермінові зобов'язання.

Використання позичкового капіталу інколи може мати свої переваги: на відміну від дивідендів, які є розподілом прибутку, проценти за користування кредитом вважають затратами, отже, не оподатковують; крім того, заборгованість вигідна у період підвищення темпів інфляції, оскільки виплати за борговими зобов'язаннями здійснюють коштами меншої купівельної спроможності. Недоліками залучення капіталу є те, що зі

збільшенням його питомої ваги зростає сума сплати процентів, а це зменшує прибутковість його використання. Очевидно, чим більша частка позичкових коштів у загальній структурі авансованого капіталу підприємства, тим більша сума платежів з фіксованими термінами і ймовірність неспроможності сплати процентів та основної суми боргу. Крім того, за високої питомої ваги позичкового капіталу підприємство може втратити фінансову еластичність, тобто спроможність швидко збільшити свої кошти за рахунок кредитів.

Інший вид капіталу – капітал довготривалого використання на практиці, називають ще постійним (перманентним). Але і цю частину джерел коштів підприємства не можна віднести до абсолютно незмінних. Це пов'язано насамперед з тим, що стабільний капітал складається з двох частин: довготерміново позиченого капіталу та власного капіталу акціонерного товариства. З точки зору фінансування майна акціонерного товариства, власний капітал складається з статутного, додаткового і резервного капіталів. Розмір статутного і додаткового капіталу підприємства визначає фактично створену власну частину майна підприємства. На відміну від них резервний капітал, що включає нагромаджений прибуток, залишений невикористаним у розпорядженні підприємства, складає найдинамічнішу частину власного капіталу. Структуру джерел коштів акціонерного товариства на прикладі ВАТ “Ватра” зображено у вигляді схеми (рис. 3.2).

Аналізуючи структуру джерел акціонерного товариства визначають і оцінюють питому вагу кожної групи пасиву і її складових у загальній валюті балансу, а також співвідношення між окремими групами.

Для отримання необхідної інформації про структуру джерел фінансування діяльності підприємства через поділ їх на внутрішні та зовнішні потрібна науково-обґрунтована рекласифікація балансу. Важливим її моментом є групування джерел залучення капіталу залежно від часу реалізації і відшкодування. Особливої уваги потребує аналітична робота з

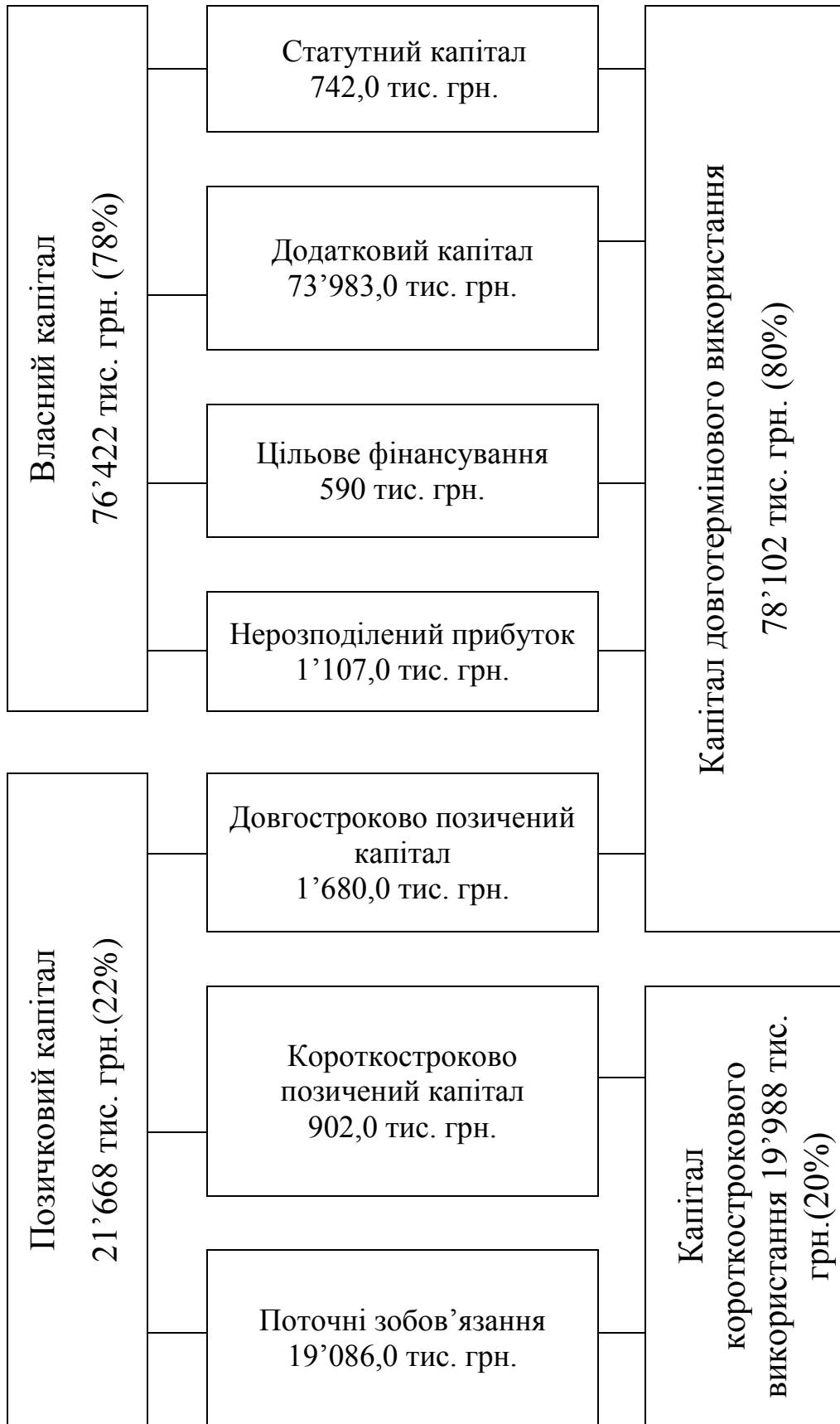

Рис. 3.2. Структура джерел коштів ВАТ “Вагра” (за станом на 01.01.2001 р.).

відбору різних елементів власного капіталу акціонерного товариства для отримання об'єктивної інформації про реальний стан справ на підприємстві.

Важливим моментом в аналізі джерел коштів підприємства є необхідність визначення величини оплаченого капіталу. На відміну від суми статутного капіталу, відображеного в балансі, саме величина оплаченого капіталу відображає реальну величину коштів, вкладених власниками у діяльність підприємства, і визначається в системі фінансового обліку як сумарна величина оплаченого статутного капіталу та отриманого емісійного доходу за станом на дату складання звітності.

Вивчення структури джерел коштів підприємства дає змогу банкам, кредиторам об'єктивно оцінювати динаміку господарської діяльності підприємства: розширення чи навпаки зменшення останньої відбувається на даному етапі. Зменшення короткотермінових позик і збільшення власного капіталу може свідчити про скорочення діяльності господарського суб'єкта. Але однозначно такого висновку зробити не можна, оскільки на частку цих коштів впливають інші фактори – процентні ставки за кредит і на дивіденди. Орієнтиром для висновку про перспективи розвитку діяльності підприємства може бути частка прибутку, направлена за розпорядженням акціонерів на інвестування. Слід зауважити, що при перевищенні процентів за банківський кредит над балансовим прибутком з однієї гривні поточних активів підприємству вигідніше нарощувати власний капітал.

Звітні дані ВАТ “Ватра”, узагальнені в таблиці 3.2, свідчать про розширення його діяльності шляхом приросту власного капіталу. В поточній сумі чистого прибутку близько 92% зарезервовано від споживання з метою подальшої капіталізації в розвиток виробничої і соціальної сфер. У сучасних умовах господарювання для залучення позичкового капіталу необхідно економічну рентабельність поточних активів підняти до рівня вищого, ніж процентна ставка за користування кредитом, що є практично неможливим для великих промислових підприємств. Цим пояснюється мобілізація в

господарському обороті коштів короткотермінової кредиторської заборгованості. На аналізованому підприємстві розширення діяльності фінансують за рахунок короткотермінових зобов'язань (за звітний період 20,7% у загальній величині джерел фінансування).

Таблиця 3.2

Показники формування капіталу ВАТ “Ватра” на 01.01.2001 р.²

№ п/п	Назва показника	Значення показника
1.	Поточні активи підприємства (валюта балансу за мінусом короткотермінових зобов'язань), тис. грн.	76422,00
2.	Власний капітал, тис. грн.	76422,00
3.	Залучений капітал, тис. грн.	2582,00
4.	Чистий прибуток – усього, тис. грн.	1515,00
5.	Прибуток, капіталізований за звітний рік тис. грн.	1405,00
6.	Частка капіталізації в загальному обсязі чистого прибутку (ряд. 6/ряд. 4*100%), %	92,74
7.	Економічна рентабельність інвестицій (ряд. 4/ряд. 1*100%), %	1,98
8.	Рентабельність власного капіталу (ряд. 4/ряд. 2*100%), %	1,98

З цієї причини певний аналітичний інтерес має вивчення структури позичкового капіталу та оцінки змін його окремих статей за звітний період. Для цього здійснюють зіставлення звітних показників, що зацікавлять аналітика статей позичкового капіталу з груповими підсумками і підсумками балансу, тобто визначають питому вагу цих статей у загальному підсумку, а також відхилення звітних показників від базових і дають аналітичну оцінку

² Розраховано на основі річного звіту підприємства за 2000 р.

зміни відносних величин. При аналізі довготерміново залученого капіталу інтерес викликають терміни його повернення кредиторам. Такі розшифрування до річного звіту доцільно оприлюднювати поряд з іншою інформацією про акціонерні товариства. На їх основі можна зробити висновок про стабільність тієї частини постійного капіталу, яка утворюється за рахунок довготерміново залучених коштів.

Згідно з структурою балансу слід визначати фінансову стійкість і платоспроможність підприємства. Ці показники, взаємодоповнюючи один одного, дають можливість об'єктивно і правильно оцінити фінансовий стан підприємства. Тому на практиці слід встановити певні правила застосування співвідношень між окремими балансовими показниками, груповими підсумками і підсумком балансу в цілому.

Аналіз фінансового стану здійснюють на основі даних бухгалтерського балансу. Для зручності аналізу дані балансу (актив і пасив) групують відповідно до схем, наведених на рисунках 3.3 і 3.4.

Таке перегрупування даних балансу необхідне для швидкого здійснення таких дій:

- оцінки платоспроможності підприємства та ліквідності балансу;
- проведення структурного аналізу зміни фінансового стану;
- оцінки ступеня впливу тих чи інших факторів (наприклад, вплив збільшення позичкових коштів на фінансовий стан підприємства);
- отримання висновку про те, через які джерела здійснюється приріст майна і в які активи ці кошти вкладені.

У різних джерелах наводять різні системи коефіцієнтів (показників), що дають змогу оцінити фінансову стабільність підприємства. Автори по-різному групують розраховувані коефіцієнти, наводять різну їх кількість, по-різному називають одні і ті ж показники, що впливає з аналізу даних, наведених нами в додатку Л. Враховуючи таку неоднозначність у підходах до оцінки фінансового стану підприємства, при розкритті методики аналізу

фінансової стабільності підприємства розглянемо найуніверсальніші та загальноприйняті показники, які дають можливість всебічно оцінити фінансовий стан та інвестиційну привабливість акціонерного товариства.

Застосування розрахунку ряду коефіцієнтів при аналізі фінансового стану підприємства є найефективнішим за наявності певної системи стандартних оптимальних значень розрахункових показників, що використовують як базові при здійсненні порівнянь. За кордоном такі нормальні значення розраховують не тільки для різних галузей економіки, а також для різних за величиною підприємств у межах певної галузі.

Не можна, звичайно, говорити про можливість чи необхідність створення абсолютно завершеної статичної і незмінної в часі системи таких показників, оскільки їх конкретні значення визначаються під впливом багатьох об'єктивних факторів, серед яких найважливішими є такі, як ціна капіталу, рівень прибутковості підприємства, інфляційні очікування, податкова політика та інші.

Одним з найважливіших критеріїв фінансової стабільності підприємства є оцінка його ліквідності, під якою прийнято розуміти здатність підприємства платити за своїми короткотерміновими зобов'язаннями. Іншими словами, підприємство вважають ліквідним, якщо воно може виконати свої короткотермінові зобов'язання, реалізувавши свої поточні активи.

Підприємство може бути ліквідним в більшій чи меншій мірі, оскільки до поточних активів належать різноманітні оборотні активи, серед яких є мобільні активи і ті, що важко реалізуються для погашення зовнішньої заборгованості. Тому в практиці аналітичної роботи розрізняють і використовують цілу систему показників ліквідності.

Загальний аналіз ліквідності балансу в цілому по активах, згрупованим за ступенем їх ліквідності та розташованих у порівнянні з зобов'язаннями по пасиву, згрупованих за термінами їх погашення і

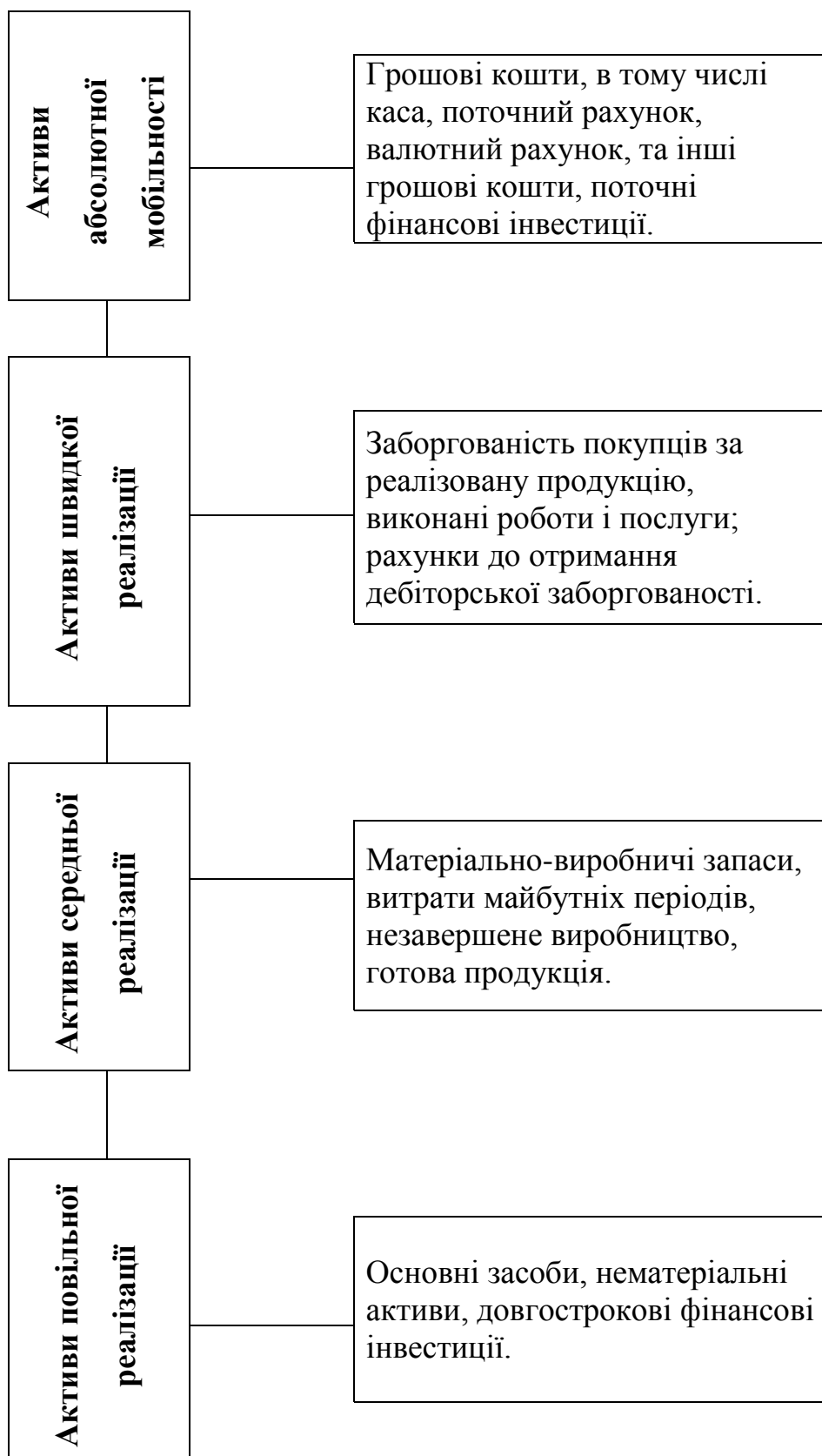

Рис. 3.3. Класифікація активів за швидкістю їх реалізації.

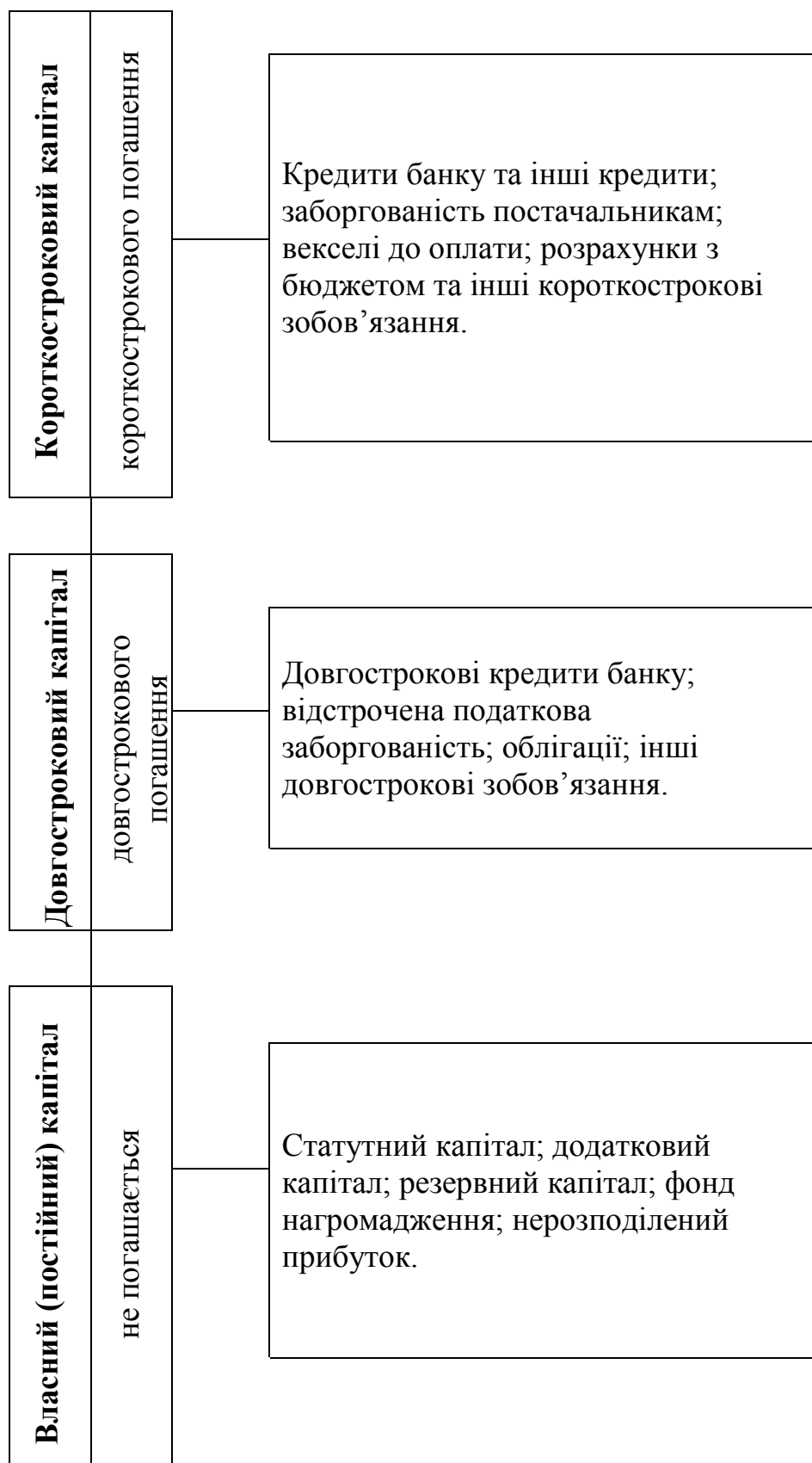

Рис. 3.4. Класифікація пасивів за швидкістю їх погашення.

розташованими в порядку зростання термінів, пропонуємо проводити відповідно до розробленої схеми-матриці абсолютної ліквідності балансу (рис. 3.5).

Баланс можна вважати ліквідним, якщо:

1) сума активів абсолютної мобільності та швидкої реалізації перевищує суму короткотермінового капіталу (умова поточної ліквідності), тобто

$$A1 + A2 > П1 ; \quad (3.1)$$

2) сума активів середньої реалізації перевищує суму довготермінового капіталу (умова перспективної ліквідності), тобто

$$A3 > П3 ; \quad (3.2)$$

3) сума активів повільної реалізації перевищує суму постійного капіталу, тобто

$$A4 > П3 . \quad (3.3)$$

Сумнів у фінансовій стабільності підприємства виникає тоді, коли відчувається недостатність коштів, необхідних для фінансування діяльності підприємства, тобто в ситуації, коли суб'єкту господарювання необхідно використовувати позикові кошти.

Рівень фінансової стійкості можна оцінити з допомогою ряду характеристик, таких як:

1) коефіцієнт автономії, що характеризує ступінь незалежності підприємства від зовнішніх джерел;

2) співвідношення власного та позиченого капіталу, що характеризує борги підприємства;

3) співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості.

Важливим показником співвідношення інтересів власника підприємства, власників акцій і кредиторів є коефіцієнт власності (автономії). Цей показник характеризує фінансову стійкість підприємства і відображає питому вагу суми власного капіталу в підсумку всіх

Активи \ Пасиви	Короткостроково позичений капітал (П1)	Довгостроково позичений капітал (П2)	Власний (постійний) капітал (П3)
Активи абсолютної мобільності (A1)	$A1 + A2 > П1 <$ $A1 + A2/П1 \geq 0,5$		
Активи швидкої реалізації (A2)			
Активи середньої реалізації (A3)		$A3 > П2$	
Активи повільної реалізації (A4)			$A4 > П3$

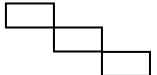
“

” – діагональ абсолютної ліквідності балансу.

Рис. 3.5. Матриця абсолютного покриття (ліквідності) балансу підприємства.

авансованих коштів, тобто ступінь незалежності підприємства від позичкового капіталу:

$$K_{\epsilon} = \frac{BK}{BB}, \quad (3.4)$$

де K_{ϵ} – коефіцієнт власності (автономії),

BK – власний капітал,

BB – валюта балансу (загальна вартість майна). Зниження коефіцієнта власності (автономії) може бути зумовлене сукупністю причин, або їх автономністю:

- збільшенням частки довготермінових кредитів (ВАТ “Ватра”);
- зростанням питомої ваги залучених коштів (ВАТ “Іскра”);
- збільшенням питомої ваги короткотермінових кредитів банків (ВАТ “Полтавський з-д ГРЛ”).

Поряд з визначенням коефіцієнта власності (автономії) рекомендується проаналізувати в динаміці показник фінансової стабільності. Його значення показує питому вагу тих джерел фінансування, які підприємство може використовувати у своїй діяльності протягом тривалого періоду часу.

$$K_{\phi c} = \frac{BK + ДЗК}{BB}, \quad (3.5)$$

де $K_{\phi c}$ – коефіцієнт фінансової стабільності;

BK – власний капітал;

$ДЗК$ – довготерміново залучений капітал;

BB – валюта балансу (загальна вартість майна).

Для аналізу показників фінансової стійкості акціонерного товариства необхідно також розрахувати коефіцієнт фінансування як співвідношення власних і залучених коштів.

$$K_{\phi in} = \frac{BK}{ДЗК + КЗ}, \quad (3.6)$$

де $K_{\phi in}$ – коефіцієнт фінансування;

ВК – власний капітал;

ДЗК – залучений капітал;

КЗ – короткотермінові зобов'язання.

Коефіцієнт фінансування характеризує залежність підприємства від зовнішніх боргів і позик. Перевищення власних коштів над залученими свідчить про те, що суб'єкт господарювання володіє достатнім запасом фінансової стійкості і є відносно незалежним від зовнішніх джерел фінансових ресурсів. Співвідношення власного капіталу і зовнішніх зобов'язань, будучи однією з найважливіших характеристик фінансової незалежності підприємства від залучення позикових коштів, широко використовується в міжнародній практиці фінансового управління.

У вітчизняній методиці аналізу фінансового стану немає однозначної думки про мінімально допустиме значення цього показника. Деякі з авторів (Романов А.Н., Лукасевич І.Я. [132, с.29]) вважають теоретично обґрунтованим нормальне значення показника 2,0, при якому третину загального фінансування здійснюють за рахунок позикових коштів. Інші стверджують, що при зменшенні значення цього показника менше 1 підприємство втрачає фінансову незалежність. На нашу думку, заслуговує на увагу думка Крейніної Н.М., яка стверджує, що допустиме значення коефіцієнта співвідношення власних і залучених коштів визначається умовами роботи кожного підприємства і, насамперед, швидкістю обороту оборотних коштів. При високих показниках оборотності критичне значення показника може набагато перевищувати одиницю без суттєвих наслідків для фінансової незалежності суб'єкта господарювання [78, с.38].

Аналіз даних фінансової звітності ВАТ “Ватра”, ВАТ “Іскра”, ВАТ “Першотравенський завод електротехнічного фарфору” підтвердив, що досліджувані підприємства є відносно фінансово стійкими, але з низьким рівнем платоспроможності. Аналіз даних за 1998-2000 рр. свідчить про позитивну динаміку всіх показників у більшості обстежуваних підприємств

галузі. Низьке значення показника абсолютної ліквідності вказує на недостатність вільних грошових коштів для покриття поточної заборгованості. Зниження показника на ВАТ “Іскра” (0,01 у 2000 проти 0,02 у 1998 р.) відбулось на фоні зростання уточненого коефіцієнта ліквідності (0,88 у 2000 р. проти 0,63 у 1998 р.), зумовленого збільшенням рівня виробничих запасів, незважаючи на виявлений низький рівень значень аналізованих показників в умовах ринкової економіки не є небезпечним, оскільки підприємства мають достатній рівень фінансової стабільності (0,80 – 0,96). Лише ВАТ “Іскра” знаходиться у важчому фінансовому становищі, оскільки тільки 49% майна фінансується власними коштами підприємства. Зіставні дані досліджуваних акціонерних товариств, наведені в таблиці 3.3, підтверджують наші висновки.

У деяких випадках частка власних коштів у загальному обсязі фінансування може бути меншою половини і при цьому такі підприємства зберігатимуть доволі високий рівень платоспроможності. Така ситуація властива підприємствам, для діяльності яких характерна висока оборотність активів, наявність стабільного попиту на продукцію, постійних ринків збуту та постачальників, низького рівня перманентних витрат. Поряд з цим, для підприємств з тривалим періодом обороту коштів, що мають значну питому вагу активів цільового призначення (підприємства машинобудування), небезпечним для фінансової стабільності може бути наближення частки позичкових коштів до половини загального розміру джерел фінансового забезпечення діяльності підприємства.

Внутрішня оцінка зміни частки власного капіталу в загальній сумі джерел підприємства на відміну від зовнішніх користувачів фінансової звітності орієнтується на необхідність скорочення чи збільшення довготермінових чи короткотермінових позик. Частка зовнішніх позик по облігаціях, кредитах і короткотермінових зобов'язань у загальних

Таблиця 3.3

**Показники фінансової стійкості підприємств
електротехнічної промисловості України у 1998-2000 рр.³**

№ п/п	Показник	1998 р.				1999 р.				2000р			
		ВАТ “Ватра”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “ПЗГРЛ”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “ПЗГРЛ”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “ПЗГРЛ”
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,04	0,02	0,01	0,05	0,03	0,02	0,03	0,04	0,06	0,01	0,04	0,06
2.	Уточнений коефіцієнт ліквідності	0,48	0,63	0,16	0,47	0,54	0,77	0,28	0,49	0,60	0,88	0,20	0,40
3.	Коефіцієнт власності	0,65	0,70	0,80	0,76	0,72	0,45	0,82	0,79	0,78	0,49	0,90	0,81
4.	Коефіцієнт фінансової стабільності	0,70	0,59	0,84	0,80	0,71	0,55	0,86	0,79	0,80	0,52	0,96	0,81
5.	Коефіцієнт фінансування	3,15	1,12	4,18	4,01	3,46	1,03	6,06	4,22	3,53	0,96	9,02	4,29

³ Розраховано на основі даних річних звітів підприємств.

джерелах коштів залежить від співвідношень процентних ставок за кредити і дивідендних ставок. Якщо процентні ставки за кредит нижчі від дивідендних ставок, то доцільно збільшити частку залучених коштів.

Аналіз динаміки структури капіталу досліджуваних підприємств свідчить, що у 1998 р. питома вага власного капіталу у загальній величині джерел фінансування була приблизно однаковою і становила 68-76%%. (табл. 3.4). Але вже з 1999 р. відбулись суттєві зміни значень цього показника за всіма об'єктами дослідження, і в 2000 р. його діапазон становив 49-90%%. Найнижча частка власного капіталу в загальній структурі джерел у ВАТ "Іскра" (49,8%) обумовлена значним зростанням як короткотермінової заборгованості (від 16 215 тис. грн. у 1998 р. до 32 574 тис. грн. у 2000 р.) і довготермінової заборгованості (від 453 тис. грн. у 1998 р. до 1 868 тис. грн. у 2000 р.).

Для аналізу структури капіталу доцільно використовувати такі коефіцієнти: k_1 - частка залучених коштів у загальній величині капіталу; k_2 - співвідношення між позичковим і власним капіталом; k_3 - співвідношення між довготерміновою заборгованістю і вартістю необоротних активів; k_4 - співвідношення між короткотерміновою заборгованістю і вартістю оборотних активів (табл. 3.5).

За період 1998-2000 рр. на ВАТ "Іскра" частка позичкового капіталу в усьому вкладеному (k_1) зросла на 18% (51%-33%), що свідчить про недостатність власних коштів для забезпечення активів підприємства. Така тенденція негативно позначається на його фінансово-економічному стані, оскільки за такого значення показника акціонерне товариство втрачає фінансову незалежність.

Коефіцієнт k_2 вказує на величину позичкового капіталу, що припадає на одиницю власного (коефіцієнт фінансового лівериджу). За досліджуваний період величина цього показника знизилась на ВАТ "Ватра" на 4%, а на ВАТ "ПЗЕТФ" зменшення його склало 31%, тобто якщо у 1998 р. на 1 грн.

Таблиця 3.4

Динаміка структури капіталу електротехнічних підприємств України у 1998-2000 рр. (тис. грн.)

Показник	1998 р.			1999 р.			2000 р.			Відхилення (+;-)		
	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”
Власний капітал	33896	66144	10298	31190	71633	12534	33128	76422	14983	-768	10278	4715
Позичковий капітал:												
Довгострокові зобов’язання	453	2567	1560	1296	990	1128	1868	1680	1020	1415	-887	-540
Короткострокові зобов’язання	16215	18699	2820	28581	18542	2244	32574	19988	704	16359	1289	-2116
Всього капіталу	50564	87410	14678	61067	91165	15906	67570	98090	16707	17006	10680	2059

Таблиця 3.5

Коефіцієнти структури капіталу електротехнічних підприємств України у 1998-2000 р.р.

Показник	1998 р.			1999 р.			2000 р.			Відхилення (+;-)		
	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”	ВАТ “Іскра”	ВАТ “Ватра”	ВАТ “ПЗЕТФ”
K ₁	0,33	0,24	0,30	0,49	0,21	0,21	0,51	0,22	0,10	0,18	-0,02	-0,20
K ₂	0,49	0,32	0,43	0,96	0,27	0,27	1,04	0,28	0,12	0,55	-0,04	-0,31
K ₃	0,015	0,042	0,148	0,038	0,016	0,089	0,037	0,025	0,020	0,022	-0,017	-0,128
K ₄	0,38	0,46	0,48	0,42	0,51	0,70	0,58	0,55	0,52	0,20	0,09	0,04

власних коштів припадало 43 коп. залучених, то у 2000 р. – лише 12 коп.

Коефіцієнт k_3 показує частку необоротних активів, що фінансується за рахунок довготермінових зобов'язань. Так, у 1998 р. цей показник коливався від 1,5% (ВАТ “Іскра”) до 14,8% (ВАТ “ПЗЕТФ”), у 2000 р. його значення вже не перевищувало 2,5-3,7%, а ВАТ “ПЗЕТФ” змогло обмежити фінансування необоротних активів довготерміново залученим капіталом на рівні 2%.

Коефіцієнт k_4 відображає частку оборотних активів, що сформувалася за рахунок поточних зобов'язань. За період 1998-2000 рр. аналізований показник збільшився по всіх об'єктах дослідження. Причину цього слід вбачати у зростанні короткотермівової заборгованості і в зменшенні власного оборотного капіталу.

Важливий елемент системи оцінки фінансового стану підприємства – аналіз рентабельності вкладень капіталу, який на сучасному етапі є тим фактором, що безпосередньо впливає на фінансову стабільність суб'єкта господарювання.

Засоби, що використовують для формування капіталу підприємства, мають свою ціну. Їх величину, чи вартість капіталу визначають наявними на підприємстві можливостями вибору джерел фінансування.

Слід наголосити на необхідність відходу від буквального тлумачення терміна “вартість капіталу”, який нерідко розуміють як величину процентів, які сплачує підприємство за капітал, отриманий у кредит. Ця величина, як правило, не відображає навіть вартості залученого капіталу, не говорячи вже про те, що власний капітал має свою вартість. Поняття “вартості капіталу” слід розуміти в широкому змісті, а саме: в яку суму обходиться підприємству весь використовуваний капітал, чи яку віддачу отримують особи (фізичні чи юридичні) від вкладень своїх коштів у дане підприємство. Іншими словами, вартість капіталу – це величина фінансової відповідальності, взятої на себе підприємством за використання залучених коштів у своїй діяльності.

В такій інтерпретації поняття “вартість капіталу” дуже близьке за економічним змістом до поняття рентабельності капіталу.

Для визначення вартості використовуваного капіталу можна використовувати різні способи розрахунків, один з яких – метод середньозваженої оцінки, достатньо детально розглянутий в економічній літературі [168].

Загалом для визначення середньої вартості використовуваного капіталу необхідно врахувати: величину капіталу; витрати, пов’язані із залученням позичкових коштів; суму прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства.

У результаті ми отримаємо показник, який назовемо рентабельністю інвестування капіталу:

$$P_k = \frac{(Z_{нк} + \Pi_o)}{K} \times 100, \quad (3.7)$$

де P_k – рентабельність інвестування капіталу;

$Z_{нк}$ – витрати пов’язані із залученням коштів на позичковій основі;

Π_o – прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства;

K – величина сукупного використовуваного капіталу.

Існують різні способи визначення величини використовуваного капіталу:

- сума довготермінових (необоротних) активів;
- сума довготермінових (необоротних) і чистих поточних активів.

Величину чистих поточних активів отримують шляхом виключення з суми поточних активів величини поточних зобов’язань;

- величина валюти балансу.

Розрахунок показників використовуваного капіталу слід здійснювати на конкретну дату (як правило, на кінець періоду) чи шляхом визначення середньої величини.

У розрахунку за першим із вказаних способів як база для визначення величини сукупного капіталу буде величина майна підприємства, джерелом формування якого є кошти, що залучаються як на тривалій, так і на короткотерміновій основі. Використання в знаменнику формули (3.7) даної величини дає змогу розрахувати показник, який назовемо рентабельність майна (активів).

Розрахунок за другим способом базується на тому припущенні, що капітал – це довготермінове фінансування. Відповідно в розрахунок повинні ввійти лише власний і довготерміновий залучений капітал, що дорівнюватиме величині активів за вирахуванням поточних зобов'язань.

Третій спосіб за своєю суттю дуже близький до першого. Розходження між ними виникає лише в тому випадку, якщо в балансі підприємства за статтею “Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)” відображено суму збитку. На величину отриманих збитків виникає розходження між майном підприємства і сукупними пасивами. Суть цього твердження полягає в тому, що певна частина капіталу через його нераціональне використання втрачена для підприємства, внаслідок чого його діяльність реально фінансується меншим (порівняно із зазначеним у балансі) обсягом коштів.

Другий спосіб слід використовувати в тому випадку, якщо виникає необхідність оцінити рентабельність довготермінового капіталу.

Дискусійним залишається питання про включення у вартість використовуваного капіталу всієї величини чистого прибутку чи лише її частини – суми виплачених дивідендів і прирівняних до них виплат (як “ціни” власного капіталу). Для того, щоб в чисельнику формули (3.7) фігурувала саме вся сума чистого прибутку є наступне підґрунтя. Частина власників (акціонерів) на підприємстві складається з початкових внесків у статутний капітал і чистого прибутку, який сформувався в результаті

успішної діяльності, включаючи ту його частину, яка залишається в обороті підприємства для певних цілей (у вигляді фондів і резервів).

Якщо власники (акціонери) вважали за необхідне залишити частину прибутку в обороті підприємства, щоб таким чином задовольнити його додаткові фінансові потреби, то вони мають право претендувати на отримання певного доходу. Відповідно, в якості доходу від початкових вкладень буде не тільки сума виплачених ним грошових сум, а й весь прибуток, що залишається на підприємстві, інакше власникам не буде змісту залишати частину свого доходу в обороті. Тому повна вартість капіталу, використовуваного на підприємстві, повинна включати в себе всю сукупність чистого прибутку.

Окрім середньої вартості сукупного використовуваного капіталу дуже важливо знати вартість, або точніше, рентабельність окремих його складових.

Відповідно до цього ми пропонуємо систему показників і методику аналізу для розробки фінансової стратегії формування джерел коштів підприємства. Звичайно, що стратегія фінансового менеджменту в даному контексті зводиться до головного завдання – підвищення рентабельності власного капіталу. Запропоновані показники розраховані на досягнутий рівень рентабельності поточних активів на ВАТ “Першотравеньський з-д ЕФ” і фактичну вартість майна за вирахуванням короткотермінових зобов’язань 16003,00 тис. грн. на 01.01.2001р. (табл. 3.6). З наведених даних випливає, якщо підприємство було б звільнене від оподаткування, то прибуток у сумі 1277,00 тис. грн. був би отриманий виключно завдяки вкладенню власного капіталу, який забезпечує усю сукупність активів, і при цьому рентабельність власного капіталу становила б 8,52% ($(1277,00 / 14983,00) \times 100\%$). В іншому випадку оцінка очікуваних результатів базується на можливості залучення позичкового капіталу в однаковому

Таблиця 3.6

**Показники оцінки формування структури капіталу
(ВАТ “Першотравенський з-д електротехнічного фарфору”)⁴**

Назва показника	Од. вим.	Фактично за станом на 01.01.2001	Прогнозовані варіанти		
			I	II	III
1. Прибуток від операційної діяльності	тис. грн.	1277,00	1277,00	1277,00	1277,00
2. Відсоткова ставка за кредит	%			10,00	13,00
3. Фінансові витрати (відсотки за кредит)	тис. грн.			749,15	779,12
4. Прибуток до оподаткування	тис. грн.	1277,00	1277,00	527,85	497,88
4. Сума податку на прибуток (ставка податку 30%)	тис. грн.	383,10	383,10	158,36	149,36
5. Чистий прибуток	тис. грн.	893,9	893,90	369,49	348,52
6. Поточні активи	тис. грн.	16003,00	14983,00	14983,00	14983,00
7. Власний капітал	тис. грн.	14983,00	14983,00	7491,50	8989,80
9. Рентабельність активів					
- до прибутку від операційної діяльності	%	7,98	8,52	8,52	8,52
- до чистого прибутку	%	5,59	5,97	2,47	2,33
8. Рентабельність власного капіталу					
- до прибутку до оподаткування	%	8,52	8,52	7,05	5,54
- до чистого прибутку	%	5,97	5,97	4,93	3,88
9. Ефект структури капіталу					
- до прибутку до оподаткування	%			-1,47	-2,98
- до чистого прибутку	%			-1,04	-1,04
10. Питома вага власного капіталу в загальній вартості майна	%	93,63	100,00	50,00	66,66

⁴ Розраховано на основі річного звіту підприємства за 2000 р.

співвідношенні до власного капіталу. При умовній ставці 10% за користування кредитом витрати на виплату відсотків по заборгованості зменшують прибуток до оподаткування на 749,15 тис. грн. (7491,50 тис. грн. \times 10% / 100%), рентабельність власного капіталу в даному випадку знижується на 1,04% і становить 7,05% ((527,85 / 7491,50) \times 100%). Досягнення різної рентабельності власного капіталу при однаковій рентабельності поточних активів 8,52%, відбулось у результаті зміни структури джерел формування коштів. Назвемо таке відхилення (-1.04%) ефектом структури капіталу. В першому варіанті рентабельність власних коштів знижується через те, що частина майна акціонерного товариства фінансується позичковим капіталом.

Важливе значення має відношення чистого прибутку після сплати податків до вартості власних коштів, яке відображає дії підприємців і податкових органів щодо перерозподілу результатів діяльності. В умовах сучасної системи оподаткування спостерігається помітне зниження ефекту структури капіталу і відповідно на підприємствах, що використовують тільки власні кошти, податкова система обмежує рентабельність власного капіталу.

Таким чином, показник рентабельності власного капіталу пропонуємо визначати за формулою:

$$P_{вк} = K_{чп} \times \left(\frac{\Pi_o}{A - KЗ} + E_{ск} \right), \quad (3.8)$$

де $P_{вк}$ – рентабельність власного капіталу;

Π_o – прибуток до оподаткування;

A – середньорічна вартість активів підприємства;

$KЗ$ – середньорічний розмір короткотермінових зобов'язань;

$E_{ск}$ – ефект структури капіталу;

$K_{чп}$ – коефіцієнт чистого прибутку, який дорівнює:

$$K_{чп} = (1 - СП), \quad (3.9)$$

де $СП$ – ставка податку на прибуток.

Розрахований таким чином показник рентабельності власного капіталу відобразатиме, скільки гривень чистого прибутку заробила кожна гривня, інвестована акціонерами в розвиток підприємства. В ході аналізу важливо зіставити рентабельність усіх активів і рентабельність власних коштів. Відхилення у значеннях цих показників викликане залученням зовнішніх джерел фінансування. Якщо величина доходу, отримана в результаті ефективного використання позичкових коштів, перевищуватиме відсотки за їх користування, то в такому випадку ця різниця може бути використана для підвищення ефективності функціонування власного капіталу. Звичайно, у випадку залучення позичкового капіталу за першим варіантом рентабельність власного капіталу на 1,04% нижча, ніж у базовому варіанті, за рахунок іншої фінансової структури. Якщо рентабельність активів менша, ніж плата за користування кредитом чи іншими позиковими коштами, то вплив залучення коштів на фінансово-господарську діяльність підприємства оцінюють негативно. При такій ситуації акціонерне товариство не зможе зберегти навіть початково авансований капітал. Очевидно, що ефект структури капіталу виникає при розходженні між рентабельністю активів і відсотками за користування позичковими коштами.

Якщо ефект структури капіталу виникає через розходження між економічною рентабельністю активів і середньою ставкою відсотка за користування позиковими коштами, то його значення характеризується відношенням між залученими і власними засобами. Поєднавши обидві складові ефекту, отримаємо формулу для розрахунку ефекту структури капіталу підприємства в розрахунку на чистий прибуток:

$$ESK_{чн} = (1 - СП) \times (РА - СВ) \times \frac{ЗК}{ВК}, \quad (3.10)$$

де $ESK_{чн}$ – ефект структури капіталу в розрахунку на чистий прибуток;

$СП$ – ставка податку на прибуток;

РА – економічна рентабельність активів;

СВ – середня ставка відсотку;

ЗК – залучений капітал;

ВК – власний капітал.

Наголошуючи на важливому значенні ефекту структури капіталу, слід застерегти від можливого переоцінення цього показника. Сподіваючись на значне збільшення ефекту структури капіталу управління може пропонувати збільшення позичкових коштів у співвідношенні до власного капіталу до неоправданих розмірів. Тому необхідно врахувати, що при залучені значних обсягів позикових коштів можуть бути більш жорсткі умови (збільшення відсоткової ставки за кредит).

$$ЕСК_3 = 0.7 \times (8.52\% - 13\%) \times \frac{5993.2}{8989.8} = -1.04\%$$

При третьому варіанті фінансової структури для того щоб компенсувати подорожчання кредиту лише на 3%, підприємство змушене збільшувати співвідношення між власними і залученими коштами, доводячи його до 2:3.

Слід зазначити, що при виборі оптимального варіанта фінансової структури джерел коштів підприємства доцільно регулювання співвідношення власного капіталу до позичкових коштів здійснювати через відхилення рентабельності активів від відсотків за користування кредитом з урахуванням діючої системи оподаткування. Прогнозування результатів фінансово-господарської діяльності підприємства базується на його фактичному стані. Навіть якщо поточне співвідношення власних і залучених коштів сприятливе для підприємства, то це не знижує рівень ризику з приводу прогнозованої відсоткової ставки за кредит і рівня економічної рентабельності.

Фінансова стійкість підприємства характеризується не тільки складом і динамікою структури джерел коштів, а й ефективністю їх вкладень у майно підприємства (табл. 3.7). Дані ВАТ “Іскра” свідчать, що власний капітал не

тільки покриває основний капітал, а й направлений на формування оборотних активів. Для кредиторів товариства це позитивна ситуація, оскільки зі збільшенням частки власних засобів у майні підприємства зменшується фінансовий ризик для зовнішніх інвесторів і кредиторів.

Сучасні умови господарювання, непередбачувані темпи інфляції створюють певні труднощі у виборі оптимального співвідношення власного капіталу до залучених коштів, яке не можна розглядати як нормативне стосовно діючої практики вітчизняних підприємств. Якщо абстрагуватися від того, що нині практично відсутнє довготермінове кредитування, то його розміри, звичайно, обмежуються можливостями його погашення з урахуванням банківського відсотка, який на сьогодні є необґрунтовано великим. Проте якщо інвестування здійснюють за рахунок цього джерела, то використання довготермінових кредитів є економічно доцільним. У такому випадку власні кошти необхідно було б вкладати в розширення фінансової діяльності підприємства через придбання цінних паперів, дольової участі у фінансуванні інших суб'єктів господарювання.

Таким чином наявність залученого капіталу, що визначає заборгованість стороннім підприємствам, може бути стимулятором розвитку діяльності, показником ступеня ризику в підприємницькій діяльності. У такій ситуації обов'язком управління є не виключення всіх ризикових варіантів, а прийняття розумних і виважених управлінських рішень, не виключаючи при цьому їх ризиковий характер у межах різниці між економічною рентабельністю активів і відсотковою ставкою за користування залученим капіталом.

Стан оборотних активів підприємства з позиції забезпеченості активів джерелами їх покриття характеризується значенням таких показників як забезпеченість матеріальних запасів власними оборотними коштами, коефіцієнт маневрування власних коштів. Стан основних засобів вимірюють, з одного боку, індексом постійного активу, коефіцієнтом довготермінового

залучення позикових коштів. З іншого – фінансову стійкість підприємства характеризує коефіцієнт власності та коефіцієнт фінансування. Зазначені показники при системному їх дослідженні визначають фінансову незалежність підприємства в різних пропорціях.

Таблиця 3.7

Динаміка структури майна ВАТ “Іскра” за 1999-2000 рр.

(тис. грн.)

№ п/п	Показник	Значення показника			
		1.01.1999	1.01.2001	Відхилення	
				тис. грн.	%
	<i>Структура активу</i>				
1.	Залишкова вартість необоротних активів	28982	29656	674	2,3
2.	Матеріальні оборотні активи	4355	5126	-771	-17,7
3.	Грошові кошти	250	180	-70	-28,0
4.	Кошти в розрахунках	16977	32608	15631	92,0
5.	Всього майна	50564	67570	17006	33,6
	<i>Структура пасиву</i>				
6.	Власний капітал	33896	33128	-768	-2,3
7.	Довгостроково залучений капітал	453	1868	1415	3,1
8.	Короткострокові зобов'язання	16215	32574	16359	100,1
9.	Наявність власних оборотних коштів	4914	3472	-1442	-29,3
10.	Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	0,49	1,04	0,55	112,2
11.	Коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами	1,13	0,68	-0,45	-39,8
12.	Частка матеріальних оборотних активів у майні	0,09	0,08	-0,01	-11,1
13.	Частка необоротних активів у майні	0,57	0,44	-0,13	-22,8
14.	Коефіцієнт маневрування власного капіталу	0,14	0,16	0,02	14,3
15.	Коефіцієнт стабільності власного капіталу	0,86	0,90	0,04	4,8

Рівень забезпеченості товарно-матеріальних запасів власними оборотними коштами оцінюється насамперед залежно від співвідношення економічно обґрунтованої потреби та їх реальним станом. При недостатності у підприємства матеріальних запасів для безперебійного здійснення

діяльності значення коефіцієнта може бути вищим за одиницю, що свідчить про незадовільний фінансовий стан підприємства.

Коефіцієнт маневрування власного капіталу відображає рівень мобільності власних джерел засобів підприємства і розраховується:

$$K_m = \frac{ВOK}{ВК} = \frac{(ВК + ДЗК) - ЗВ}{ВК}, \quad (3.11)$$

де K_m – коефіцієнт маневрування власного капіталу;

$ВOK$ – власні оборотні кошти;

$ВК$ – власний капітал;

$ДЗК$ – довготерміново залучений капітал;

$ЗВ$ – залишкова вартість необоротних активів.

З фінансової точки зору збільшення коефіцієнта маневрування власного капіталу свідчить про покращання економічного стану підприємства. Відповідно в цілому поліпшення стану оборотних активів залежить від випереджаючого зростання величини власних порівняно зі зростанням запасів товарно-матеріальних цінностей і абсолютної величини власного капіталу (табл. 3.7). При наявності у підприємства значних сум власного оборотного капіталу у випадках особливої необхідності може бути виконано перерозподіл власного капіталу у бік збільшення його вкладень в основний капітал. Тому аналітик оцінює структуру розподілу власного капіталу для визначення тієї його частини, яка не закріплена в цінностях іммобільного характеру. Наявність високого коефіцієнта маневрування в певною мірою знижує небезпеку, з якою пов'язано володіння машинами і обладнанням, які швидко старіють, особливо в умовах недовантаження і швидкого морального зносу основного капіталу. Цей показник, безперечно, є одним з найважливіших для оцінки фінансового стану підприємства.

Стабільність власного капіталу визначається відношенням, що показує, скільки необоротних активів підприємства припадає на одну гривню власного капіталу. Якщо підприємство не користується довготерміновими

кредитами, то алгебраїчна сума коефіцієнта маневрування і коефіцієнта стабільності дорівнюватиме одиниці.

При оцінці фінансової стабільності не слід обмежуватись оцінкою покриття джерелами коштів активів підприємства. Особливу щодо цього необхідно звернути на визначення питомої ваги реального майна в загальному підсумку засобів, вкладених у підприємство. Цей коефіцієнт визначає рівень виробничого потенціалу підприємства, забезпеченість виробничого процесу засобами виробництва і відповідно є орієнтиром у визначенні масштабів підприємницької діяльності. Його розраховують діленням сумарної величини залишкової вартості необоротних активів, виробничих запасів і незавершеного виробництва на вартість активів по балансу підприємства.

У випадку, коли підприємство фінансування інвестицій здійснює за рахунок довготерміново залучених коштів, то коефіцієнт маневрування збільшується без зниження коефіцієнта стабільності на величину відношення довготерміново залученого до власного капіталу:

$$K_m + K_c = \frac{BK + ДЗК - ЗВ}{BK} + \frac{ЗВ}{BK} = 1 + \frac{ДЗК}{BK} = 1 + K_{дзк}, \quad (3.12)$$

де K_c – коефіцієнт стабільності;

$K_{дзк}$ – коефіцієнт довготерміново залученого капіталу.

Допустимий рівень залежності визначають умовами роботи кожного підприємства і, насамперед, швидкістю обороту оборотних коштів. Показник відношення позикових і власних коштів найбільш нестабільний з усіх показників фінансової стійкості. Необхідно додатково до розрахунку цього коефіцієнта визначити швидкість обороту запасів товарно-матеріальних цінностей і дебіторської заборгованості за період, що аналізується. Якщо дебіторська заборгованість обертається швидше перших, це свідчить про високу інтенсивність надходження грошових коштів на рахунки підприємства, а в підсумку – збільшення власного капіталу. Тому при високій оборотності матеріальних оборотних активів і ще більший

оборотності дебіторської заборгованості коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів може перевищувати одиницю.

Для оцінки нормального для підприємства рівня цього коефіцієнта необхідно зіставити його з розглянутим вище коефіцієнтом забезпеченості запасів власними оборотними коштами. Якщо останній є високим, то це свідчить, що товарно-матеріальні цінності покриті в основному власними джерелами. Умовою погашення позикових коштів у цьому випадку є повернення дебіторської заборгованості підприємства.

Розглянутий вище взаємозв'язок показників, що характеризує фінансову стабільність, можна представити у вигляді алгебраїчної формули для розрахунку коефіцієнта співвідношення позикових коштів і власного капіталу для заданих умов конкретного підприємства:

$$K_{зв} = \frac{ЗК}{ВК} = \frac{А - ВК}{ВК} = \frac{А}{ВК} - 1 \quad (3.13)$$

$$ВК = З_m \times \frac{ВК - ЗВ_n}{З_m} + ЗВ_n = (З_m \times K_{зок} + ЗВ_n), \quad (3.14)$$

де $K_{зв}$ – коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів;

$K_{зок}$ – коефіцієнт забезпеченості запасів товарно-матеріальних цінностей власними оборотними коштами;

$ВК$ – власний капітал;

$ЗК$ – залучений капітал

$З_m$ – запаси товарно-матеріальних цінностей;

$ЗВ_n$ – залишкова вартість необоротних активів.

Сума власного капіталу, обчислена за формулою (3.14), буде виражена абсолютною величиною. Тому для визначення коефіцієнта співвідношення позикових і власних коштів замінимо абсолютні величини на питому вагу кожного показника в загальному підсумку активу балансу.

$$K_{зв} = \frac{1}{\frac{З_m}{А} \times K_{зок} + \frac{ЗВ_n}{А}} - 1 \quad (3.15)$$

Таким чином, при розробці стратегії управління капіталом вітчизняних підприємств максимально допустиме співвідношення залучених і власних коштів залежить від таких показників фінансового стану:

- питомої ваги матеріальних оборотних активів (товарно-матеріальних цінностей) у майні $\left(ПВ_m = \frac{З_m}{A} \right)$;

- питомої ваги необоротних активів у майні $\left(ПВ_n = \frac{ЗВ}{A} \right)$;

- коефіцієнта забезпеченості запасів власними оборотними коштами

$$\left(K_{зок} = \frac{ВК - ЗВ}{З_m} \right)$$

Розглянуті показники тісно пов'язані між собою і впливають на динаміку один одного. Для визначення такого впливу в роботі застосовано детермінований факторний аналіз. Суть його полягає у тому, що розрахункова формула (3.15) вважається моделлю результативного показника, приріст якого ($\Delta K_{зв}$), визначається як сума приростів кожного фактора зокрема:

$$\Delta K_{зв} = \Delta ПВ_m + \Delta ПВ_n + \Delta K_{зок} \quad (3.16)$$

Розрахунок відокремлених впливів кожного з факторів, що входять в модель, а також одночасного впливу всіх здійснювався за такою методикою. Приріст $\Delta K_{зв}$ розраховувався при послідовному збільшенні кожного показника та одночасному їх приросту на 1%. Використовуючи дані ВАТ "Іскра" за 1999-2000 рр. (табл. 3.7) отримано наступні факторні впливи моделі (3.15). Питомий приріст результативного показника від зміни $K_{зок}$ на 1% ($П_{K_{зок}}$) становить $-0,163\%$, а частка його впливу ($Ч_{K_{зок}}$) на $\Delta K_{зв}$ визначатиметься за формулою:

$$Ч_{K_{зок}} = \Delta K_{зок} \times П_{K_{зок}} = -39,82 \times -0,163 = 6,49\% \quad (3.17)$$

Аналогічно розраховується частка впливів інших двох факторів, які входять в модель. Питомий приріст результативного показника від зміни PB_m на 1% (PPB_m) становить $-0,431\%$, а частка його впливу ($Ч_{PB_m}$) на ΔK_{ze} буде рівною:

$$Ч_{PB_m} = \Delta PB_m \times PPB_m = -11,11 \times -0,431 = 4,79\% \quad (3.18)$$

Питомий приріст результативного показника від зміни PB_n на 1% (PPB_n) становить $-2,058\%$, а частка його впливу ($Ч_{PB_n}$) на ΔK_{ze} дорівнюватиме:

$$Ч_{PB_n} = \Delta PB_n \times PPB_n = -22,81 \times -2,057 = -46,92\% \quad (3.19)$$

Оскільки застосування ЕОМ в аналітичній роботі звільняє економіста від рутинної роботи, мобілізуючи його зусилля на логічному мисленні, виявлений взаємозв'язок доцільно простежити в автоматизованому режимі обробки даних виходячи з конкретних умов і очікуваних показників підприємства для визначення індивідуального нормального значення коефіцієнта співвідношення залученого і власного капіталу відповідно до структури майна і інших показників фінансового стану підприємства.

3.3. Аналіз джерел самофінансування діяльності акціонерного товариства

Значно зростає увага до аналізу джерел фінансування діяльності підприємства в умовах ринкових відносин і повної господарської самостійності. Його проведення є актуальним для суб'єктів господарювання акціонерної форми власності, оскільки достовірність оцінки їх реальних фінансових джерел визначає політику залучення додаткових позичкових капіталів.

Виявлення додатково залучених у господарський оборот капіталів за рахунок внутрішніх і зовнішніх вкладень капітального характеру визначають завдання аналізу джерел самофінансування акціонерного товариства. Оцінка ефективності розподілу прибутку підприємства в сукупності з даними про суму нарахованої амортизації за звітний період дасть змогу визначити величину власного капіталу, залученого в оборот підприємства за рахунок внутрішніх джерел.

Відповідно до діючого законодавства грошові кошти, що надходять зі сторони від реалізації акцій за ціною вищою від номінальної (емісійний дохід), зараховують в акціонерний капітал, який є складовою частиною власного капіталу акціонерного товариства. При цьому поповнення власного капіталу за рахунок зовнішніх джерел можливе при отриманні цільового фінансування довготермінових капітальних вкладень.

Зіставлення звітних показників з базовими (як правило, на кінець і на початок звітного періоду) по кожному виду джерел капіталу і визначення відхилень у грошовій формі, що характеризують приріст чи зменшення того чи іншого джерела фінансування, дає змогу виявити додатково залучений в оборот акціонерного товариства капітал. Поряд з цим визначають ступінь зміни цих джерел у відсотках через зіставлення базових показників з обчисленими відхиленнями.

З найбільшою точністю оцінити величину додатково залученого капіталу за рахунок зовнішніх джерел в загальній структурі, і відповідно визначити величину власного капіталу, реінвестованого в господарський оборот, можна шляхом порівняння показників рекласифікованого балансу.

Значний аналітичний інтерес має вивчення структури власного капіталу, оцінка його динаміки та ефективність інвестування в активи підприємства. Тому слід зазначити, що загалом методика аналізу однакова для будь-яких підприємств, але особливості формування статутного, резервного і додаткового капіталів в акціонерних товариствах зумовлюють

необхідність систематизувати різнобічну аналітичну інформацію щодо підприємств, заснованих на акціонерній формі власності.

Важливим показником, який насамперед цікавить кредиторів, партнерів по бізнесу і менеджерів підприємства, є розмір власного капіталу. Чим більше у підприємства власних коштів, тим легше йому впоратись з нестабільністю ринкової кон'юнктури. Тому управлінський персонал виявляє велику кмітливість у нарощуванні абсолютної суми власного капіталу підприємства. Вони намагаються утримати значну частину отриманого прибутку в обороті підприємства шляхом створення різних резервів із валового і чистого прибутку чи безпосередньої капіталізації у власний капітал нерозподіленої на дивіденди частини прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства. Тому пропонуємо поряд з визначенням коефіцієнта власності (автономії) проаналізувати за звітний період зміну структури власного капіталу.

Наведені в таблиці 3.8 дані свідчать про збільшення абсолютних обсягів власного капіталу на ВАТ “Першотравенський з-д ЕТФ”. Протягом звітного року цей приріст становив 4685,00 тис. грн. або 45,49%. Нарощування власних коштів зумовлене насамперед розширенням виробничої діяльності. Об'єктивний аналіз приросту знову створеного майна дає змогу позитивно характеризувати здійснювану на ВАТ “Першотравенський з-д ЕТФ” роботу з самофінансування технічного переоснащення виробничих потужностей.

Відповідно до статуту створюється резервний капітал за рахунок резервування частини чистого прибутку в розмірі 200 тис. грн. Протягом 1999-2000 років до нього спрямовано 100 тис. грн. або 5,28% чистого прибутку ($(100 \text{ тис. грн.} / 1895,60 \text{ тис. грн.}) \times 100\%$). У ході подальшого аналізу необхідно простежити цільовий характер використання резервного капіталу, визначений Радою директорів акціонерного товариства. Станом на 01.01.2001 р. сформовано 8,72% від необхідних 25% від розміру статутного

капіталу ($(200 \text{ тис. грн.} / 2294 \text{ тис. грн.}) \times 100\%$), що в свою чергу становить 1,3% власного капіталу підприємства і буде залучено в процес самофінансування приросту майна до виникнення необхідності цільового використання коштів зарезервованих від споживання.

На наступному етапі слід визначити, який варіант розподілу та використання чистого прибутку застосовують на підприємстві. На нашу думку, в акціонерних товариствах доцільно використовувати фондний варіант обліку використання прибутку. У ВАТ “” Першотравенський з-д ЕТФ чистий прибуток у розмірі 893,9 тис. грн. був розподілений і повністю використаний у звітному році. Залишок невикористаних коштів фонду споживання (188 тис. грн.) відображає право підприємства використати ці кошти в майбутньому як нагромаджений прибуток – на соціальне споживання, чи в разі виробничої необхідності – на розвиток виробничої і соціальної сфер. Тому ці кошти можна розглядати як потенційний вид джерел власних коштів підприємства, що становлять 1,25% власного капіталу ВАТ “” Першотравенський з-д ЕТФ ”.

За аналізований період структура оплаченого капіталу не змінилась. Акції підприємства були реалізовані за номінальною вартістю, емісійного доходу не отримано. При аналізі структури статутного капіталу акціонерного товариства слід оцінити стан розподілу акцій відповідно до проспекту емісії, зіставивши отримані дані з фактичною підпискою та оплатою за акції.

Вирішальним фактором, який безпосередньо впливає на фінансовий стан підприємства, на сучасному етапі є окупність вкладеного капіталу. В зв'язку з цим, особливо важливим для оцінки фінансового стану акціонерного товариства є показник окупності власного капіталу. Для підприємств акціонерної організаційно-правової форми виникає необхідність конкретизації способу розрахунку даного показника.

Слід зазначити, що величина капіталу, надана акціонерами в розпорядження підприємства, змінюється з часом. Відповідно до цього,

Таблиця 3.8

**Динаміка власного капіталу ВАТ "Першотравенський з-д
електротехнічного фарфору" у 1999-2000 р.**

№ п/п	Показник	Значення показника на 01.01.1999 р.		Значення показника на 01.01.2001 р.		Відхилення(+,-)	
		тис. грн.	%	тис. грн	%	тис. грн	%
1.	Статутний капітал	2294,00	18,3	2294,00	15,3	-	100
2.	Додатковий капітал, усього	5708,00	55,4	8267,00	55,2	2559,00	144,83
	у т.ч.						
3.	- емісійний дохід	-		-		-	
4.	- приріст вартості майна за рахунок його дооцінки	5708,00	55,4	8267,00	55,2	2559,00	144,83
5.	Резервний капітал	100,00	1,0	200,00	1,3	100,00	200,00
6.	Нагромаджений прибуток, усього	582,00	5,7	984,00	6,6	402,00	169,07
	у т.ч.						
7.	Фонд нагромадження	420,00	4,1	796,00	5,3	376,00	189,52
8.	Фонд споживання	162,00	1,6	188,00	1,3	26,00	116,05
9.	Цільове фінансування	1614,00	15,7	3238,00	21,6	1624,00	200,62
10.	Всього власного капіталу	10298,00	100	14983,00	100	4685,00	145,49

в аналізі прибуткового підприємства доцільно розраховувати середнє значення величини власного капіталу за період. Цей варіант розрахунку насправді значно точніший, оскільки до певної міри відображає процес формування прибутку протягом періоду, що аналізують.

Звідси коефіцієнт окупності власного капіталу визначається за формулою:

$$KO_{вк} = \frac{ЧП}{СВК} , \quad (3.20)$$

де $KO_{вк}$ - коефіцієнт окупності власного капіталу;

$ЧП$ – чистий прибуток;

$СВК$ – середній власний капітал.

Цей коефіцієнт виражає ступінь відшкодування власного капіталу та здатність підприємства відшкодовувати за підсумками звітного року, поряд з іншими виробничими факторами фактор капіталу як необхідну умову існування і розвитку підприємства. Середній власний капітал розраховується як середнє значення його величини за період, що аналізують.

Окупність власного капіталу дає змогу визначити ефективність використання акціонерного капіталу власниками підприємства і порівняти його з прогнозованим отриманням доходу від вкладень цих коштів в інші цінні папери. У країнах з розвиненими ринковими інституціями особливу увагу приділяють цьому коефіцієнту, оскільки він – необхідний критерій при оцінці рівня біржового котирування акцій.

Порівняння темпів приросту власного капіталу акціонерного товариства із середньогалузевими показниками і даними головних конкурентів у системі фінансового менеджменту слід здійснювати за показником абсолютної окупності власного капіталу:

$$AO_{вк} = \frac{ЧП - Д}{ВК} , \quad (3.21)$$

де $AO_{вк}$ – абсолютна окупність власного капіталу;

$ЧП$ – чистий прибуток;

D – сума нарахованих дивідендів;

BK – власний капітал.

Ринкова вартість акцій акціонерного товариства та темпи приросту капіталу залежать від двох факторів:

- коефіцієнта окупності власного капіталу ($KO_{вк}$);
- частки чистого прибутку в загальному обсязі прибутку, що залишився в розпорядженні підприємства, який спрямований на нагромадження ($ЧКП$). Цей взаємозв'язок можна представити у вигляді формули:

$$П = KO_{вк} \times ЧКП \quad (3.22)$$

при цьому $ЧКП$ буде розрахований таким чином:

$$ЧКП = \frac{ЧП - D}{ЧП}, \quad (3.23)$$

де $ЧП$ – чистий прибуток;

D – сума нарахованих дивідендів.

Значний вплив на величину чистого прибутку в сучасних умовах господарювання мають інфляційні процеси у вітчизняній економіці. Доцільно визначити ступінь підвищення доходів від збільшення рівня цін і витрат на заміщення основного капіталу і ступеня їх зростання в результаті виробничої діяльності. З цією метою слід зіставити: чистий прибуток, скорегований на рівень зростання цін, з чистим прибутком; чистий прибуток, отриманий за рахунок заміщення вибулого основного капіталу, з чистим прибутком, а також грошові кошти та кошти в розрахунках із зобов'язаннями.

Якщо чистий прибуток відображений у звітності в розмірі, значно більшому, ніж повинен бути з урахуванням темпів інфляції, то якість такого доходу слід вважати низькою.

Зростання нагромадженого прибутку за рахунок кінцевого результату розподілу чистого прибутку характеризують дані таблиці 3.9. Щоб визначити

загальну величину чистого прибутку підприємства, направлено на фінансування приросту його чистого майна, потрібно проаналізувати звіт про прибуток.

Зміст звіту про прибуток відображає інформацію про чистий прибуток і про напрямки розподілу прибутку. Дані, які відображені у звіті про прибуток, безпосередньо пов'язані з показниками, що містяться у Звіті про фінансові результати. У звіті окремо виділяють суми, відраховані на створення фондів і формування резервів, якщо облікова політика акціонерного товариства базується на фондовому варіанті обліку та розподілу прибутку.

Відповідно до даних таблиці 3.9 ВАТ “Першотравенський з-д ЕТФ” отримало у звітному році чистого прибутку 893,90 тис. грн. Додатковим джерелом фінансування була частина нагромадженого прибутку минулих років, що зарезервована у фонді нагромадження 490,00 тис. грн. При цьому у звітному році до цього фонду було спрямовано 306 тис. грн. або 34,23% чистого прибутку. Відрахування у резервний капітал 40,00 тис. грн. або 4,47% чистого прибутку звітного року збільшили додаткові джерела фінансування, до яких належать невикористані кошти фонду споживання (298,60 тис. грн.).

У межах запропонованої методики аналізу визначені внутрішні джерела приросту власного капіталу, що відображено в таблиці 3.10. Прогнозована частка внутрішніх джерел збільшення власного капіталу очікується на рівні 7,09% вартості майна підприємства 2000 р.

У звітному році використано прибутку для нарахування дивідендів 85,5 тис. грн. чи 9,60%. Цей показник проти 1999 р. зріс на 35,0 тис. грн., що в цілому можна оцінити позитивно. Звичайно, що вимоги дивідендної політики стримують намагання менеджерів резервувати від споживання значні кошти нагромадженого прибутку. Зовнішніх капіталів за цей період

залучено не було. При зростанні валюти балансу на 12,72% власний капітал збільшився на 8,14%.

Таблиця 3.9

**Звіт про прибуток ВАТ “Першотравенський з-д
електротехнічного фарфору” за 2000 р.**

№ п/п	Показник	Значення показника (тис. грн.)	у % до п.5
1.	Нагромаджений прибуток минулих років, усього	696,00	
2.	У тому числі розподілено у фонди нагромадження	490,00	
3.	Оподатковуваний прибуток звітного року	1277,00	
4.	Сума податку на прибуток	383,10	
5.	Чистий прибуток звітного року	893,90	100,00
6.	Розподіл чистого прибутку в звітному році	893,90	
7.	Відрахування у резервний капітал	40,00	4,47
8.	Нараховано дивідендів	85,50	9,60
9.	Фонд споживання	298,60	33,40
10.	Фонд нагромадження	306,00	34,23
11.	Інше використання	163,80	18,30

Значні кошти щорічно повертаються у господарський оборот підприємства у вигляді нарахованої амортизації. За даними балансу цей показник визначити доволі складно, оскільки в ньому відображається лише збільшення нарахованої амортизації. Зіставлення сум нарахованого зносу на початок і кінець звітного періоду спотворюють реальну суму нарахованої амортизації, оскільки з розрахунку виключають суму амортизації, списана за цей ж період через вибуття основних засобів, і включається – за майном, введеним в дію протягом звітного року, що підлягає амортизації.

Таблиця 3.10

**Внутрішні джерела приросту власного капіталу
ВАТ “Першотравенський з-д електротехнічного фарфору” за 2000 р.**

№ п/п	Показник	Сума (тис. грн.)	У % до вартості майна
1.	Фонд нагромадження	796,00	4,76
2.	Резервний капітал	200,00	1,20
3.	Невикористані кошти соціального споживання	188,00	1,13
4.	Внутрішні джерела, всього	1184,00	7,09
5.	Вартість майна (довідково)	16707,00	

На наступному етапі необхідно обчислити загальну суму коштів, залучених підприємством які нові довготермінові фінансові інвестиції, та визначити питому вагу окремої складової загальної суми джерел (табл. 3.11). Дані таких розрахунків відображають, що хоч підсумок загальної величини збільшення джерел засобів підприємства менший від суми приросту валюти балансу (118 тис. грн. і 801 тис. грн. по балансу), питома вага коштів, додатково залучених у господарський оборот підприємства за рахунок власного доходу, в загальному підсумку джерел становить 293,22% проти 89,68% по балансу (14983/16707). Ці дослідження підтверджують важливу роль самофінансування в загальному обсязі джерел фінансування нових вкладень капіталу.

Для здійснення нових інвестицій підприємство використовує не тільки знову залучені протягом звітного періоду, а й здійснює заходи щодо можливого перерозподілу коштів, вкладених в активи підприємства. Нові інвестиції в основний капітал можуть поєднуватись з вибуттям застарілого, але ще не повністю амортизованого майна. Виручка від реалізації таких

об'єктів основних засобів також бере участь у перерозподілі коштів підприємства, що вкладають у його активи.

Таблиця 3.11

**Джерела приросту майна ВАТ “Першотравенський з-д
електротехнічного фарфору” за 2000 р.⁵**

№ п/п	Показник	Сума (тис. грн.)	У % до підсумку
1.	Збільшення нагромадженого прибутку	306,00	259,32
2.	Збільшення невикористаних коштів капіталізованого прибутку	40,00	33,90
3.	Внутрішні джерела, всього	346,00	293,22
4.	Збільшення коштів цільового фінансування	1420,00	1203,39
5.	Збільшення довгострокових зобов'язань	-108,00	- 91,53
6.	Збільшення короткострокових зобов'язань	-1540,00	- 1305,08
7.	Зовнішні джерела, всього	-128,00	- 108,47
8.	Всього джерел	118,00	100,00

Управління фінансовими ресурсами підприємства на сучасному етапі вимагає необхідності складання прогнозу майбутнього фінансового стану. Вирішити дане завдання можна через аналіз фінансових потоків, що дасть змогу оцінити фінансову рівновагу підприємства шляхом дослідження поточних операцій господарської діяльності за фінансовими інвестиціями і їх джерелами. Такий аналіз здійснюють з метою прогнозування необхідного обсягу майбутніх потреб для визначення і вибору засобу покриття інвестицій.

На початковому етапі аналізу фінансових потоків необхідно з'ясувати, зміни яких фінансових ресурсів слід простежувати. Аналіз швидколіквідних

⁵ Розраховано на основі річного звіту підприємства за 2000 р.

активів є дієвим інструментом фінансового контролю, який потрібно детально проводити з періодичністю до року. При аналізі власного оборотного капіталу значення деталей зменшується, інформація стає вибірковою. При цьому підсумковий звіт містить мінімальну і достатню інформацію, необхідну для зовнішніх користувачів, яким потрібні дані про динаміку основних показників господарської діяльності за звітний період. Відомості фінансових потоків щодо власного оборотного капіталу на сучасному етапі стають інструментом об'єднання сучасних потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Розвиток методики бухгалтерського обліку впливає на підходи до оцінки й аналізу фінансового стану суб'єкта господарювання. Через систему взаємопов'язаних показників виконуваний за фактичними результатами аналіз дає можливість контролювати й оцінювати динаміку фінансово-господарської діяльності підприємства. Результати такого аналізу можуть бути оформлені у вигляді дослідницьких звітів, в яких наводять аналізовані фінансові показники і їх співвідношення, що характеризують діяльність підприємства. Поряд з цим у звіті потрібно подавати інформацію про організаційну структуру акціонерного товариства, стан окремих його підрозділів, зміни у фінансовій політиці, науково-технічній стратегії, господарській діяльності тощо.

Висновки до третього розділу

Викладений матеріал третього розділу даного дисертаційного дослідження дає змогу зробити такі висновки:

- у сучасній практиці господарювання вдосконалення фінансового обліку та звітності представлено насамперед поділом аналізу господарської діяльності на внутрішній і зовнішній, визначенням стратегічної мети і

тактичних завдань, характерних кожному з них. Відповідно до цього в роботі визначено особливості та розглянуто нові підходи до організації аналізу власного капіталу підприємства, оскільки відмінність методик і критеріїв оцінки рентабельності капіталу та фінансового стану підприємства проявляються у фокусуванні поставлених завдань. Це зумовлено тим, що результати господарювання є наслідком взаємодії багатьох різних факторів, що мають прямі та опосередковані взаємозв'язки, а відповідно в тій чи іншій мірі здійснюють більший чи менший вплив на підсумкові фінансові результати;

- визначення раціональної структури джерел фінансування діяльності підприємства займає особливе місце в системі фінансового аналізу. Актуальність і значимість оптимізації політики залучення позикових коштів пов'язане з необхідністю прогнозування результатів його фінансово-господарської діяльності відповідно до поточного фінансового стану підприємства. Щодо цього розроблена система показників і методика аналізу для розробки фінансової стратегії формування джерел коштів підприємства на основі виявлення ефекту структури капіталу, який виникає через розходження між економічною рентабельністю активів і відсотковою ставкою позикових коштів. Тому при виборі оптимального варіанта фінансової структури джерел засобів доцільно співвідношення залучених коштів до власного капіталу регулювати через відхилення економічної рентабельності активів від процентної ставки за кредит з урахуванням діючої системи оподаткування;

- важливим елементом системи оцінки фінансового стану підприємства є аналіз рентабельності вкладень капіталу, який на сучасному етапі є тим фактором, що безпосередньо впливає на фінансову стабільність суб'єкта господарювання. Враховуючи зазначене вище, автор запропонував методику оцінки фінансової стабільності підприємства на основі виявлення оптимальних співвідношень між економічною рентабельністю,

рентабельністю власного капіталу, відсотковою ставкою залучених коштів і коефіцієнтом фінансування;

- в умовах ринкових відносин значно зростає роль аналізу джерел фінансування діяльності підприємства. Його проведення є актуальним для суб'єктів господарювання, акціонерної форми власності, оскільки достовірність оцінки їх реальних фінансових джерел визначає політику залучення додаткових позичкових капіталів. Відповідно до цього автор вніс пропозиції щодо вдосконалення методики аналізу джерел самофінансування діяльності акціонерного товариства, що базуються на визначенні внутрішніх джерел приросту власного капіталу.

ВИСНОВКИ

Наукове дослідження питань організації обліку й аналізу власного капіталу на підприємствах акціонерної організаційно-правової форми діяльності дало змогу теоретично обґрунтувати та розробити наступні наукові рекомендації та пропозиції, спрямовані на вирішення ряду методологічних і практичних проблем.

1. Вирішальним фактором успішного здійснення ринкових реформ в Україні є реформація основоположних економічних відносин – відносин власності. Для їх подальшого перетворення особливо важливе значення має відродження і динамічний розвиток акціонерної форми власності, оскільки корпоратизації, у порівнянні з іншими формами організації бізнесу, властиві такі переваги, як обмежена відповідальність власників, безперервність, необмеженість існування та можливість акумуляції значних сум капіталів, використання додаткових джерел фінансування порівняно з некорпорованим бізнесом.

2. Для успішного розвитку акціонерної форми власності в Україні необхідно брати до уваги досвід розвинених зарубіжних країн і більш ніж віковий власний досвід її розвитку. На основі проведеного дослідження історичного аспекту акціонування в Україні визначено необхідність подальшого розвитку цієї форми власності, розкрита законодавча можливість цього процесу.

Закон України “Про власність” передбачає існування державної, приватної та колективної власності. При цьому акціонерні товариства розглядають як один із видів останньої. Відповідно до того, що акціонерна форма підприємництва суттєво відрізняється від інших форм колективної власності, а акціонерні товариства займають найбільшу питому вагу за їх кількістю та обсягом виробництва продукції у більшості галузей

промисловості, автор запропонував виділити як самостійну – акціонерну форму власності.

3. Запропонована здобувачем класифікація власного капіталу з точки зору джерел його формування має системний характер і сприяє конкретизації об'єктів обліку в частині внутрішніх джерел фінансування діяльності промислового підприємства. Відповідно до етапів формування власного капіталу його структура може бути представлена двома частинами: початково авансованим (статутним) капіталом, що утворюється в процесі заснування акціонерного товариства, та його приростом у ході ефективної статутної діяльності, який визначений в дисертації як чистий капітал. У його складі слід виділити величину додаткового капіталу, резерви прибутку, створені з метою капіталізації та кошти цільового фінансування довготермінового характеру, які за своєю економічною природою не є зобов'язаннями підприємства.

4. Процес формування статутного капіталу визначається характером зобов'язань власників перед товариством і динамікою їх погашення за фактом оплати акцій. Тому в дисертації обґрунтована необхідність та рекомендована методика обліку та контролю початково авансованого капіталу з формуванням інформації про стан і зміни оголошеного, підписного, оплаченого і вилученого капіталу щодо кожного типу акцій і персонально за акціонерами.

Дослідження практики здійснення підписки та реалізації акцій власної емісії акціонерними товариствами, а також організації оперативного і бухгалтерського обліку цих процесів, дало змогу визначити основні напрямки вдосконалення організації обліку і контролю за їх проведенням. Для отримання диференційованих даних про величину статутного капіталу акціонерного товариства з метою повного задоволення інформаційних потреб управління процесами його формування і зміни запропоновано ведення рахунків другого порядку: “Оголошений капітал”, “Підписний капітал”, “Оплачений капітал”, відкритих до рахунку 40 “Статутний капітал”.

5. У даний час між способом встановлення величини резервного капіталу і величиною можливих у майбутньому непередбачених збитків і втрат існує слабка залежність. Законодавство передбачає застосування єдиної методики щодо формування резервного капіталу акціонерних товариств різних галузей промисловості, хоча співвідношення між власним і залученим капіталом цих товариств не однакове. Це призводить до того, що при одному і тому ж відсотку відрахувань до резервного капіталу його частка в загальному капіталі буде різною. Звідси випливає, що у випадку великої частки залученого капіталу резервний перестав виконувати свою функцію, заради якої він взагалі створений, а також не є додатковою до статутного капіталу та емісійного доходу, гарантією перед кредиторами акціонерного товариства. Автором запропоновано встановлювати розмір утворення резервного капіталу не в залежності від статутного капіталу, як передбачає законодавство, а від величини чистих активів акціонерного товариства за попередній звітний період. Прийняття даної пропозиції та впровадження її в практику буде адекватно відображати роль резервного капіталу і дасть можливість йому повністю виконувати свою функцію.

6. Акціонерні товариства порівняно з підприємствами інших організаційно-правових форм мають характерні особливості організації та методики ведення обліку, це стосується формування статутного капіталу та порядку розподілу чистого прибутку. Відповідно до цього в роботі узагальнені теоретичні розробки і практичний досвід щодо організації обліку розрахунків за внесками до статутного капіталу та нарахування і виплати дивідендів. Розглянуті застосовувані на практиці акціонерними товариствами реєстри для обліку розрахунків з акціонерами за дивідендними виплатами та розроблені варіанти таких відомостей в умовах автоматизованої обробки економічної інформації.

7. Акціонерна форма власності в умовах ринку вимагає широкого інформування інвесторів, інших зацікавлених осіб щодо фінансового стану та результатів діяльності товариства.

Акціонери є однією з найголовніших груп користувачів звітної інформації, яка повинна бути складена таким чином, щоб форма, вид, термінологія її були зрозумілими для акціонерів – фізичних осіб.

Конструювання бухгалтерської звітності, яка сприяла б підвищенню розуміння її акціонерами, можливе при виконанні таких умов: визначенні рівнів розуміння кожної групи; встановленні альтернативних методів, які б могли бути використані при підготовці звітності для користувачів; точному визначенні на основі контрольних досліджень взаємозв'язку між альтернативним методом і реальним рівнем розуміння акціонерами кожної групи; на основі отриманих результатів такого дослідження вибрати оптимальний метод звітності після підрахунку вартості кожної альтернативи; оцінити ступінь, з яким різні методичні підходи у складанні звітності, оптимальні для різних груп, можуть бути об'єднані в звітність у цілому.

На нашу думку, вдосконалення річної фінансової звітності акціонерного товариства має базуватись на взаємопов'язаній комбінації пропозицій із моделювання оптимального складу фінансової звітності. Це передбачає комбінацію таких елементів звітності: офіційна річна бухгалтерська звітність, додаткові звіти, паралельні спрощені звіти, роз'яснення і примітки.

8. Кінцевою метою фінансового аналізу є вирішення завдань, що дасть змогу зацікавленим особам приймати управлінські рішення відповідно до оцінки поточного фінансового стану і результатів діяльності за попередні звітні періоди та його потенційних можливостей на перспективу. Специфічною особливістю сучасного етапу розвитку теорії аналізу є переорієнтація його на якісні показники, що характеризують результати діяльності суб'єкта господарювання і виявлення взаємозв'язку між ними.

Тому мета аналізу фінансового стану підприємства на сучасному етапі має бути спрямована не тільки на визначення сукупності показників, що відображають стан, розміщення і використання фінансових ресурсів підприємства, а на отримання таких результатів, які б відображали “вузькі місця” у фінансовому стані підприємства з визначенням конкретних напрямків їх усунення.

У дисертації визначені особливості та розглянуті нові підходи до організації аналізу власного капіталу підприємства, оскільки відмінність методик і критеріїв оцінки рентабельності капіталу та фінансового стану підприємства проявляються у фокусуванні поставлених завдань. Це зумовлено тим, що результати господарювання є наслідком взаємодії багатьох різних факторів, що мають прямі та опосередковані взаємозв'язки, а відповідно, тією чи іншою мірою здійснюють більший чи менший вплив на підсумкові фінансові результати.

9. Фінансова стабільність підприємства визначається сукупністю показників, що свідчать про його можливості підтримувати нормальну виробничу рівновагу. Головною передумовою забезпечення стабілізації фінансового стану суб'єкта господарювання є раціональне співвідношення власного та залученого капіталу. Відповідно до цього розроблено систему показників і методику аналізу для вироблення фінансової стратегії формування джерел коштів підприємства на основі виявлення ефекту структури капіталу. Останній виникає через перевищення економічної рентабельності активів над відсотковою ставкою позикових коштів. Тому при виборі оптимального варіанта фінансової структури джерел засобів доцільно регулювання співвідношення залучених коштів до власного капіталу здійснювати через відхилення економічної рентабельності активів від процентної ставки за кредит з урахуванням діючої системи оподаткування.

Запропонована система показників фінансової стабільності забезпечує достатній рівень аналітичної та оцінної функції економічного аналізу

промислового підприємства. З її допомогою можна зробити висновок про фінансовий стан суб'єкту господарювання з позицій потенційного інвестора та з позицій апарату управління.

10.У сучасних умовах господарювання самофінансування є найважливішим фактором, що свідчить про здатність підприємства до невинного економічного поступу, та часто є єдиним джерелом забезпечення збереження і приросту майна суб'єкта господарювання. Тому в дисертаційній роботі внесені пропозиції щодо розширення методичного інструментарію аналізу джерел самофінансування діяльності акціонерного товариства з обґрунтуванням ефективності їх використання в сучасній системі фінансового менеджменту промислового підприємства.

Практична значимість проведеного дослідження полягає в тому, що використання на практиці результатів наукової роботи дасть можливість поліпшити організацію і методологію бухгалтерського обліку й аналізу власного капіталу в акціонерних товариствах, що забезпечить економічну обґрунтованість прийняття рішень.

Впровадження рекомендацій дасть змогу підвищити оперативність і аналітичність облікової інформації, ступінь її достовірності з метою посилення контролю за формуванням і динамікою власного капіталу акціонерного товариства. Безпосередньо зацікавленим особам результати дослідження допоможуть формувати об'єктивну інформацію про власний капітал для проведення аналізу і прогнозування з метою прийняття адекватних управлінських рішень.